

LA LANGUE ROUMAINE - LANGUE ROMANE
THE ROMANIAN LANGUAGE - A ROMANCE LANGUAGE

EUGENIU COȘERIU

LIMBA ROMÂNĂ - LIMBĂ ROMANICĂ

TEXTE MANUSCRISE

EDITATE DE NICOLAE SARAMANDU

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

București, 2005

Copyright © Editura Academiei Române, 2005.
Toate drepturile asupra acestei ediții sunt rezervate editurii.

Adresa:
EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
Calea 13 Septembrie nr.13, sector 5,
050711, București, România, P.O. Box 5-42
Tel.: (4021) 318 81 46, (4021) 318 81 06
Fax. (4021) 318 24 44
E-mail: edacad@ear.ro
Adresa web: www.ear.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
COȘERIU, EUGENIU

Limba română – limbă romanică / Eugeniu Coșeriu ;
texte manuscrise editate de Nicolae Saramandu. – București :
Editura Academiei Române, 2005
ISBN 973-27-1292-9

I. Saramandu, Nicolae (ed.)

811.135.I

Redactor: ADRIANA GRECU
Tehnoredactor: MARIA-MAGDALENA JINDICEANU
LUIZA DOBRIN
Coperta: MARIA CĂLIN

Bun de tipar: 28.11.2005 Format: 16/70×100
Tiraj: 200 Coli de tipar: 11,5
C.Z. pentru biblioteci mari: 459 (081)
C.Z. pentru biblioteci mici: 459

Imprimat în România

CUVÂNT INTRODUCTIV

Prezentul volum cuprinde, în *prima secțiune*, texte ale lui Eugeniu Coșeriu referitoare la limba română care nu au fost valorificate prin publicare în timpul vieții autorului (*manuscrise*). Textele conțin considerații de ordin general, dar și numeroase fapte de amănunt, pe care Eugeniu Coșeriu le comentează și le interpretează din perspectiva romanistului.

Pentru o înțelegere mai cuprinzătoare a contribuției lui Eugeniu Coșeriu la studiul limbii române, am inclus, în *secțiunea a doua* a volumului, ampla expunere *Limba română – limbă romanică* (la origine, un ciclu de prelegeri ținute în România în 2001), în care româna este caracterizată din punct de vedere *genealogic, areal și tipologic*. Între limbile romanice, româna este singura care beneficiază, până în prezent, de o asemenea caracterizare.

Secțiunea a treia a volumului cuprinde cinci studii, care completează, sub raport teoretic și factual, viziunea lui Eugeniu Coșeriu asupra *latinității orientale*, a *unității limbii române*, ca și concepția sa privind *tipul lingvistic romanic*, definit și caracterizat, pentru prima oară, de către savantul român. Pe această bază sunt tratate, sub aspect metodologic, raporturile românei cu albaneza și cu alte limbi în cadrul „uniunii lingvistice balcanice”.

Autorul constată că multe din așa-numitele „balcanisme” sunt, de fapt, „romanisme”, adică fenomene care se regăsesc în limbile romanice, explicându-se, la origine, prin contactele dintre greacă și latină.

O bibliografie a lucrărilor lui Eugeniu Coșeriu referitoare la limba română sau având un caracter mai general, dar în legătură cu tematica prezentului volum, este cuprinsă în *Addenda*.

Cunoscut ca teoretician al limbajului, Eugeniu Coșeriu ni se relevă în acest volum ca un profund cunoscător al românei, al faptelor de amănunt. Înzeștrăat cu un ascuțit simț al limbii, autorul prezintă interpretări și soluții de mare subtilitate, uneori neașteptate, care vor stârni, cu siguranță, interesul lingviștilor. Plasând faptele în context romanic, Eugeniu Coșeriu tratează în adâncime relațiile românei cu limbile învecinate, corectând unele erori și exagerări din trecut privind, de exemplu, influența slavă asupra limbii române.

Cu vaste cunoștințe în domeniul multor limbi (latina, greaca, limbile romanice, slave, balcanice etc.), cu o neobișnuită putere de cuprindere și analiză a faptelor, la care se adaugă recunoscutul său spirit de sinteză, Eugeniu Coșeriu aduce, prin contribuțiile cuprinse în prezentul volum, o contribuție esențială la studiul limbii române.

Mai 2005

NICOLAE SARAMANDU

- 'Historische Sprache' und 'Dialekt', în J. Göschel, P. Ivić, K. Kehr (ed), *Dialekt und Dialektologie*, Wiesbaden, 1980, p. 106-122 (variantă nouă, în limba română, în FD, XII, 1992, p. 55-68; text îngrijit de Nicolae Saramandu).
- Rum. a socoti. Ungarisch, ukrainisch oder lateinisch?, în vol. *Romanica Europaea et Americana. Festschrift für H. Meier*, Bonn, 1980, p. 148-155.
- Altrum. care 'weshalb', '(und) daher', 'so daß', în SCL, XXXI, 1980, nr. 5, p. 537-541.
- Zu den Etymologien von Miron Costin, în „Kurier der Bochumer Gesellschaft für rumänische Sprache und Literatur”, XII, 1981, p. 8-15.
- Theophylactus, II, 15. Ein Beitrag zur Detung von τόρνα, τόρνα, φράτρε, în „Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza»”. Serie nouă. Secțiunea III, e. Lingvistică, Iași, XXVIII-XXIX, 1982-1983, p. 21-27 (traducerea în română, în „Limba română”, Chișinău, II, 1991, nr. 1, p. 51-62; trad. E. Munteanu, cu note ale traducătorului).
- Le latin vulgaire et le type linguistique roman, în vol. *Latin vulgaire – latin tardif*, Tübingen, 1987, p. 53-64.
- Theodor Gartners Werk im Bereich der Rumänistik, în vol. *Akten der Theodor Gartner-Tagung (Rätoromanisch und Rumänisch)*, Innsbruck, 1987, p. 277-287.
- Sp. no cabe duda, rum. nu încapă îndoială. Zur Notwendigkeit einer vergleichenden romanischen Phraseologie, în vol. *Text-Etymologie. Untersuchungen zu Textkörper und Textinhalt. Festschrift für Heinrich Lausberg zum 75. Geburtstag*, Stuttgart, 1987, p. 346-352.

La acestea se adaugă volumul *Von Genebrardus bis Hervás. Beiträge zur Geschichte der Kenntnis des Rumänischen in Westeuropa*, Tübingen, 1981 (traducere în limba română, sub titlul *Limba română în fața Occidentului. De la Genebrardus la Hervás*, de Andrei A. Avram, Cluj-Napoca, 1994; volumul cuprinde în plus, în *Anexe*, texte din Lucius, Troester, Del Chiaro, Grisellini și Hervás referitoare la limba română).

ABREVIERI

- ASGM – *Atti del Sodalizio Glottologico Milanese*.
 ASNS – *Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen*.
 RBF – *Revista Brasileira de Filologia*.
 VR – *Vox Romanica*.

FACSIMILE

Die roman. Mundarten

Wahrscheinlich müssen alle die aufseren roman. Mundarten - diese im Belg. ^{hier} ~~Dracht~~ ^{Dracht} auf das Lat. zurück. Die ~~kyllischen~~ ~~italianische~~ d. B. oder das Wallonische sind nicht durch Teilung des Ital. Spraches entstanden (wie es die ital. als L. F. und andere Dial. erst dann "Dial." d. Sprache). Magdalenen, Neapolitanen, Sizilianen hingegen wahrscheinlich durch Teilung des "Römischen" (alle diese romanischen Elem. (so insb. in der Sem.)).

Rumanas

Rum. inimă - 'anima'

D inimă simplă - bei Neogramm kann ein
coar simplă oder una țară simplă sein.

Practically - unpaired
v. schwaigha in
DA

Plus cf. : din adămul inimii
inimă simțitoare, Conștiință
('anima sensibilis')

a Sa (și) inimă (dă) din -
'spiritus / anima'

inimă veche, anima vetera

DA - II - inimă 'spirit' - 'Principiu al
vieții și al simțirii', af. suflet

cf. inimă : 'ps., coracel, pectus, pectus', a d. h. e.
Ganglion, Cerebr., viscer., viscera, visceribus,
intestina -

Lat., inimă, inimă, inimă - f.

inimă, 'inimă (2, 6)'! NB anima

Onis-fürine

Ichon al Kuf kannte ich den Ausdruck
onis-fürine (nis-fürine) immer so
perspektive (mit jener Hauptbedeutung)
~~das~~ einfach als Ausdruck für 'niettes'
ohne nein dabei eine Bedeutung ab der
antike

Es Jesu mit uns Dichter zu perspektiven.
Ich hatte die Absicht ~~zu~~ darunter zu schreiben
da ich auf die Worte, aufpassen muss gemacht
wurde.

Beispiele ^{Numero} ~~ver~~ mici - fătura

DER, s.v. fătura - (johor jehor)

A (s.) face (mici s. mii s. mii s.)

fătura

cu o face mici fătura - branta

făm mici fătura pe neamtu de scara de apănă

mici fătura - U, 58/21

[tu am mici fătura - stăncu

mii si fătura - branz -

[tu pe stăncu : cu o capă cu stăncu de
olăd - tu face ...]

mii si fătura - stăncu

mii si fătura s'v face - Teodoru

pe stăncu cu mii si fătura

farfășele / wätsch Kümmel mit
Stäbchen machen

mette cu mișter, pe scara cu scara

6. Bingler, Uralte Schichten und Entwicklungs-
stufen in der Struktur der lateinisch-
rischen Sprache, Jthn 1944

6. Bingler, Concordances et concordances entre le
romain et les dialectes de la zone pyréné-
nienne, Cluj 1937

6. Bingler, Probleme romanischer. Expressiv in der
lateinische, CL VII, 1962, S. 150-157

Bingler schreibt mit Recht mici-förime, während
er nach CDDE, Nr. 1093, verwahrloht was sowohl
uici in pe uici, pe uici als auch mici-förime
auf mici & lat. mici zurückgeführt werden
kann. Recht betrachtet 6. die Fügung als zur Fügung
praf zi puthore, foe zi pari usw. analog -
z. B. als Vereinigung von "Synonymen" in einem
nur lauslichen Ausdruck

S. Vičević, Expresia mii și forime, LR
1965
XIV, (II. 429-437)

glaubt daß mii auf mici 'klein' zurückgeht
und stellt sich die Entwicklung folgendermaßen
vor 1) mici förime - ältere Form

2) mii și förime - phonetisch abgewandelt
aus mici förime

3) mii la förime - grammatische Konstruktion
an 2

4) mit mii förime - mehr von Einfluß
fremder Sprachen

Di: einzig feste Form - daß mii și förime
im 19. Jhd. entstanden sei, nach
der bulgarische Wort biis & ausgesprochen
(V. 431)

A. Puram, Expressio unii et plurium: etiam
precipue, LR XVIII, 1969, S. 90-92

ist ja, daß die ^{im Singular} plur. Entwicklung möglich ist -
jedoch lehnt sie ab, was er, mit Recht, unii
et plurium nicht von unii (Nomin.) plurium von
sein von unii et plurium (unii, N. von unum)
ableitet. Er interpretiert dies wie folgen.
Er zitiert auch CDE, Nr. 1093. Im Ausdruck
1. von facit unii et plurium
Pluralisch nimmt er Hauptlagen an

[unii et] aus unii et / plurium ^{"origina"}
unii plurium, wenn unii Adj. - so durch
eine Motivationsumgebung, nachdem unii nur
noch in diesem Ausdruck geblieben war
mit Recht verfehlt aber davon, daß unii als
Adjektiv empfunden wird und vergleicht mit
mentis - mentale - wie folgen, da er unii-
plurium unterscheiden sollte.

Als älteste Form betrachtet er unii et plurium
(was nicht notwendig)

E fehlen nur die Argumente, daß unii et
wirklich eine plene Form ist.

Die Argumente sind folgende

- 1) Stellung von unii, da nicht die unum adjektivische
Wörter ist ("plurium unii" in diesem Ausdruck
unmöglich)
 - 2) auch in den Formen wo unum unum unum
gebraucht wird - jedoch unum plurium oder
plurium unum nicht möglich
 - 3) die Prosodie - nicht unii plurium sondern
unii plurium bzw. unii-plurium
 - 4) die Erklärung der Prosodie auch unter der
Form unii et plurium (unabhängig ob
dies die älteste Form ist), was sonst nicht
möglich wäre. D für plurium nicht unum
sondern unum ^{unum} ^{unum} ^{unum}
- Es unii et plurium von unii-plurium oder unum plurium
von unii et plurium, was davon wohl ist
nicht zu unterscheiden.
- Leidlich jedoch von unii-plurium, was eine
allgemeinere Lösung ermöglicht:
- a) wo unii nicht gebraucht oder nicht
möglich ist in diesem Ausdruck - in diesem

Fall ahjura un-urta, nicht un-ur (was unnormal),
 → un-ur si fatimur

b) wo un-ur normal → un-ur fatimur
 mit un-ur als Adj. interpretiert

~~da un-ur~~ fatimur d) vor allem dort möglich
 wo auch un-ur als un-ur gesprochen
 da un-ur fatimur un-ur un-ur nicht möglich
 direkt, doch aber un-ur (un-ur), deshalb
 auch die Verwechslung nicht möglich

Der Ausdruck un-ur fatimur un-ur
fatimur (Interconversion) als fatimur

Erklärung für un-ur fatimur un-ur.

un-ur fatimur eine weitere Form

Durch Konversion von un-ur si

un-ur fatimur (ahjura un-ur fatimur
 gesprochen) un-ur.

Der Ausdruck un-ur fatimur un-ur
fatimur (in Wörterbuch unter
un-ur)

D. carte complete - die Enzyklopädie,
 Elemente un-ur fatimur un-ur fatimur
 pro quibus un-ur fatimur un-ur fatimur 1958
 - E. un-ur fatimur un-ur fatimur un-ur fatimur

Ne. un-ur fatimur un-ur fatimur un-ur fatimur;
 - Eine un-ur fatimur un-ur fatimur un-ur fatimur
un-ur fatimur un-ur fatimur un-ur fatimur
 - un-ur fatimur un-ur fatimur un-ur fatimur
un-ur fatimur un-ur fatimur un-ur fatimur

Totum un-ur fatimur un-ur fatimur un-ur fatimur
un-ur fatimur un-ur fatimur un-ur fatimur
 Ne. un-ur fatimur un-ur fatimur un-ur fatimur
un-ur fatimur un-ur fatimur un-ur fatimur
un-ur fatimur un-ur fatimur un-ur fatimur
un-ur fatimur un-ur fatimur un-ur fatimur

Et un-ur fatimur un-ur fatimur un-ur fatimur
un-ur fatimur un-ur fatimur un-ur fatimur
un-ur fatimur un-ur fatimur un-ur fatimur
un-ur fatimur un-ur fatimur un-ur fatimur

Ne. un-ur fatimur un-ur fatimur un-ur fatimur
un-ur fatimur un-ur fatimur un-ur fatimur
un-ur fatimur un-ur fatimur un-ur fatimur
un-ur fatimur un-ur fatimur un-ur fatimur
un-ur fatimur un-ur fatimur un-ur fatimur
un-ur fatimur un-ur fatimur un-ur fatimur

Totum un-ur fatimur un-ur fatimur un-ur fatimur
un-ur fatimur un-ur fatimur un-ur fatimur
un-ur fatimur un-ur fatimur un-ur fatimur
un-ur fatimur un-ur fatimur un-ur fatimur
un-ur fatimur un-ur fatimur un-ur fatimur
un-ur fatimur un-ur fatimur un-ur fatimur

in un-ur fatimur un-ur fatimur un-ur fatimur
un-ur fatimur un-ur fatimur un-ur fatimur
un-ur fatimur un-ur fatimur un-ur fatimur

Numeraștorii c. române

→ nici unul - "un fel de numeral "gol" și în
leptare în nici unul, nici cum,
nici unde

dar nu sunt paralele (cu nici o
cf. nichts care nu există)

- la mine este = eu am "în limba populară"
mai de în repetiția din apropierea 1850
(cu meșaj est)

- la mine a stat casual - sau la a
stat casual

Prima expresie nu-i omniacă
A doua este din un paralelă cu
expresie rusească какой у меня
остановился și un it. mi si è fer-
mato l'orologio,

cf. time he passed at
only

- o jumătate ceas (?) - halb.
Polovina čas

Limbi române, 4

21. - de mult - timpul - halb. și unora
It. è da molto che aspett? și parrebbe
se aspettava da nono anni - și da un ora
l'altro ora

22. în în taloc "fără" - și influențat de unora.
slavă вместе [probabil putând în fr. se spune
au lieu] - dar cf. în locul, cu locul, cu locul

23. ca și (ca și din) - It. meridionale
și la Roum vocea și ca și

24. și la începutul unei propoziții afirmative
prestată de una negativă
n'apare time a stăpa la una și la parte
alta
cf. It. non ha finita ... e già

25. Propoziții cu că după a creșterea, - intensi.
= r. scitat' ăta ... // constinții generale
române

26. că în valoare fr. (car, germ. weil / halb. we
inhibite sau căi pig - chiar și în prezenta
circa nu hai și
peha que far și ...

27. cu inhib în particula de legătură
o voce că cu peste. Exemplul halb.
at (toj stana te ofide) oare nici legătură

Limbi române, 7

36. Între enj. ruciu și ul ruciu de p.
secretori parlamentare (cu un ruciu
ruciu și bulgăre care pînă și ruciu
n'are enjunctiv!) - E fals

CUPRINS

Cuvânt introductiv	5
Manuscrisele coșeriene	6
I. LIMBA ROMÂNĂ (texte manuscrise)	9
Probleme generale	11
Fonetică	17
Morfoxintaxă	19
Lexic	30
<i>Romano-slavica</i>	45
Anexă. <i>Forme verbale cu valoare stilistică</i>	61
II. LIMBA ROMÂNĂ – LIMBĂ ROMANICĂ	67
Limba română. Caracterizare genealogică și areală	69
Limba română. Caracterizare tipologică	93
III. ALTE CONTRIBUȚII	111
Latinitatea orientală	113
Unitatea limbii române. Planuri și criterii	130
Unitate lingvistică – unitate națională	137
Tipologia limbilor romanice	145
Balcanisme sau romanisme? Chestiuni metodologice privind așa-numita „uniune lingvistică balcanică”	169
Addenda	177
FACSIMILE	179

I. LIMBA ROMÂNĂ
(texte manuscrise)

Manuscrisele coșeriene

În 1998 s-a constituit^{it} la Tübingen un colectiv care urma să se ocupe de publicarea manuscriselor coșeriene. Făcând parte din acest colectiv, mie mi-a revenit editarea textelor referitoare la limba română. Cu sprijinul Fundației „Alexander von Humboldt”, în vara anului 2000 m-am deplasat pentru scurt timp în Germania, la locuința lui Eugeniu Coșeriu din Kirchentellinsfurt, pentru a prelua, în fotocopie, manuscrisele în cauză în vederea publicării.

Deoarece, în cazul multor manuscrise, era vorba de simple însemnări, de semnalarea unor cuvinte, construcții, forme gramaticale etc., adesea neinterpretate, i-am solicitat lui Eugeniu Coșeriu să le comenteze. Explicațiile autorului, în germană, le-am înregistrat pe bandă de magnetofon (șase ore de text vorbit) și apoi le-am transcris, traducându-le simultan în română. De cele mai multe ori explicațiile depășesc cantitativ însemnările din manuscrise. În prezentul volum am redat integral atât explicațiile autorului, înregistrate pe bandă de magnetofon, cât și însemnările din manuscrise la care se referă; însemnările le-am reprodus între paranteze drepte, traducându-le în română atunci când erau scrise în altă limbă (menționată de noi între paranteze rotunde). Unele însemnări din manuscrise se reduc la simpla notare a anumitor cuvinte, reluate integral în comentariul lui Eugeniu Coșeriu de pe banda de magnetofon. Am renunțat, în aceste cazuri, la repetarea exemplelor din manuscris, astfel încât comentariul autorului, transcris de noi de pe banda de magnetofon, apare neînsoțit de vreo precizare.

Există situații în care însemnările din manuscrise nu au fost comentate de Eugeniu Coșeriu în cadrul discuției înregistrate pe bandă de magnetofon. În asemenea cazuri, am reprodus ca atare însemnările din manuscris (traducându-le în română dacă erau într-o limbă străină), fără comentariu, fapt menționat de noi în nota de subsol.

Manuscrisul intitulat de autor *Romano-slavica* reprezintă textul unui curs ținut de Eugeniu Coșeriu la Universitatea din Tübingen în 1963. Textul este însoțit de câteva precizări ale autorului, în limba română, înregistrate de noi pe bandă de magnetofon, pe care le-am reprodus ca introducere la cursul propriu-zis.

În capitolul *Probleme generale*, textele intitulate de noi *Fapte și teorie și Coincidențe între română și alte limbi* reprezintă comentarii în limba română ale autorului, nelegate direct de însemnările din manuscrise, pe care le-am înregistrat pe bandă de magnetofon și le-am reprodus ca atare.

Titlurile articolelor din cele patru capitole stabilite de noi – *probleme generale, fonetică, morfosintaxă, lexic* – ne aparțin.

Prima secțiune a volumului, cuprinzând manuscrisele coșeriene, se încheie cu o anexă, în care publicăm, cu ortografia din text, lucrarea scrisă, *Forme verbale cu valoare stilistică*, pe care studentul Eugeniu Coșeriu a elaborat-o în 1940, la sfârșitul anului I de studii la Universitatea din Iași.

N. S.

PROBLEME GENERALE

FAPTE ȘI TEORIE*

Interesul pentru teoriile care se fac altundeva și pentru tehnica descrierii a dus la o scădere a simțului pentru limbă, pentru faptele de limbă, și a interesului pentru faptul imediat de limbă. Și, de aceea, nimeni nu mai observă ce se întâmplă efectiv în limba română, care sunt lucrurile noi. De exemplu, Iordan – care nu era un teoretician prea mare, însă avea o anumită concepție, așa –, el observa ce se întâmplă în limbă. Și, de exemplu, el are articolul ăsta foarte interesant, unde observă înaintarea dativului în locul construcției cu *la*. Adică, pe el nu-l interesa să vadă care este – să spunem – diferențierea între forma cu dativ și forma cu *la*, fiindcă există anumite construcții unde numai *la* este posibil: *a da la săraci*, de exemplu, și *aruncă-mă la câini*, nu *aruncă-mă câinilor*. Însă, faptul însuși l-a observat și a scris un volumaș așa, un caiet, despre progresul dativului în limba română. Graur, tot așa, observa tot felul de lucruri care se întâmplau în limba română, și ce s-a schimbat, și unele ori [= uneori] sunt lucruri foarte interesante.

Această curiozitate pentru faptul concret și pentru limba în mișcare a scăzut foarte mult fiindcă lumea s-a gândit cum să descrie din punct de vedere generativ, cum să facă asta din punct de vedere structural, cum să facă teoria actelor lingvistice. „– Ce se face? / – Analiza discursului./ – Ia să facem și noi analiza discursului”. Unde, fie vorba între noi asta, se bate apa-n piuă. Și, deci, teoria discursului: adică facem ceea ce se face și altundeva și care nu spune nimica despre limba română, nici despre ce se întâmplă în limba română, nici despre o atitudine specială a limbii române ș.a.m.d. Și e cu totul inutil, și pentru a preda, pentru că asta ține de retorica generală și nu de lingvistica românească [...].

Eu nu spun să nu se facă. Să se facă, dar să se vadă și tot restul. Și [ei] cred că li se pare că nu mai sunt moderni dacă nu fac asta. Și nu e nevoie să fie aceiași: pot să fie unii să se ocupe de asta, alții să se ocupe de asta și să observe aceste fapte. Dacă ar putea întruni și teoria, și cunoașterea istoriei, și curiozitatea pentru faptul concret, asta ar fi bine, dar asta e mai rar. Asta se întâmplă la anumite capete privilegiate.

[N. S.: Dar faptele, de multe ori, te conduc la constatări de ordin general.]

Se înțelege.

[N. S.: De pildă, exemplele pe care le-ați dat Dumnezeuastră aici au și semnificație teoretică, și pentru istoria limbilor romanice, și chiar universală.]

Da, tocmai, chiar universală, chiar de teorie.

* Text vorbit în limba română.

[N. S.: Dar pentru asta trebuie să ai un foarte ascuțit simț al limbii.]

De aceea eu ajung să spun că mulți dintre lingviștii români nu știu românește. Ei întrebuițează româna ca un fel de instrument, însă nu cunosc limba română. De exemplu, nu poți să faci lingvistică românească de nici un fel fără să te gândești dacă și în aromână e la fel, dacă și în istroromână e la fel. Și vezi ce semnificație pot avea faptele, când vezi că acolo e exact așa, ca și în dacoromână, de exemplu. Și când e altfel, tot așa, tot interesant e, ca să vezi că-i altfel. Adică, dacă vezi că, de exemplu, lipsește *a cugeta*, lipsește *a socoti* – are o semnificație. Sau să vezi că e exact așa, cum spune Creangă: *capra bese și oaia pate rușinea*, și în aromână: *capra bease și oaia s-arușnează*.

DIALECTELE ROMÂNEȘTI

Asta e o teză care ar trebui să fie încă mult mai profund argumentată – și pentru care explicația este chiar alta – și anume, în general, împotriva, îndeosebi, a tezei lui Coteanu. Teza lui Coteanu este: nu există nici o fază de comunitate a dialectelor din nordul și din sudul Dunării și, de aceea, ele sunt limbi diferite și nu dialecte. Surprinzător este, aici, faptul că tocmai pentru română se poate susține că diferite dialecte au la bază o limbă comună (provin dintr-o limbă comună), ceea ce, dimpotrivă, nu se poate susține pentru celelalte limbi romanice, în mod special pentru italiană. Asta înseamnă că siciliană, sau toscana, sau abruzeza provin direct din latina vulgară și sunt, de la origine, diferite. Și cu toate astea, spunem că sunt dialecte ale italienei, și nu s-a spus că sunt limbi diferite, deși diferențierea merge până în latina vulgară. Tot așa, în cazul spaniolei. E, deci, vorba că, tocmai în cazul românei, se poate susține contrarul față de ceea ce susține Coteanu, adică se poate susține că există o bază comună, care nu mai e, pur și simplu, latină vulgară, ci e deja românească. Elementele comune sunt necrezut de numeroase, mai ales în semantică, peste tot, în toate dialectele românești. Și, mai ales, sunt comune inovațiile, căci tocmai asta înseamnă o unitate. Evident, nu trebuie să se înțeleagă că totul trebuie să fie comun. Nu există nici o limbă în întregime unitară. Realitatea e că există inovații comune celor patru dialecte, ceea ce nu se poate constata cu privire la dialectele spaniolei, și încă mai puțin în ale italienei.

[În manuscris (în germană): „Dialectele românești. Literalmente altfel decât celelalte dialecte romanice. Acestea din urmă provin direct din latină. Siciliană, de exemplu, sau wallona nu au apărut ca rezultat al diferențierii italienei, respectiv a francezei (în aceste cazuri, un dialect a devenit limbă literară, iar celelalte dialecte abia apoi au devenit «dialecte» ale acestei limbi). Macedoromâna, meglenoromâna, istroromâna, dimpotrivă, au luat naștere literalmente prin diferențierea «românei». Nenumărate elemente comune (îndeosebi în semantică)”.]

ROMÂNII ÎN IZVOARELE BIZANTINE

Mai e aici o mică notiță: de ce românii nu sunt menționați [de scriitorii bizantini]? Pentru că ei, ca romani, corespundeau pur și simplu Imperiului; de aceea deci, nu era nevoie ca ei să fie menționați. [„Warum die Rumänen nicht erwähnt werden? Weil sie, als Römer, einfach dem Imperium entsprachen; deshalb also mußten sie nicht erwähnt werden.”]

[În manuscris (în română): „Românii nu sunt menționați de scriitorii bizantini nici la nord, nici la sud de Dunăre până în sec. 10 (cu excepția notei din sec. 8, cf. Capidan, Rom[anitatea] balc[anică], 57–58). De ce? Fiindcă, fiind latini, corespundeau pur și simplu Imperiului, care și el se considera latin. Numai după grezirea totală a Imperiului de Răsărit începe diferențierea”.]

COINCIDENȚE ÎNTRE ROMÂNĂ ȘI ALTE LIMBI*

Vream să precizăm această chestiune metodologică cu privire la analogiile româno-albaneze sau albano-române, însă, în realitate, se aplică, în general, la aceste coincidențe între limbi; deci, să nu considerăm, în primul rând, ca fiind coincidențe interesante cele care pot fi universale: adică, *albă ca zăpada* sau *repede ca vântul* se găsesc peste tot.

În al doilea rând, este categoria faptelor care se găsesc în cele mai multe limbi romanice, se găsesc și în română și pot apărea și în albaneză; însă nu putem ști dacă e coincidență cu albaneza, fiindcă e coincidență pur și simplu romanică, și s-ar putea întâmpla ca albaneza, în acest caz, să aibă asta din latină sau dintr-o limbă romanică. Asta e, de exemplu, cazul lui *a ajunge*, în sensul de „a fi suficient”, sau cazul lui *des*, cu cele două sensuri, adică „épais” și „fréquent”. Asta-i în toate limbile romanice, deci nu-i o chestiune curioasă, [comună] cu albaneza.

Asta înseamnă nu că să ignorăm aceste coincidențe, din aceste două categorii, ci înseamnă că trebuie să le lăsăm de-o parte, și să ne întoarcem la ele, fiindcă ar putea fi [coincidențe]. Și, chiar și așa, deși se găsesc peste tot, ar putea fi, în acest caz, anume coincidență cu o anumită limbă, fiindcă, de exemplu, construcția apare într-un fel special și nu apare ca în alte limbi, sau fiindcă se întrebuițează nu numai în anumite contexte ori în aceleași contexte în care se întrebuițează în altă limbă. Însă asta trebuie considerată [= să se ia în considerație] după aceea.

Primul lucru, spunem: se găsește în toate limbile romanice, deci încă nu e coincidență cu alte limbi, cu limbi slave etc., sau se găsește în același fel într-o limbă romanică, cum spuneam, de exemplu, cu privire la reflexive – că s-ar putea întâmpla ca toate aceste tipuri de reflexiv, toate, să fie în limba română de origine slavă, însă asta e o chestiune care trebuie demonstrată istoric, istoricește – și nu putem spune că sunt slave (fiindcă nu se găsesc în franceza modernă, fiindcă nu

* Text vorbit în limba română.

sunt romanice), căci spaniola le are pe toate. Și atunci, dacă se găsesc în spaniolă, întâi trebuie să vedem dacă nu pot fi din latină. S-ar putea întâmpla, totuși, ca, din punct de vedere istoric – eu spuneam chiar toate – poate nu toate, dar multe din ele să provină din slavă; adică *a se teme*, deși e și în spaniolă: *mucho me temo*, să fie din slavă. Însă exemplele nu pot demonstra ceva ca atare. Trebuie să le separăm. Și, deci, trebuie să considerăm [= să luăm în considerație], atunci când studiem analogiile între limbi, ceea ce poate fi o inovație specifică a acestor limbi. Deci, la expresii, de exemplu: expresii care nu se găsesc în alte limbi și nu sunt universale. Și dădeam un exemplu, pe care îl cunosc eu: rom. *cu cale*, alb. *me udhë*, exact ca în albaneză. Asta e ceva foarte caracteristic. Și atunci dădeam și alte exemple: dacă ar fi *colac peste pupăză*, dacă ar fi *a tăia frunză la căini*, dacă ar fi astea care sunt specifice și nu se găsesc în celelalte limbi romanice, nu le cunoaștem, atunci asta da, asta sunt cele într-adevăr semnificative. Și pe urmă ne putem întoarce la celelalte, ne semnificative. Însă, la început, trebuie să găsim aceste feluri de expresii. Și atunci, de exemplu, și pentru grecisme același lucru. Pentru „a spune din memorie”, în sensul germ. *auswendig*, avem în română *pe de rost*, care e, evident, gr. ἄπο στόματος, adică lit. „pe din gură”. Și vedem că și slava a luat tot așa și a tradus exact: [rus.] *naizust*, adică „pe din gură”, exact ca *pe de rost* în limba română.

Asta e o chestiune metodologică și trebuie aplicată și înțeleasă, mai ales. Și, de obicei, nu se înțelege, ori fiindcă nu s-a înțeles, în general, care e problema metodologică – de foarte multe ori, în cazul limbii române – ori fiindcă, pur și simplu, nu se cunosc [coincidențele]. [În legătură cu] cele universale, ar trebui să se gândească oricine că *albă ca zăpada* se poate întâlni peste tot. Însă cele care sunt romanice, de multe ori pur și simplu nu se cunosc, fiindcă, din nefericire, în lingvistica românească s-a considerat, ca exemplu tipic de limbă romanică, franceza modernă, fiindcă asta era limba pe care o cunoșteau [lingviștii]. Și, dacă ei nu găsesc *de ajuns* în sensul de „suficient” în franceza modernă, atunci îl fac balcanic ș.a.m.d., deși în portugheză se opune *llega* „ajunge”, și în spaniolă la fel.

De exemplu, spune [Graur]: *a înspăimânta* nu poate fi explicat din lat. *expaventare* fiindcă această alternanță *m/v* e cu totul imposibilă ș.a.m.d. Dar fenomenul se găsește în mai multe limbi romanice: *numero* există, în toscană, și sub forma *novero*. Și chiar acest verb, *expaventare*, îl avem, în sardă și în unele dialecte romanice, cu *m: spamenta*. El spune: o schimbare fonetică nemaipomenită. Nu, e foarte bine pomenită și înregistrată, numai [că] trebuie să cunoști celelalte limbi romanice, gramatica istorică a celorlalte limbi romanice, ca să poți face aceste lucruri.

Și asta am aplicat-o nu numai lui Graur, am aplicat-o și ilustrului Roesler, cu *a socoti*, [despre] care el spune că este din ucraineană și din ungară ș.a.m.d. Roesler n-are nici o idee; el, fiind geograf, nu știa nimica despre istoria efectivă a limbilor și nici despre sistemul limbilor. Din vsl. *skotū* ‘pecus, Vieh’, ‘pecunia, Geld’ nu se poate naște, în limba ungară, ceva ca *socot*. Nu se poate pur și simplu

fiindcă în limba ungară asta ar da **iskot* și nu *socot*. Și, deci, dacă ar fi cunoscut asta, nu ar fi afirmat aceste lucruri. Și tot așa, cu românii, care au găsit *szokotálni* în ungurește, și atunci [au spus]: a! avem originea lui *a socoti*. Nu s-au uitat că ungarul spus că, [la ei], e un cuvânt din românește, fiindcă se găsește numai în Transilvania și, de altfel, este evident că e format de la *socoteală*.

Deci, baza este aceeași: să vezi întâi, să cunoști efectiv ce s-a întâmplat. Vorbeam acum de români. Dar și în cazul lui Roesler: el nu cunoștea, pur și simplu, și dă ca argumente. Și argumentele apoi sunt considerate bune, și sunt luate de alții și spun: „numai în ucraineană poate fi această anaptixă, dacă nu, în ungară”, ca să ajungă la *a socoti*. Nu s-au uitat într-un dicționar ucrainean: sunt câteva sute de cuvinte [cu radicalul] *skot*, și nici unul nu prezintă alternanța *skot/sokot*: *skotaryty*, *skot*, *skotyina*, o mulțime.

ROMÂNĂ ȘI ALBANEZA, SLAVISME, BALCANISME

Aici – un proiect, și metodic, sau privind și metoda, cu privire la română și albaneză și la raporturile dintre ele. Spuneam eu în legătură cu asta: e inutil să prezinti paralelisme care nu sunt specifice, care apar în foarte multe limbi ș.a.m.d., ca, de exemplu, *barbă-roșie* sau *mână-spartă*, care există peste tot. Ar trebui, mai degrabă, să ne întrebăm dacă există cu adevărat paralelisme româno-albaneze în ceea ce privește expresiile, care să nu aibă formații echivalente în alte limbi romanice și care, în același timp, să nu fie universale, precum, de exemplu *alb ca zăpada*, care e pur și simplu universal, sau *repede ca vântul*. Dar există și asemenea fapte, precum *cu cale*, care nu apare în limbile romanice, alb. *me udhë*, cu sensul germ. *richtig*: *am găsit cu cale*; sau, poate, apoi: *cu scaun la cap*, *cu dare de mână* (și *dă mâna*, *are la îndemână*), *cu tragere de inimă*, *taie frunză la căini*, *cât ai zice pește*, *beat-turtă*, *sărac lipit pământului*, *colac peste pupăză*, *a o întinde* („întinde-o!”), *a spune verzi și uscate*, *cât e lumea și pământul*, *de când lumea*, *a-veni apa la moară* etc. etc. Pentru acestea ar trebui să se caute și să se găsească paralelisme, și nu pentru celelalte.

Asta privește, de asemenea, slavismele, balcanismele etc., și aici se face o critică la Niculescu, cu așa-numitul „filtru slav”. Eu mă întreb ce înseamnă, de fapt: limbă romanică trecută „prin filtru slav”. Eu arăt, de exemplu, că neutrul e ca în italiană, chiar și în toscană: *focora*, *lagora* etc. Apoi și vocativul ș.a.m.d. Sau și tipul *fecior lui* îl consideră ca slav, dar cf. fr. *fiis à papa*; apare și în latină: *membra ad duos fratres*, în inscripții etc.

[În manuscris, sub titlul *Rumano y albanés*, mai apar, în continuarea exemplilor de mai sus: „*na-ți-o frântă că ți-am dres-o*, *cu curu-n sus*, *la mama dracului*”, și urmează (în spaniolă): „Dar chiar și pentru acestea trebuie văzut dacă

nu se întâlnesc și în greacă”. Tot în manuscris mai apar următoarele exemple: „*a cădea mototol* («mototol» numai în expresia aceasta?), *a da sfoară-n țară*, *a-i purta cuiva sâmbetele*, *a-i face cuiva de petrecanie* («petrecanie» numai în această expresie?), *de-a curmezișul* («curmeziș» numai aici?), *de-a valma* («valmă»?), *orbul găinilor*, *ca vișelul la poarta nouă*, *mort în păpușoi*, *a da ortul popii* (cf. *ort*), *a strica orzul pe găște*, *a scoate din fâșâni*, *a-și ține gura*, *a ajunge la sapă de lemn*, *nu se știe ca pământul*; *pe vine* («vine»? – *a sta pe vine*, *a se lăsa pe vine*, *a se pleca pe vine*), *fumuri*, *aghioase* («aghiu-ase?»).

Tot în manuscris (în română): „*Slavisme, balcanisme* etc. Din nefericire, cei care găsesc slavisme de multe ori nu cunosc limbile slave (ori cunosc numai una); alții (ori aceiași) nu cunosc alte limbi romanice decât franceza modernă; și unii nu cunosc bine nici româna (cf. Seidel). Cf. reflexivele lui Graur.

Niculescu și «filtrul slav». Ce înseamnă limbă romanică trecută «prin filtrul slav»? Vocativul românesc e altfel decât vocativul slav (înaintea lui Niculescu, și pentru vocativul în -e, Togeby). Neutrul – cf. și italiana: în aceleași cazuri de multe ori (*focora*, *lagora* etc.) și în același sens (sing. masc. – pl. fem.). Ceea ce e caracteristic pentru română e reducerea masculinului. Dativul – *fecior lui...* (cf. *filis à papa*, *membra ad duos fratres*)”.]

LIMBA POETULUI – LIMBA ÎNTREGII NAȚIUNI

În expunerea prilejuită de acordarea titlului de *Doctor honoris causa* de către Universitatea din Timișoara m-am ocupat de creația poezilor români din Basarabia.

Teza principală este următoarea. Poezia e subiectivitate absolută, și, de aceea, Platon avea dreptate când voia să-i excludă pe poeți din republică, fiindcă republica, statul, are o altă bază, anume cea a bunului comun și a utilului (a ceea ce e folositor) pentru toți: deci, *intersubiectivitatea*, nu *subiectivitatea*. De aceea, o asemenea atitudine era îndreptățită la Platon.

Dar, spuneam eu, Platon nu a cunoscut situația din R. Moldova, și nici nu putea să o cunoască. În cazul nostru, în Basarabia, poeții reprezintă conștiința națiunii, pentru că aici limba însăși – care este instrumentul lor de exprimare – e primejduită. Subiectivitatea trebuie să se exprime prin limbă, prin *limba poetului*. Dar aceasta este și limba întregii națiuni și, astfel, poetul apare ca reprezentant al întregii națiuni. Asta e teza principală. Așa se explică de ce atât de mulți poeți, și tocmai din Basarabia, scriu despre tema *limbii*, și scriu poezii despre *limba română*: scriu pentru că limba este amenințată. Pentru că spunem asta, de exemplu, și în legătură cu *Părinteasca dimândare* (la aromâni).

Așadar, acolo unde limba este primejduită, amenințată, poetul ia, ca urmare, atitudine întru apărarea limbii, pentru că limba ține de ființa sa.

FONETICĂ

ART. FEM. *o* < *uă* < *uă* < *u*¹ < *ună*

Este o încercare, dar numai o încercare, de a-l explica pe *o* [provenit] din *ună*, și anume dintr-o formă rostită repede și nazalizat: *u*¹*ă*, din care a rezultat *uă* și apoi, *uă*. De ce *o* în acest caz? Eu constat că exact această evoluție apare ca derivare: dacă apare această succesiune – *ua* sau *uă* – atunci rezultă *o*. De exemplu, la noi, locuitorii din Ochiu-Alb se numesc *ochiolbeni* [oʃkolbén!]: din *ua* rezultă *o* (căci *ua* dă *o*).

[În manuscris (în franceză): „În legătură cu *ua* ' > *o* în română: cf. *Ochiu-alb* – deriv. *Ochiolbeni*”.]

VOCALISMUL LUI ROMÂN

Am susținut altundeva, într-o contribuție despre Theodor Gartner, teza că *român* nu este peste tot în română un latinism (evoluția normală ar fi *rumân*). Dar există această formă, *român*, ca formă populară, și nu datorată influenței latine. Desigur, acolo unde *rumân* a fost înlocuit de *român*, cu deplină conștiință, atunci această din urmă formă e un latinism. Dar există *român*. Cel puțin în câteva cazuri lat. *o* protonic se păstrează, ca în *mormânt*, ca în *dormi* etc., care nu devin *murmânt*, *durmi* (aceasta e o normă în aromână). În mod cu totul special, în Moldova, aceasta este evoluția normală: *român*, formă populară, într-o zonă la sud de Iași, unde e o formă populară, și *român* înseamnă „soț (bărbat)”: *românul meu* spune soția (femeia); iar la noi, în nordul Basarabiei, tot așa, numai *o*: *rumân* ar fi fost pentru mine total imposibil ca formă populară. Pentru mine e invers: *rumân* e forma pe care a trebuit s-o învăț, de care am aflat pe cale livrescă. Și eu găsesc că există și atestări la autorii străini, pe care trebuie să le luăm în considerație în această privință. De multe ori apar la călătorii străini forme cu *u*: *rumanește*, *rumeni*, *rumuți*, dar apar, și chiar foarte des, forme cu *o*: Francesco della Valle (*ști rominești*), Lescalopier (1574: *romanește*) etc. De aceea, trebuie să se cerceteze mai departe și nu să acceptăm, ca Tagliavini, că *român* ar fi o formă nouă, refăcută.

[În manuscris (în germană): „Și cele mai vechi atestări străine prezintă adesea forme cu *o*. De exemplu: Fr. della Valle, ca. 1545 – *sti Rominești?*; Lescalopier, 1574: *romanechte* (față de Lucius, 1668: *rumanește*, *Rumeni*, *Rumen Munten*,

lange Rumana; Troester, 1666: *Rumunyi*); Grisellini, 1780: *romagn, romagnesch*; Hervás; 1784: *Romunius*".]

INIȚIALĂ CONSONANTICĂ; *î* – VOCALĂ DE SPRIJIN

[În manuscris (în spaniolă): „«Tendința» de a începe cuvântul totdeauna cu o consoană: *e>je, i>ji, u>wu, o>wo*. De asemenea, *ăsta, ăla>hăsta, hăla. î* – cf. Avram, *Dacoromania*, 1, 219: vocală de sprijin; într-adevăr: *îl văd – l-am văzut; încep – să-ncep, la-nceput, a-ncepe, a-nceput* etc.”].

MORFOXINTAXĂ

REDUCEREA FLEXIUNII

Printre tendințele românei actuale trebuie menționată continua reducere a declinării (a flexiunii). Eu am arătat asta în unele lucrări, de exemplu faptul că adjectivul nu mai este declinat dacă nu stă imediat după substantiv sau dacă este, în vreun fel, despărțit de substantiv. De exemplu, la Ion Barbu: *acestei calme creste/intrată prin oglindă în mântuit azur*, deci nu: *intrate*; sau în „Nastratin Hogeia la Isarlâc”: *argintul unei scule de preț atunci picată, în loc de picate*.

Adaug aici o întâmplare cu C. Tagliavini, care voia să-mi arate că știe foarte bine românește și că putea chiar să-i corecteze pe români. Îmi povestea că era vorba de redactarea unui acord de colaborare cu partea română și că românii ar fi scris: *ai statului-gazdă*, iar el i-ar fi corectat spunând că trebuie să fie și *gazdă* declinat, deci trebuia să se pună: *ai statului-gazde*. Partenerii români ar fi acceptat asta imediat spunând: „da, uite, Tagliavini știe românește mai bine decât noi”. Realitatea e că singura posibilitate azi în română este *ai statului-gazdă*, adică apozitia, în acest caz, nu mai este declinată, nu mai are flexiune (ceea ce nu este cazul în germană, de exemplu).

Așadar, fenomenul reducerii flexiunii.

Iată și un exemplu dintr-o carte apărută la București în 1977: *fii acestei străvechi și totuși mereu tânără Curte de Argeș*, nu: *mereu tinere*.

[În manuscris, se face trimitere la *Neagoe Basarab, volum omagial*, București, 1977, p. 9, după care apare următorul exemplu, necomentat de autor: „După aceea Băsărab vodă, el i-au părut rău de moartea lui Vlăduț vodă», p. 269”].

[În manuscris (în germană): „*domn a toată țara Ungrovlahiei, fără flexiune*”].

DIFERENȚIEREA LA SUBSTANTIVE

Este interesantă această diferențiere prin gen, de exemplu, *subiect – subiecte*, dar *subiect – subiecți*; dacă e vorba de persoane, atunci: *subiecți*.

Sau: *curent – curente (curente literare)*, dar *curent – curenți (curenți marini; căcat – căcați (sens propriu) și căcături „porcării, fleacuri, lucruri fără valoare” (și tot așa în aromână)*.

De asemenea, diferențierea în formele de plural [în cadrul aceluiași gen]: *raport – rapoarte (scrieri) și raporturi (relații)*.

* Textul apare în manuscris, nefiind comentat de autor.

VOCATIVUL

Aici, ceva destul de important, deși este numai o schiță, o mică idee, în legătură cu vocativul în română. Ideea mea e că vocativul românesc nu provine din slavă, căci e cu totul altfel.

Mai întâi, româna face deosebire între *vocativul strict apelativ* [germ. *der rein rufende Vokativ*] și *vocativul calificativ*. Așa că, la substantivele feminine, vocativul strict apelativ se confundă cu nominativul și numai vocativul calificativ are *-o*, ceea ce nu e cazul în limbile slave. Adică, avem: *soră!*, nu *soro!*, căci *soro* e un calificativ și se folosește anume când persoana în cauză nu este soră. Asta e cu totul clar la folosirea adjectivelor; când e calificat cineva, atunci totdeauna cu *-o*: *deștepto!*, *proasto!*, *neagro!* etc. Cum ar fi la masculin? La masculin avem fie forma de nominativ (ceea ce în croată, de exemplu, ar fi *hrvatski narode!*, în română e: *popor român!*), fie forme cu *-e* și cu *-ule*; acestea din urmă apar, în calitate de calificative, și la adjective: *prostule!*, *deșteptule!* (e vorba de cineva care numai e numit așa și care nu e cu adevărat așa). Această distincție nu există deloc în limbile slave pe care le cunosc eu. Așadar, e nevoie de altă explicație.

Apoi, mă întreb în legătură cu acest *-o*: de unde provine? După părerea mea, provine dintr-o întărire, pur și simplu, a formei de nominativ, cu *o*, așa cum există în română și alte întăriri, tocmai la vocativ, astăzi încă: de exemplu, *fată hăi!*, de unde se ajunge apoi până la *fătăi!*, și tot așa la *bade*: *bade hăi!* → *badăi!*, sau la *moșule*: *moșule hăi!* și apoi *moșulei!*

Acesta pare să fie un procedeu vechi în română, și o dovadă în acest sens ar fi că aici apare, în română, alternanța [fonetică], adică diftongarea, care nu e provocată de un simplu *o*. Adică, *lobodă* nu devine **loabodă*, *slobodă* nu devine **sloabodă*, *cunoșco* nu devine **cunoasco* ș.a.m.d. Asta înseamnă că, în cazul nostru, a fost, la origine, un *ă*, adică *deșteaptă*, forma normală de vocativ, apoi cu *o*: *deșteaptă + o* → *deștepto*, *neagră* → *neagro*, *Ileană* → *Ileano*. De aicea apare peste tot, tocmai aici, la vocativ, diftongarea, care, altfel, nu apare înainte de *o* în română. Dacă se adaugă numai *-o*, se poate spune: de la *cunosc* → *cunosco*, dar nu **cunoasco*. Aici, însă, dimpotrivă: *deștepto*, adică *deșteptă-o*.

NEUTRUL ÎN ROMÂNĂ

Două lucruri pe care le am la inimă (la care țin foarte mult), sunt: o lucrare asupra neutrilor în română și alta despre *pahar de apă* – *pahar cu apă*.

Lucrarea despre neutru pornește de la articolul lui Al. Graur și este împotriva tezei lui Graur. Graur observă că, foarte des, substantivele feminine împrumutate din franceză au devenit substantive neutre în română, și el explică asta prin influența rusă. El spune că aceste substantive – de exemplu, tipul *alcov*, neutru în română, feminin în franceză (*alcôve*) – au fost preluate prin rusă, pentru că rusa

prezintă, în mod normal, în acest caz, forme cu terminație consonantică, adică forme de masculin, nu de feminin, la singular.

Ceea ce se susține în această teză este fals, căci, în primul rând, în română încă și mai mult este așa, adică formele cu terminație consonantică sunt de genul masculin. În rusă există și substantive de genul feminin care au terminație consonantică, cele care se termină, de exemplu, în consoană palatală, ca *путь* 'drum', *любовь* 'dragoste' etc. În română nu există asemenea forme. Deci, această motivare sistematică (prin sistem) e valabilă, tocmai, pentru română. Dacă genul nu se vede în franceză – adică, dacă cineva aude [alcov] *alcôve*, sau [lalcov] *l'alcôve* –, atunci se consideră că *alcov* este un substantiv masculin [are formă de masculin la singular].

Apoi, în al doilea rând, în ceea ce privește împrejurările istorice, ceea ce susține Graur e împotriva tezei sale – care, în realitate, e corectă –, teza *etimologiei multiple*. Asta înseamnă că nu trebuie luată în considerație o singură limbă, o anumită limbă, ci trebuie avut în vedere un complex european, adică trebuie avute în vedere și italiana, și germana etc. Eu arăt în această lucrare că aproape toate aceste substantive care nu sunt în română feminine, ca în franceză, ci sunt neutre, nu sunt feminine nici în italiană, nici în germană. Adică asta a fost forma normală sub care s-au adoptat aceste cuvinte și în italiană și în germană, ceea ce nu are nimic de-a face cu rusa.

Aici este celălalt Graur, cel politic, care încearcă, chiar și prin exemple absurde – atestate izolat, o singură dată – să susțină această idee.

Așa e exemplul cu *bainet* (pentru *baionetă*) – probabil a spus cineva o dată *bainet* sau forma a fost, poate, atestată în *Regulamentul Organic*, în timpul ocupației ruse –, cu care vrea neapărat să dovedească existența formei de neutru în limba română.

Alte substantive care sunt feminine în franceză și neutre în română [au formă de masculin la singular]: *atac* (cf. și it. *un attacco*, masc.), *fason*, *sezon*.

[În manuscris (în spaniolă): „Și confirmarea în sens contrar: fr. *insecte*, masc. – rom. *insectă*, fem.”]

MINE, TINE, CINE – EXPLICAȚIE PRIN SUBSTRAT ?

Câteva însemnări despre substrat. C. Poghirc, în *Dacoromania. Neue Folge*, nr. 1 [München/Köln, 1976], raportează la substrat forme ca *mine*, *tine*. În legătură cu asta trebuie să amintim că și sarda centrală are *mene*, ca și italiana meridională, tot *mene*. Deci, nu poate fi vorba de un substrat dac. În italiana de sud e cu totul normal: *mene*, *a mene*, *a tene*.

Apoi, el explică forma *cine* prin lat. *quisne*. Eu nu cred că e așa. Cred că e acest fenomen care apare în italiană, în sardă și în română, anume „vocalizarea”

formelor consonantice, adică a formelor care se termină în consoană: așa ca *sun* în italiană, apoi *sono* (lat. *sum* > *sun* > *sono*); și apoi, și lat. *quem* > *qiune* (> rom. *cine*). Deci, nu *quisne*.

[În manuscris (în spaniolă): „Substrat. Poghire, *Dacoromania* 1, 208, atribuie substratului pe *mine*, *tine*. Dar cf. sarda centrală, italiana meridională *mene* (a se vedea gramaticile istorice ale românei). După Poghire, *cine* s-ar explica prin *quisne* – dar există altă explicație; cf. [lat.] *sunt* > it. *sono*, [lat.] *sum* > it. *sono*”.]

TREI MODALITĂȚI ALE IDENTITĂȚII: ÎNSUȘI – ACELAȘI – TOT

Identificarea prin *tot*: *tot pânză se face*, *tot azi*, *tot acolo*, *tot eu*, *tôt omul a făcut-o*, *tôt bărbatul a făcut-o*, *tot același om* (*același om*, dar și *tot același om*, deci dublu în română). Și asta corespunde, în română, unei cu totul speciale identități. În alte limbi romanice există numai o formă de identitate sau, cel mult, cu alte expresii sau cu ordinea cuvintelor: it. *lo stesso uomo* – *l'uomo stesso*, rom. *același om* – *omul însuși*. În română, în schimb, există trei modalități ale identității, foarte clar delimitate, adică: a) *identitatea reflexivă*: *omul însuși* ‘sich selbst’; b) *identitatea pe care eu o numesc reciprocă*, *identitate reciprocă*: *același om*, *aceeași carte*, *aceeași idee*; și c) *identitatea iterativă*: *tot eu*, *tot aici*, *tot acolo* ș.a.m.d. Așadar: o caracteristică a românei, cu acest interes pentru identitate. (În *tot omul* ‘fiecare om’ – gr. *πᾶς ἄνθρωπος*, e cu totul altceva: influența greacă asupra tuturor limbilor romanice.)

[În manuscris (în germană): „Rom. *tot* și *același*: nu concurență de forme pentru aceeași funcție, ci funcții diferite. *Același* – totdeauna adjectiv: *același om*, *același lucru*. *Tot* – adverb de identitate, utilizabil pentru orice: *tot pânză se face*, *tot azi*, *tot acolo*, *tot eu*, *tôt omul a făcut-o*; aici apare pentru *același* (*tot acel om*) și chiar (încă o dată *același lucru*): *același om*, *tot același om*”.]

IDENTIFICAREA PRIN TOT

Teza mea era, deja în *Semantisches und Etymologisches aus dem Rumänischen* (în *Festschrift Gamillscheg*), că acest mod de identificare cu *tot* apare numai sporadic în celelalte limbi romanice: it. *tutt'uno*, rom. *tot acela*, *tot același lucru*, *tot aceea*, *totuna*. Și am găsit și în spaniolă, la Valdés: *no me parece todo uno* ‘nu-mi pare același lucru’.

[În manuscris (în spaniolă): „*Todo uno*: «no me parece todo uno» Valdés, p. 44”.]

REDUCEREA ȘI DIFERENȚIEREA FORMELOR VERBALE

Un fenomen care se constată în româna actuală este „reducerea” așa-numitei conjugări incoative. De exemplu, la verbul *a forma*, avem: *eu formez*, *el formează*; în schimb, la verbul *a transforma*, nu mai avem **transformez*, **transformează*, ci avem *transform*, *transformă*.

Totodată, poate să apară o diferențiere de sens, dar numai la formele de indicativ prezent [pers. 1-3, 6], căci la imperfect reprezintă un singur verb: *manifestă* ‘arată’ – *manifestează* ‘ia parte la o manifestație’, *concură* ‘contribuie’, și *aduce contribuția* – concurează ‘participă la un concurs’.

Se poate da asta ca temă, pentru ca cineva să o cerceteze în amănunt.

[În manuscris, sub titlul (în română) *Reducerea conjugării incoative*, apar exemplele menționate, la care se adaugă (în română): „*Dezvoltez* – *dezvoltează* și, din ce în ce mai mult, *dezvolt*, *dezvoltă*. Tendința generală: cu *-ez*, verbe monosilabice (*lucr* – *lucrez*; cf. *mânc* – *mănânc*, *usc* – *usuc* etc.). Deci, *formez* – *formează*; tot astfel: **pled*, **pledă* ar fi imposibil, avem numai *pleddez*, *pleddează* etc.”. Mai apar, de asemenea, exemplele: „*a se îndoi*: *mă îndoiesc*, *se îndoieste* / *mă îndoiu*, *se îndoiuie*; *a raporta* – *raportez*; *a comporta* – *comportă*; *a transporta* – *transport*, *transportă*; *a semnala* – *semnalez*, *semnalează*”.]

PREZUMTIVUL

Părerea mea e total diferită de cea pe care o găsim exprimată în lucrările de gramatică românească. Nu e corect să prezentăm prezumtivul ca mod. *Gramatica Academiei* sesizează nepotrivirea, dar rămâne la această poziție. Diverși autori care s-au ocupat de prezumtiv (I. Jordan, Chiricuță, Elena Slave, Flora Șuteu, ale căror lucrări le-am putut consulta) nu ajung la o soluție satisfăcătoare.

Prezumtivul nu este un mod pentru că *are mod*, și anume are trei moduri – indicativ, conjunctiv și optativ (sau condițional) –, cu două timpuri: *voi fi având*, *voi fi avut*; *să fi având*, *să fi avut*; și *ar fi având*, *ar fi avut*. Este vorba, de fapt, de o cu totul altă categorie a verbului, pe care R. Jakobson a numit-o *categoria evidenței*.

Încercările de a raporta această categorie, în ceea ce privește originea sa, la bulgară sau la turcă nu pot fi acceptate. Este o categorie care se regăsește în bulgară și în turcă, dar realizarea ei este total diferită în română. Pentru română ar trebui să se stabilească exact opozițiile care funcționează și care pun în valoare această categorie a evidenței (la modurile indicativ, conjunctiv și optativ).

VERBE CU STRUCTURĂ SEMANTICĂ SPECIALĂ

Există unele verbe tipic românești în sensul că prezintă o structură semantică specială și nu corespund exact verbelor pe care le știm din limbile romanice sau din germană, printre care: *a feri* (și *a se feri*), care nu corespunde întocmai lui *evitare*; *a nimeri*. Apoi: *a porni*, *a urni*. Curios e faptul că, la aceste verbe de mișcare – nu numai la *a pleca*, *a se mișca* – se accentuează asupra începutului [mișcării]: *a porni*, și chiar asupra primului moment al mișcării, când se trece de la nemișcare la mișcare: *a urni*, tranzitiv, și *a se urni*, intransitiv.

IMPERFECTUL

Folosirea imperfectului, evident, cu sensul de imperfect inactual, în *Istoria României*: „și bucuroși și le-ar fi întins și mai mult *dacă nu se loveau* de rezistență”, adică „*dacă nu s-ar fi lovit* de rezistență”, la fel ca în celelalte limbi romanice.

[În manuscris: apare același exemplu, cu precizarea paginii din sursă: 142.]

NU M-AM PREPARATU-M-AM

Apoi acest fenomen – probabil Byck a atras atenția asupra lui, dar nu sunt sigur –, această repetiție, la Heliade-Rădulescu, care vrea să imite vorbirea unui profesor din Ardeal: *nu m-am preparatu-m-am*. La noi, mai ales în vorbirea mamei mele, e cu totul normală această repetare în construcții ca: *m-oi scula-ma*; *nu m-oi scula*, ci *m-oi scula-ma*. „Trebuie să te forțezi! – M-oi forța-ma”. Etc. Și asta e în legătură cu alt fenomen, cu posibilitatea de a intercala o tmeză, adică să introduci ceva în interiorul cuvântului și apoi să continui cuvântul. Iar acest fenomen apare în română, în albaneză. Dar ar trebui să vedem la Byck, care a luat fenomenul în discuție. Însă există mult mai multe exemple decât cele semnalate de Byck.

[În manuscris (în germană): „Repetiția în română. La Heliade (imitarea vorbirii unui profesor din Ardeal): *nu m-am preparatu-m-am*. Mama: *m-oi scula-ma*, *m-oi forța-ma*”.]

UN OM CITIT

Aici simple notițe despre aceste principii, care au la bază o veche valoare deponențială: participii pasive, dar care au valoare activă. Fenomenul e general romanic – apare, îndeosebi, în spaniolă, în italiană și în română. În română: *un om*

citit ‘ein Belesener, einer der gelesen hat’; în italiană: *una donna navigata*. În română sunt, probabil, mai numeroase aceste participii. Aici am găsit un exemplu dat de Iordan: *o vacă fătată o singură dată*. Sau: *mâncat și băut* – asta e romanic.

[În manuscris (în germană): „Participiu. «Vacă fătată o singură dată» (apare la Iordan, *BPh* III, 245)”.]

ROM. RĂMÂNE BĂTUT – SP. QUEDA VENCIDO (PASIV)

La verb, aceste semiauxiliare: *să umble bătuți*, cu sensul ‘să fie bătuți’, *rămâne bătut*, ca în sp. *queda vencido* etc., adică o modalitate de pasiv.

[În manuscris (în germană): „Să umble bătuți” = ‘să fie bătuți’, la P. Maior, 212; *rămâne bătut* = *queda vencido*”.]

A APUCA, VERB AUXILIAR

A apuca se folosește ca verb auxiliar: *ajutorul nu mai apucă să ajungă*.

[În manuscris (în germană): „A apuca – verb auxiliar în română: *ajutorul nu mai apucă să ajungă*, Ist. Rom. 44”. În manuscris mai apare: „rom. *a ajuns profesor* «ha llegado a (ser) profesor»”.]

LISTA AR FI PUTUT IEȘI MAI MARE

Uzul limbii române; de exemplu, la Pușcariu: *lista ar fi putut ieși mai mare*, adică „rezultatul ar fi putut fi o listă mai mare”.

[În manuscris: „*lista ar fi putut ieși mai mare*, Pușcariu, *Studii istr.* II, 326”.]

FIREȘTE, ADVERB PROPOZIȚIONAL

Firește funcționează în română numai ca adverb propozițional (germ. *Satzadverb*). Se spune în română: *e bine*, dar se spune *e firesc*, și nu **e firește*. Și se spune și *nefiresc de greu*, nu **nefirește de greu*; prin urmare, fals la Iorga, *Evocări: nefiresc de greu*.

PREPOZIȚII CARE INDICĂ „LOCUL ȘI DIRECȚIA”

O particularitate a prepozițiilor „locale” românești – deși și în latină târzie se constată o tendință în această direcție, iar urme despre această structurare pot fi găsite și în alte limbi romanice – este că exprimă nu numai *locul* sau *direcția*, ci și *locul și direcția*. În italiană, de exemplu, se folosește numai *da*: *vengo dal'fiume* [vin de la râu], *vengo dal'bosco* [vin din pădure], *cado dal'tavolo* [cad de pe masă]. În română trebuie, în fiecare caz, să se exprime *locul și direcția*, de exemplu: *eu eram la râu și vin de la râu; eram în pădure și vin din pădure; eram pe masă și cad de pe masă*.

Apoi, după același model, și: *despre, peste, printre*, uneori cu prepozițiile deja contopite, alteori nu, astfel că există posibilitatea să se spună *împrejur, dimprejur, de dimprejur* ș.a.m.d., cu o foarte exactă precizie a mișcării și a locului. Adică: *cineva e între pomi, dar el vine dintre pomi, sau eu merg printre pomi* (< lat. *per inter*).

Deci, există, pe de o parte, o clară indicare a locului, cu *în* (< lat. *in*) o clară indicare a direcției, cu *de*, și, apoi, combinații între ele, foarte multe. Astfel că *la, pe, sub* etc. indică numai locul, iar apoi: *de sub* etc.

Ar trebui ca întregul sistem al prepozițiilor în română să fie cercetat atent. În parte a făcut asta un polonez, Adam (?). Oricum, e foarte interesant.

PAHAR DE APĂ – PAHAR CU APĂ; PLOSCA CU VIN ROȘ

În problema *pahar de apă – pahar cu apă*, confuzia e totală.

Punctul de plecare a fost un articol al lui Zagaevski, publicat într-o revistă din Basarabia, în care el se raportează la Graur. Graur protestase, cu dreptate, față de această tendință „logistică” de a zice *pahar cu apă* în loc de *pahar de apă*, sau *pahar cu vin* în loc de *pahar de vin*. Și el spune că forma normală pentru ceea ce în germană apare ca *Glas Wein* e, în română *pahar de vin* și nu *pahar cu vin*.

Zagaevski găsește, dimpotrivă, în vorbirea curentă și chiar populară, foarte des *pahar cu vin*. Adică nu ar fi vorba numai de tendința modernă a chelnerilor din București, ci ar fi vorba aici de un fel de variație: ambele forme sunt posibile, ele reprezintă fluctuații și se întâlnesc chiar la cei mai buni scriitori.

Ceea ce trebuie să se facă aici este o analiză atentă, adică să se stabilească unde poate să apară, în română, numai *de* și niciodată *cu* și unde, dimpotrivă, trebuie să apară *cu*. Deci, în nici un caz nu e vorba de variante.

Ideea e următoarea: dacă e vorba de un *recipient*, care conține ceva, atunci există în română o opoziție clară. Dacă e gândită *cantitatea*, adică dacă e vorba de o „măsură”, atunci se folosește totdeauna numai *de*: *un pahar de vin, un butoi de vin, o strachină de fructe*, deci dacă *recipientul este o „măsură”*. Dacă e numai *recipient*, și e vorba de *conținut*, atunci apare *cu*, de unde se poate vedea că aici se cuantifică: *un pahar cu câteva picături de apă*; ar fi imposibil să se spună: **un pahar de câteva picături de apă*.

Deci, când e vorba de conținut, atunci: *cu*. Asta se poate vedea când, de exemplu, ceva e cuantificat, când conținutul e cuantificat: atunci se spune *un pahar cu ceva apă, cu câteva picături de apă, cu trei sute de grame de apă, sau o farfurie cu fructe*. Nu este vorba aici despre „măsură”, ci despre ceva ce se află înăuntru: *butoaie cu vin de Drăgășani și cu vin de Odobești, butoaie cu bere sau butoaie cu murături*. Deci nu se are aici în vedere „măsură”.

Și, în acest al doilea caz, se poate vedea apoi dacă recipientul nu e plin, ci numai conține ceva (o anumită cantitate). Adică e vorba de cunoașterea stării de fapt: *un pahar cu otravă* – se înțelege că paharul nu e plin cu otravă. Sau: *plosca cu vin roș*, aici e foarte clar. Toma Alimșoș îi oferă (îi dă) lui Manea „*plosca cu vin roș*”. *Plosca de vin roș* ar însemna întregul, în timp ce *plosca cu vin roș* înseamnă că această ploscă conține ceva vin și că el [Toma Alimșoș] o oferă celui alt ca să bea și el din ea. De aceea, la Zagaevski apare că nuntașii merg prin sat cu *sticla cu vin roș* și oferă vin din această sticlă.

Se poate, evident, să apară aici confuzii. Dar la persoane care cunosc bine limba nu există nici o confuzie: se folosește *de* pentru „măsură” și *cu* pentru *conținut*. Dar uneori pot să fie ambele – atât măsura, cât și conținutul – și atunci se poate accentua într-un sens sau în altul, de unde rezultă aceste fluctuații. Există, însă, cazuri unde e obligatoriu să se folosească *de*, unde *cu* ar fi greșit, tot așa cum există cazuri unde numai *cu* este posibil, de exemplu: *o farfurie cu trei mere*, nu **o farfurie de trei mere*; sau *o farfurie de făină*, dar *o farfurie cu făină neagră* etc. Așadar: a) „măsură”, sau b) numai recipient cu un conținut particular.

Dar mai există o posibilitate cu *de*, anume pentru a indica *destinația* recipientului, căruia scop îi e destinat recipientul: aici apare *de*, nu *cu*. Așa că se spune *pahare de vin și pahare de bere, pahare de șampanie, pahare de țuică* („Astea nu sunt *păhăruțe de țuică!*”), atunci când în ele nu se găsește nimic, și se arată *pentru ce* sunt ele, ce *destinație* au.

Se poate, deci, să se spună, în comparație cu germana sau cu alte limbi, dar comparația cu germana e edificatoare: germ. *Ein Glas Wein, bitte!*, rom. *pahar de vin* [plin cu vin]; germ. *Weinglas* e tot *pahar de vin*, adică „pentru vin” (destinația), germ. *für*, unde *de* se poate înlocui cu *pentru*. Iar pentru germ. *Glas mit Wein, mit einem rötlichen Wein, mit einigen Tropfen Wein*, avem tot *cu* în românește: *pahar cu vin, cu vin rubiniu, cu câțiva stropi de vin*. Deci, aici este destul de clar, nu există nici o confuzie, nici variante facultative: nu poate să apară decât *cu*, care are o funcție determinată.

Asta voiam să dau ca exemplu de analiză structurală, să arăt cum trebuie să se facă analizele structurale și că toate opozițiile trebuie lămurite, de exemplu, să se precizeze când trebuie să se spună *butoaie de vin* și când trebuie să se spună *butoaie cu vin*. În ambele cazuri e vorba de butoaie și de vin, dar nu înseamnă același lucru. E clar că, atunci când cineva îi arată cuiva pivnița, îi spune: – Uite, *butoaiele cu vin de Drăgășani* la stânga, *butoaiele cu vin de Odobești* la dreapta, nu *butoaiele de vin*; dacă ar fi *de vin*, ar însemna că sunt „butoaie pentru acest fel de vin” (destinația).

Subiectul ar trebui să fie dezvoltat și argumentarea să se facă și cu alte exemple. Exemplul pe care eu voiam să-l am în titlu era: *Plosca cu vin roș!* Așadar: *pahar de vin – plosca cu vin roș**.

O UȘĂ DE METAL / DIN ACELAȘI METAL

Asta e o problemă nerezolvată, asupra căreia am atras numai atenția, că despre un material se spune *de metal*: *o ușă de metal*, *o masă de metal*, dar nu **de același metal* și nici **de un metal*, ci, în acest caz: *din același metal*, *dintr-un metal*. De ce tocmai la *metal*? La *de lemn* e posibil: *din lemn de nuc*, dar și: *de lemn de nuc*; însă, tot așa: *din același lemn*, nu **de același lemn* (ceva e *de lemn*, dar: *din același lemn*).

[În manuscris (în spaniolă): „Să se observe în română: *de metal*, dar *din același metal*, *dintr-un metal*; *de lemn*, dar *din lemn de nuc* (?), *de lemn de nuc*”.]

ROM. CA – IT. COME

Aici e o discuție la Figge. El a încercat să aplice gramatica generativă (într-o recenzie, împotriva unui suedez, mi se pare), dând o altă interpretare a rom. *ca*. El consideră că acest *ca* poate fi înlocuit prin *cum* și ar corespunde, atunci, unei propoziții subordonate. Dar nu este cazul. În română sunt două lucruri diferite, adică nu e *ca* în italiană: *come me* și *come o fatto*, ci: *ca mine* și *cum am făcut*, ceea ce nu e același lucru.

[În manuscris (în germană): „Este, desigur, bine să te raportezi la o teorie. Dar: 1. Aici nu e o teorie, ci numai un procedeu de descriere, care e oferit ca teorie. 2. În al doilea rând, teoria la care se raportează acest procedeu de descriere (propozițiile ar conține propoziții) este falsă (ea are la bază confuzia între propoziție și judecată). 3. Nu se înțelege de ce este recomandabilă tocmai această teorie și nu alta. 4. Nu se înțelege de ce [e folosită] o asemenea teorie în această formă și nu invers (părți de propoziție → propoziții, acestea ca extensiuni ale părților de propoziție)”.]

* La observația mea că în *plosca cu vin roș* ar fi o cacofonie, E. Coșeriu comentează amuzat: „Îmi pare foarte rău: îi dă *plosca cu vin roș!* Este o idee exagerată despre cacofonie. Există numeroase exemple în care ea nu poate fi evitată: toată lumea spune *Biserica Catolică*, *Ion Luca Caragiale* și nimeni nu se gândește la cacofonie”.

ROM. CÂND...CÂND – SP. CUANDO...CUANDO

[În manuscris (în spaniolă): „Spaniolă – română. J. de Valdés: «así también sucedían en la guerra contra los moros, ganandoles, *cuando una ciudad, cuando otra, cuando un reino, cuando otro*» (când...când). (Cf. Eminescu: când o plăcută...când un rege din Egipt). Altfel: *ora...ora*”].

* Textul apare în manuscris, nefiind comentat de autor.

LEXIC

CUVINTE LATINEȘTI DISPĂRUTE SAU ÎNLOCUITE
DE ALTE CUVINTE

Cuvinte vechi latinești, care fie au dispărut fie sunt pe cale de dispariție: de exemplu, deja dispărute, *a avea op*, *op iaste* [trebuie, e necesar] și, tot așa, cel puțin în dacoromână, *a custa* cu sensul de „a trăi”. *Chiar*, cu sensul de „clar”, apare până în secolul al XVIII-lea și apoi nu mai apare: *apă chiară*; dar Petru Maior îl mai folosește pe *chiar*, probabil sub influența italienei, unde are tot sensul „clar”.

Alte cuvinte sunt pe cale de dispariție în vremea noastră, sau tind să se limiteze ca utilizare, de exemplu, *a drege*, care e înlocuit de neologismul *a repara*, folosit și în limba populară, pentru că, în mod normal, e vorba de un atelier unde se repară ceva; așa că se spune *a repara* (un instrument, o mașină etc.) și nu mai apare *a drege*. Și, atunci, rămâne *a drege* - deși e un cuvânt bun, vechi latinesc - în expresii: *na-ți-o frântă că ți-am dres-o*, sau: *a-și drege glasul*. Sau: *a petrece*, fixat cu sensul de „a sărbători”, apare tot mai puțin cu sensul de „a însoți; a însoți la despărțire”: *vă petrec până la...* Sau diferențierea între *călătorie* și *voiaj*: *călătorie de nuntă*, *a călători* etc., dar, apoi, *birou de călătorie* nu se mai spune, ci *birou de viaj* etc. Tot așa, *a înștiința* se folosește tot mai puțin, fiind înlocuit de *a comunica* sau *a aduce la cunoștință*.

Aceste lucruri trebuie să fie cercetate.

[În manuscris (în limba română): „Româna actuală. Cuvinte vechi latinești sunt înlocuite cu neologisme (cf. sp. *volver* → *repesar*) ori cu cuvinte generice. Așa: *a pregeta* → *a ezita*; *a drege* → *a repara*. Oaspeții la plecare nu mai sunt *petrecuți*, ci *însoțiți*, *duși* (până la); femeile nu se mai *lau*, ci *și spală părul*. Cuvintele vechi devin arhaisme, bune pentru literatură, ori se fac „populare”, ori rămân numai în expresii (*a-și drege glasul*, *a drege vinul*, *na-ți-o frântă că ți-am dres-o*). Cât mai rămâne până când aceste cuvinte, mai ales în expresii, nu se vor mai înțelege?

A abate → *a devia*.

Călătorie e curent, dar se zice numai *birou de viaj*.

A petrece 'a însoți' (la plecare); cf. *l-a petrecut până la poartă*].

A SE ÎNDURA

Verbe românești care sunt părăsite: *a se îndura* (nu *a îndura*) 'a suferi, a îndura', fie în sens pozitiv, fie în sens negativ: *Doamne, îndură-te de noi!*

[În manuscris (în italiană): „Verbe românești care dispar: *a se îndura*”.]
[În manuscris (în română): „Latinisme care dispar: *a purcede* (înlocuit de *a proceda*) (însă: *a purcede la divan*)”.]

CUVINTE LATINEȘTI PĂSTRATE NUMAI ÎN ROMÂNĂ

Există cuvinte specific românești moștenite din latină. E un fapt cunoscut, dar e interesant să stabilim care sunt aceste cuvinte, ca *adiutorium*, *agilis*, *augmento* (acesta numai în aromână, dar specific și popular), *canticum*, *dedo*, *felix*, *horresco*, *perambulo*, *procedo*, *victimo*, *vomo* etc., deci latinisme specific românești, care în alte limbi romanice fie nu sunt populare fie lipsesc cu totul.

DUNĂRE

Aici o propunere timidă pentru *Dunăre*: cum ar fi dacă *Dunăre* ar fi un cuvânt refăcut, pe baza unui genitiv: **Dună-lei* > *Dunărei*, cu rotacism; cu articolul *-lei*, ceea ce se înțelege (a fost interpretat) ca un genitiv de la *Dunălea*, de unde rezultă apoi: *Dunărea*. Forma originală ar fi, în acest caz, pur și simplu, *Duna*, care, în general, în aceste ținuturi, provine, evident, din substrat.

[În manuscris (în italiană): „*Dunăre*. Forma refăcută pe baza genitivului *Dună-lei* (de la *Dună*) - cu rotacism? (interpretată ca genitiv al lui *Dunărea*)”.]

A AMEȚI

O propunere etimologică pentru *a ameți*. După părerea mea, foarte probabil nu e din lat. **ammattire*, ci este din greacă, și anume o formație latinească de la [gr.] *μεθύω* 'a bea' și **mestico* [cf. gr. *μεθύσκα* 'a se îmbăta' sau 'a îmbăta pe cineva', cu un normal *ad*, adică **admestico*, așa încât 'amețit de vin' nu ar fi sensul derivat, ci sensul original: 'amețit'. Dimpotrivă, ceea ce azi e primul înțeles, adică 'allgemein betäubt' [amețit, în general], nu e înțelesul original. După [I. I.] Russu ar fi un cuvânt autohton, din substrat, ceea ce eu cred și mai puțin.

A-ȘI ȚINE GURA

Expresia *a-și ține gura* există cu acest *a ține* în vechea greacă și în latină: de exemplu, lat. *risum teneates*.

Altă expresie: *am mers cât am mers*.

ROST

Rost, traducere exactă a [gr.] *logos*, [lat.] *ratio*: *n-are rost, care e rostul, a rosti*.

Alte cuvinte specifice: *cuget, cumpăt, fire, lege*.

[În manuscris (în germană): „*Rost* – traducere exactă a lui *logos, ratio*: cf. *n-are rost, care e rostul, a rosti etc.*”.]

INIMĂ – EVOLUȚIE ȘI OPOZIȚII STRUCTURALE

Inimă, trecând prin sensul vechi, este lat. *anima*, sens pe care îl putem încă sesiza în diferite formulări și expresii, unde apare *anima* în alte limbi romanice: rom. *inimă neagră*, it. *anima nera*, rom. *a-și lua inima din sine*, it. *sputare l'anima*, rom. *inimi simțitoare* (la Conachi), it. *anime sensibili*; rom. *inimos*, it. *animoso*; și cu înțelesul de ‘curaj, bărbăție, îndrăzneală’: it. *animo* etc. De aceea, nu ceva figurat, cum apare în *Dicționarul Academiei*, ci invers, acesta e sensul vechi al lui *anima*: deci, nu *inimă* fig. ‘suflet’, ci invers: *inimă*, sensul vechi ‘suflet’, preluat apoi de un alt cuvânt.

Ca problematică – în cazul lat. *anima*, care devine *inimă* în română –, mi se pare interesantă evoluția structurală. Astfel, în latina clasică, exista, oarecum, opoziția *mens* – *animus* – *cor*, adică: *mens* – raționalul, intelectualul; *animus* – oarecum emotivul; și *cor* – aspectul fizic (ca germ. *Herz*). În limbile romanice occidentale dispărea poziția *mens* și avem cele două poziții – *mens* și *animus* – în poziția a doua, ocupată de *animus*; și apoi, evident, *cor* (cu diferite forme), separat de acestea. În română structurarea e altfel, adică latura intelectuală, pe de o parte, rămâne: *minte*, și restul devine *inimă*, adică atât principiul emotiv, cât și sediul emoțiilor, al sentimentelor etc., corespunzând lui *cor*. Deci, aceste scheme. Așa încât, această separare, în română, oarecum, nu se referă la opoziția non-fiziologic / fiziologic, ca în limbile romanice occidentale, ci la opoziția intelectual / non-intelectual: *minte* și *inimă*, ceea ce se poate ilustra cu exemple din uzul curent al limbii: se poate spune *o voce a minții, o voce a inimii* ș.a.m.d.

[În manuscris (în germană): „*Rum. inimă 'anima'*. *O inimă simplă*, la Negruzzi, poate să fie *un coeur simple* sau *une âme simple*. Dar, cf. *din adâncul inimii, inimi simțitoare*, Conachi, [it.] *anime sensibili, a da (și) inima (din sine)*, [it.] *sputare l'anima (mărinimos* – [it.] *magnanimo*, vezi etimologia în *DA*), *inimă neagră*, [it.] *anima nera*. *DA*, II: *inimă 'figurat'*, „principiu al vieții și al simțirii”, cf. *suflet*; aici: ‘fire, caracter, predispoziție afectivă’, ‘conștiință, cuget, minte, ... intenție’. ‘Curaj, bărbăție, îndrăzneală’ – cf. *inimos* ‘cu inimă’, it. *animo*”.]

LAT. TRAHĒRE ÎN ROMÂNĂ

A trăi – de raportat nu numai la latină, ci la o contaminare, adică în același timp slavă și latină, căci în alte limbi romanice, într-adevăr, fr. *tirer* < lat. *tirare*, și cu sensul de ‘a trăi’. Și în română, apare lat. *trahere* > rom. *a trage*, adesea cu sensul ‘a suferi, a îndura’: ar. *trapsiră 'nă bană* ‘duseră o viață, au trăit o viață’, sau ar. *cât tradzi frândza și-arina* ‘cât trăiește frunza și nisipul’.

Ideea era să scriu o lucrare mai întinsă, ca să alăturăm o întreagă serie de fapte, adică: *a trage, a trăi, a târi, a târai, a trăgăna, traistă*, megl. *trăies* cu sensul de ‘a suferi, a suporta, a îndura’ și, de asemenea, ar. *trastu, tastro*, tot cu sensul de ‘traistă’. Și toate acestea să le punem în legătură cu italiana și cu alte limbi romanice, de asemenea și cu provensala, și să vedem care sunt aici raporturile etimologice, de exemplu, în ce măsură rom. *a trăgăna* este, tot așa, un fel de iterativ de la lat. *tirare* (apare sub tot felul de forme: *trăgăna, trăgăni, târăgăna, târăgăni, târăgăi, străgăni* etc.). Și asta se dorea să fie, totodată, un model de etimologie a familiei de cuvinte, și nu pur și simplu etimologie punctuală.

Într-un calendar din anul 1845 găsesc: „orice așezământ, ale cărui rămășițe mai trăgănează până astăzi”.

[În manuscris (în germană): „*Trahere* în română (fr. *tirer, traîner*). *A trage; a trăi* (cf. *a o duce*); *a târi, a târai; a trăgăna; traistă, taistră, traistră, traciță* etc., *straistă*, megl. *trăies* ‘rabd, sufăr / țin, duc, durez / trăiesc’ (cf. *câte am tras*). Cf. ar. *trapsiră 'nă bană* ‘duseră o viață’. *Trag* ‘a suferi, a îndura’ (*câte am tras!*). Ar. *cât tradzi frândza și-arina* ‘cât ține frunza și nisipul’. Ar. *trástir, trástu, tastro* ‘traistă’. Prov. *Tirar*. NB. *Trăgăna, trăgăni, târăgana, târăgăni, târăgăi, străgăni*. *A trage vin (din butoiu)*. Lat. *trahere* – și ‘passare, impiegare (un tempo) lentamente’: *trahere vitam in tenebras*”.]

GĂLBIU, GĂLBUI

Foarte interesante etimologic sunt formele *gălbui, gălbui*, care, evident, nu provin din *galben*, ci direct din lat. *galbus*. De altfel, asta ne-o arată istoromâna: lat. *galbus* a existat odată ca atare, căci el apare în ir. *gábo* ‘galben’ (și nu **gábinu*).

PESCÓS

Aici o mică notiță despre *pescós*: apare uneori, de exemplu în *DLR*, ca derivat de la *pește*. Total imposibil. E lat. *piscosus*, care se păstrează.

[În manuscris (în germană): „Și rom. *pecos*? Apare la Hasdeu, 2, 215, ca traducere a lui Rybnik. *Pecos* < *pecosus*, la Candra-Adamescu. Pușcariu nu înregistrează cuvântul. Ciorănescu: «podria.....al lat. *piscosus*» (s.v. *pește*). DLR: «de la *pește*! Cf. it. *pecoso*».]

ROM. LA ANUL – LAT. AD ANNUM

La anul, deja latinește: *ad annum*, cu sensul ‘in einem Jahr’ [în anul următor].

IA. INTERJ.

Ia, folosit, ca să spunem așa, interjecțional, este, evident, un imperativ de la verbul „a lua”: *ia lasă-mă!*, *ia uită-te!*

Problema e dacă are de-a face cu lat. *iam* (sau, eventual, cu *en*), această interjecție latină care provine din *em*, adică, de fapt, dintr-un imperativ al verbului *emo*, folosit și cu sensul de ‘a lua’; acest *em* trebuia să dea în română *ia*.

CREȘTINĂTATE

[În manuscris (în germană): „*Creștinătate* nu poate să fie un derivat românesc. Cf. *bunătate*, *răutate*, *singurătate* etc.”]

OMUȘOR

Aici o idee pentru etimologia lui *omușor* ‘uvula’: ar putea fi o contaminare cu *pomușor*. Deci, nu *omușor* ‘om mic’ (germ. ‘Männchen, ein kleines Männchen’), cum se crede. Eu cred că e *poamă*, ca lat. *uvula* în celelalte limbi romanice.

[În manuscris (în spaniolă): „*Omușor* ‘uvula’; nu ar fi *pomușor*?”. Este notat și cuvântul *rață*, fără vreo explicație.]

BARZĂ

Indiferent dacă *barză* provine din substrat – cf. alb. *bardhë* ‘alb’ – ar trebui văzut care e raportul cu sp. *garza* (din *gardea*), care presupune un etimon cu *u* sau *v*, ceva de felul *varză* sau *vardea*.

* Cf. rus. *rybnyj*.

** Textul apare în manuscris, nefiind comentat de autor.

MIERE DE ALBINE

Jordan explică rom. *miere de albine* ca un fel de diferențiere, pentru ca să nu se confunde cu *mere*. Dar asta e cu totul îndoielnic, și din două motive. În primul rând, pentru că tocmai această formă, *miere de albine*, apare și acolo unde *miere* se palatalizează, nu și *mere*; la noi, de exemplu, *nére* ‘miere’, dar *meră* ‘mere’: formele sunt total diferite și, totuși, se zice *nére de algine*. Și, în al doilea rând, pentru că tot așa e în celelalte limbi romanice, unde nu e posibilă nici o confuzie. Forma normală în Spania e *miel de abejas* ‘miere de albine’.

Rămâne de stabilit de ce și când a apărut această formă.

[În manuscris (în spaniolă): „*Miere de albine*. În română se spune, în mod obișnuit, *miere de albine* și nu, simplu, *miere*. Asta s-ar explica prin dorința de a evita (eventuala) confuzie cu *mere*. Dar *miel de abellas* este forma curentă și în portugheză, unde nu există pericolul confuziei. *Miere de albine* se spune și acolo unde *m* se palatalizează în *miere*: *neri*, nu și în *mere*, rostit *meră*”.]

ROM. VECIN – SP. VECINO

Există această coincidență între sp. *vecino* și rom. *vecin* (în special, în Moldova), cu sensul de ‘țaran aservit’ și chiar, pur și simplu, cu sensul de ‘locuitor’. Nu se poate accepta că ar fi o influență a modului de organizare medieval (cu *vecinus*, *vicinus*). Acesta putea să fie cazul în Transilvania, probabil pe baza diferitelor legi redactate în latină, însă sensul de ‘locuitor, locuitor obișnuit, locuitor care nu are un statut special’ e ca în latină. Și există această coincidență între spaniolă și română, iar explicația nu trebuie căutată în organizarea mediavală, cum credea Panaitescu.

[În manuscris (în germană), cu glosarea termenului spaniol în spaniolă și a celui românesc în română: „Sp. *vecino* – rom. (mold.) *vecin* (‘țaran aservit’) – ‘care locuiește împreună cu alții în același sat, cartier sau în aceeași casă, cu locuință independentă’; ‘care are casa și domiciliul într-un sat și contribuie la obligații sau atribuții’; cf. *vecindad*, *avecinarsa*, *avecindarse*. Adică, ‘locuitor’, ‘locuitor obișnuit’, fără un statut special. În legătură cu *vecin*, cf. *Descrierea Moldovei*, 305”.]

ROM. CERCEI, CÂRCEI – SP. ZARCILLOS

Aici, foarte interesant: *cercei*, în română; la asta corespunde *zarcillos* în spaniolă. Numai că în română a intervenit o diferențiere, pentru că lui *zarcillo* îi corespunde și rom. *cârcel*; deci, nu numai *cercel*, ci și *cârcel* (de exemplu, la ciorchinele de struguri). Pentru *cârcel* se spune în spaniolă tot *zarcillos*.

[În manuscris (în italiană): „Cercei – zarcillos, cf. *cârcel*; în sp. și ‘cârcei’ (la ciorchinele de struguri)].

ROM. A PRINDE – SP. PRENDER

O interesantă concordanță cu spaniola, de exemplu la verbul *a prinde*: sp. *prender*, folosit și cu sensul de ‘a prinde rădăcini’; și apoi, cu dezvoltare de sens: sp. *esta cosa prendió* ‘a prins’.

ROM. POATE CĂ – SP. PUEDE QUE

Concordanță cu spaniola: rom. *poate că*, sp. *puede que*.

AI PE CINE BATE; N-AM CE MÂNCA

Acest mod de exprimare: *ai pe cine bate, ai ce mânca, n-am ce mânca, n-am unde, n-am când* (cf. it. *non ho tempo*) – de fiecare dată, cu interrogativul corespunzător – e foarte curent în limba română. Există și în alte limbi romanice urme de asemenea construcții, ca acest exemplu din Castelvetto (secolul al XVI-lea): it. „cui è questa cena e non seria *qui mangiarla*” ‘cine s-o mănânce’.

OCHII DIN CAP

Pentru *ochii din cap*: sp. *los ojos de la cara* și it. *un occhio del'capo*.

IT. IL BABO, LA MAMMA – ROM. TATA, MAMA

Câteva însemnări pe care mi le-am făcut atunci când am scris lucrarea *Etymologisches und Semantisches aus dem Rumänischen* [în „Festschrift Gamillscheg”] și care ar putea servi la continuarea ei. E vorba, printre altele, de această modalitate de determinare, în italiană: fie *mio padre, mia madre*, deci cu pronumele posesiv, fie cuvinte speciale: *il babo, la mamma*; *il babo* e, deci, numai *mio padre, la mamma* e numai *mia madre* sau mama persoanei despre care se vorbește, adică un fel de relație reflexivă. Asta se face în română cu articolul hotărât: *tata* e numai ‘tatăl meu’, iar *mama* este ‘mama mea’, când cuvântul se folosește singur (fără determinant): *mi-a spus mama* (în schimb: *Mama Pădurii* etc.). De aceea, nu e chiar românească această traducere a [titlului] unei poezii basce: *Casa tatălui meu*. În românește ar fi normal *Casa tatei* sau, ca idee generală, *Casa părintească*: adică asta ar fi ‘casa părinților mei, a tatălui meu’.

PE CUVÂNT CĂ

Destul de interesantă, și pentru etimologia lui *cuvânt*, este construcția din limba franceză: *par tel covent que*, cu sensul de ‘à condition que’, aproximativ rom. *pe cuvânt că*, cu sensul ‘unter den Vorwand, daß’.

ÎNCĂRCAT ‘ÎNSĂRCINAT’

Husar, probabil cineva de la Iași care s-a ocupat de estetică, folosește cuvântul *încărcat* cu sensul de ‘însărcinat’, și mă întrebam dacă nu e un calc după it. *incaricare* sau după fr. *charger*: rom. *încărcat* ‘chargé’.

[În manuscris (în română): „Încărcat (Husar) ‘însărcinat’ sau un calc? Cf. ital. *incaricare*”.]

VAS ‘VAPOR’*

Pentru istoria lui *vas*, care în latină nu însemna ‘vas’, însemna ‘unealtă’, și, între altele, erau și oalele: faptul că *vas* cu sensul de ‘vapor’ nu există în macedoromână e foarte important. Asta înseamnă că această schimbare ‘vas’ → ‘vapor’ s-a făcut mult mai târziu și trebuie explicată pentru dacoromână. Și, atunci, care poate fi explicația pentru dacoromână? Explicația prin genezeii și venețienii – dar mai ales genezeii – care, de la Vicina... ș.a.m.d. Și în toate limbile romanice cuvântul apare după cruciade. Și este evident că a fost răspândit din așa-zisele *republiche marinare* italiene și în sensul de „corabie”. Și, pe urmă, vedem la cronicari, că „au stat toată vara făcând vase” pentru a trece nu știu ce râu ș.a.m.d. Și cuvântul s-a răspândit. După părerea mea s-a răspândit prin porturile geneveze, mai ales la Vicina, [despre] care nici nu se știe exact unde era, însă era pe Dunăre, probabil că aproape de Măcin, pe acolo trebuie să fi fost.

SOCROMINȚII ȘI DOCOMINȚII!

Eu știu această expresie dintr-o înjurătură: *Socrominții și docominții!*, cu aceste forme de masculin: *socrominții* și *docominții*. E clar că această formă provine dintr-un vechi cântec catolic sau creștin: *sacramentum* și *documentum*. Întrebarea e: cum, pe ce căi a ajuns până în Moldova, în limba română modernă. Faptul că avem aici *socrominții* poate să indice o filieră slavă. Iar eu aș crede că

* Text vorbit în limba română.

această formă a fost preluată de la polonezii din nordul Moldovei, sau și de la – dar aceștia s-au catolicizat târziu – așa-numiții ucrainieni „uniți”. Oricum, eu am o experiență foarte proastă cu persoana de la care am auzit această expresie: e vorba de mama mea. De câte ori se înfură, atunci auzeam: „Socrominții și docominții!”. Și am întrebat-o de ce folosește această expresie și mi-a spus că a auzit-o de la fratele ei. L-am întrebat apoi pe fratele ei de unde știa el expresia și mi-a fost cu totul imposibil să-l fac să-mi spună ceva. Spunea: „A! e o înjurătură a mea, așa. Așa am înjurat eu totdeauna. Da, da, așa, așa”. L-am întrebat: „– Dar de unde o știi? – A, nu; e o înjurătură a mea; așa am înjurat eu”. Și mi-a fost imposibil să-l fac să-mi spună ceva.

ÎNTUNERIC BEZNĂ

La început apare numai *întuneric beznă*, apoi *beznă* s-a separat, s-a folosit independent, *beznă*, care înseamnă, de fapt 'fără fund' și devine sinonim cu *întuneric: beznele* etc. La origine, însă, e *bez dna* 'fără fund'.

GERMANISME ÎN ROMÂNĂ

Câteva germanisme, cu care putem fi de acord, chiar dacă e vorba și de forme făcute cu material românesc, sau dacă sunt forme latinești, adică: *student*, *punct*: latinisme, dar, evident, preluate prin germană; apoi, *prelegere*, făcut după model german (germ. *Vorlesung*), *convorbire* (germ. *Gespräch*), *stricat* (germ. *verdorben*) și, evident, apoi, *ochelari*, sau, cu derivare pe teren românesc, *brutar*, *brutărie* [cf. germ. *Brot* 'pâine'] ș.a.m.d. Sunt foarte multe germanisme, și ar trebui să se vadă dacă au pătruns ca influență culturală sau dacă provin de la sași.

[În manuscris (în română): „Germanisme? *Student*, *punct*, *prelegere*, *convorbire*, *stricat* (*verdorben*), *brutărie*, *brutar*, *ochelari*”. În alt loc: „Germanism (în română): *cuvânt înainte* – *Vorwort*”. În alt loc (în germană): „Rom. *capră* 'Kutschbock' – calc după germană?"]

A ZICE – A SPUNE

Câteva însemnări încă din perioada șederii mele în Uruguay. Ele se referă la opoziția *a zice – a spune*. Astăzi există chiar pericolul de a se pierde această opoziție, mai ales în vorbirea obișnuită a generației tinere și în Transilvania. Opoziția apare în vechea română literară și se păstrează în Moldova, unde opoziția

e cu totul clară și nu se folosește *a zice* pentru *a spune*. Adică, opoziția este: *a zice* (fără conținut) – *a spune* (cu transmiterea / implicarea unui conținut). De aceea, niciodată: *mi-a zis mama că...*, ci numai: *mi-a spus mama că...* și *mi-a spus următoarele...*. Când nu se spune nimic despre conținut, ci se citează, atunci: *mi-a zis «măgar», mi-a zis «prostule!»*, deci numai citat. Însă nu: *mi-a zis că vine*, ci: *mi-a spus că vine*.

Deosebirea e aproape exact aceeași, în ceea ce privește trăsăturile diferențiatore, ca în engleză, între *to say* și *to tell*. Dar în engleză, *to say* este termenul neutru și poate fi folosit și în locul lui *to tell*, adică *to say him = to tell him*. În română, e invers: *a spune* e termenul neutru și se poate folosi și în locul lui *a zice*, nu invers.

MICI-FĂRĂME

Mici-fărâme a fost plănuț ca articol, nu ca note. E vorba, anume, de această confuzie care apare în unele zone: *mici-fărâme – mii și fărâme*. Ideea de bază este că, la început, a fost, cu siguranță, peste tot *mici-fărâme*, anume lat. *mica* și cu *fărâma*, adică același lucru spus de două ori. Un argument – pentru că sunt și altele – este că aici, în acest caz, avem palatalizarea lui *m* chiar și la cei care spun *mii: nis-fărâme*. De aceea, forma provine de la *mic*, nu de la *mie*.

[În manuscris, sub titlul *Mici-fărâme* (în română): „Încă de copil am cunoscut expresia *mici-fărâme (nis-fărâmi)*, rostită totdeauna așa, pur și simplu ca expresie pentru 'miettes', fără să acord, aici, lui *mici* alt înțeles decât cel al întregii construcții”.

În manuscris mai apar exemple extrase din DLR (s.v. *fărâma*) și comentarii la trei articole (autori: G. Giuglea, Ș. Țicăloiu, A. Avram) (în germană):

„G. Giuglea, *Probleme semantice. Expresii cu dublete lexicale*, CL, VII, 1962, p. 150–151. Giuglea scrie corect *mici-fărâme*, de altfel după CDDE, nr. 1093, unde *mică*, atât în *pe mică*, *pe ceas*, cât și în *mici-fărâme*, e raportat la lat. *mica*. Giuglea consideră, pe drept, această îmbinare ca fiind analoagă cu *praf și pulbere*, *foc și pară* etc., adică o reunire a «sinonimelor» în una și aceeași expresie.

Ș. Țicăloiu, *Expresia mii și fărâme*, LR, XIV, 1965, p. 429–431. Crede că *mii* provine din *mici* și prezintă evoluția în felul următor: 1) *mici fărâme* – forma cea mai veche; 2) *mii și fărâme* – evoluție „fonetică” din *mici fărâme*; 3) *mii de fărâme* – corectare gramaticală a formei de sub 2; 4) și *mii fărâme* – sub influența limbilor străine. Singura idee bună este că *mii și fărâme* trebuie să fi apărut în Moldova, preluându-se rostirea specifică a lui *č* (p. 431).

A. Avram, *Expresia mii și fărâme: câteva precizări*, LR, XVIII, 1969, p. 90–92. Crede că e posibilă evoluția fonetică stabilită de Țicăloiu, dar o respinge totuși, căci consideră, pe bună dreptate, că *mii și fărâme* provine nu din *mici fărâme*, ci din *mici și fărâme* (*mici*, pl. de la *mică*). El interpretează, deci, ca Giuglea. Citează, după CDDE, nr. 1093, expresia *l-a făcut mici și sfărâme*. Fonetic, admite o haplologie: [mi și] din *mici și*, așadar și „originar” – *mici fărâme*, dacă *mici* e adjectiv, după care *mici* a rămas numai în această expresie. Se îndoiește însă, cu dreptate, că *mici* e simțit ca adjectiv și compară cu *bucăți-bucățele*, ca Giuglea, care scrisese *mici-fărâme*. Consideră că *mici și fărâme* e forma cea mai veche. (Nu este deloc necesar).

*

Lipsește însă argumentele că *mici-fărâme* este literalmente o îmbinare pleonastică. Argumentele sunt următoarele:

1) Poziția lui *mici*, care nu este cea normal adjectivală (**fărâme mici*, în această construcție, de altfel, imposibil).

2) Chiar în îmbinări în care se folosește *mititel*, nu *mic*, totuși *mititele fărâme* sau *fărâme mititele* nu-s posibile.

3) Rostirea: nu *mici fărâme*, ci *mici, fărâme*, resp. *mici-fărâme*.

4) Existența expresiei și sub forma *mici și fărâme* (indiferent dacă aceasta e forma cea mai veche), ceea ce, de altfel, ar fi...

5) Pentru *fărâme* – nu *mici*, ci *mărunte* – adjectiv.

Nu se poate stabili dacă *mii și fărâme* provine din *mici-fărâme* sau dacă provine din *mici și fărâme* (cum dorește Avram).

E mai ușor totuși să pornim de la *mici-fărâme*, ceea ce face posibilă o soluție cu caracter general:

a) Acolo unde *mici* (rostirea cu *m* nepalatalizat) nu se folosește, nu este uzual sau are o folosire limitată – în acest caz, de altfel, normal ar fi *mărunte*, nu *mici* → *mii și fărâme*.

b) Acolo unde *mici* (cu *m* nepalatalizat) e normal → *mici fărâme*, cu *mici* interpretat ca adjectiv.

Situația de sub a) este posibilă îndeosebi acolo unde și *mic* se rostește ca *nic*. În ținutul meu natal *mic* nu se palatalizează, dar totuși: *nici* (*niis*), de aceea nici confuzia nu e posibilă.

Așadar, expresia în discuție este mai degrabă de tipul *bucăți-bucățele* (intensificare), cu *fărâme* ca explicație a mai rar folositului *mici*.

Mii de fărâme este o formă ulterioară apărută prin corectarea lui *mii și*. La fel *mii fărâme* (de altfel, rostii și *mii-fărâme*).

Oricum, în dicționar, expresia trebuie să apară s.v. *mică*.]

TERMENI VECHI, TERMENI REGIONALI

E vorba de cuvinte pe care Iordan, la ediția Neculce, le consideră ca învechite sau ca nemaexistând. Aici ar trebui să se facă verificarea cu dicționarele actuale și, de asemenea, cu uzul real în variantele regionale. Unele din aceste cuvinte nu sunt pentru mine deloc învechite. Eu le cunosc ca normale în graiul meu local, de exemplu, *butcă*, și care, de altfel, apare la Candrea-Adamescu, cu un exemplu din Caragiale; la noi în sat e cu totul normal. Și îmi amintesc o poezie populară, sau un cântec, în care logodnica primește, printre altele, drept cadou, și *un cal sur cu butca la cur*.

Tot așa și alte cuvinte: *arbănaș* (atestat la Candrea-Adamescu), considerat învechit sau deja dispărut, e bine cunoscut din literatură. Sau *dajdie*, de exemplu, pe care Iordan nu-l introduce în *Glosar*, dar care apare totuși în lista de cuvinte al căror sens nu se mai cunoaște în prezent. Sau, *pizmătar*: la noi în sat încă cu totul normal; sau *pravilă*, bine cunoscut din istorie ș.a.m.d.

Ar trebui, deci, ca toate aceste cuvinte să fie cercetate din nou.

SOLIDARITĂȚI LEXICALE

O serie de *solidarități lexicale*, cuvinte care apar numai în anumite sintagme, de exemplu, *breaz, pintenog, ciump, ciut*: *ciump* numai în legătură cu coada, *ciut* numai cu referire la coarne, *pintenog* numai cu privire la picioarele calului, *breaz*, tot așa, numai pentru cai etc.

MĂI FEMEIE

În legătură cu folosirea lui *măi* și cu această discuție între Graur și Rusu cu privire la *măi*: e curios faptul că Graur spune că *măi* nu se folosește cu referire la femei, dar la fel de curios e faptul că Rusu arată contrarul pe baza *Atlasului lingvistic român* și nu pe baza surselor literare obișnuite. *Măi* apare, de exemplu, la Creangă: *Doamne, măi femeie; ia mai taci, măi femeie* ș.a.m.d.

HABĂ 'RĂSTIMP'

Unele cuvinte nu se găsesc în dicționare, ca, de exemplu, *habă*, care la noi [în sat] se folosește cu totul normal, cu sensul de 'o perioadă scurtă de timp': „mă mai duc o *habă*”, ceea ce în română literară ar fi *un răstimp*.

NUME PROPRII FICTIVE ÎN EXPRESII

Câteva expresii cu nume proprii fictive: ar fi interesant de văzut câte dintre aceste nume apar și în alte limbi romanice. De exemplu, cu sensul de 'a plânge': *a spăla curul lui Ciuvate*. „– Ce face copilul? – Spală curul lui Ciuvate”.

CONCORDANȚE ÎNTRE DACOROMÂNĂ ȘI AROMÂNĂ

Această de necrezut concordanță între dacoromână și aromână, în expresii, în proverbe. Asta înseamnă că, dacă ceva e cu adevărat popular, atunci exprimarea e aceeași: *nu știi pe unde se chișă găina*, tot așa în aromână. Sau, la Creangă: *capra beșe și oaia pate rușinea*; exact tot așa am găsit în aromână: *capra beașe și oaia s-arușuneadză*.

[În manuscris (în română): „Concordanțe cu aromâna. Nu știi pri iu s-chișe găl'ina, capra beașe și oaia s-arușuneadză”.]

ÎN CREIERII MUNȚILOR

Ar trebui să ne întrebăm care e etimologia lui *creier* sau *creieri* în expresii precum: *în creierii munților*, *în creierii codrilor*.

[În manuscris (în română): „În creierul munților, în creierii munților, în creierii codrilor (DLR) etimol.?”.]

CUVINTE ROMÂNEȘTI LA LUCIUS, TROESTER, DEL CHIARO ȘI GRISELINI

Am început, dar nu am continuat (ar trebui să se facă), aici: cuvinte românești care apar la Lucius, la Troester, la Del Chiaro, la Griselinii. Am început să le ordonez alfabetic și să menționez diversele locuri unde apar, de exemplu: *aba* apare la Del Chiaro și la Griselinii; *ac* numai la Griselinii; *alb* apare numai la Lucius, nu și la ceilalți autori; *apă* apare la Lucius și la Del Chiaro; *argint*, la Lucius, la Del Chiaro și la Griselinii; *barbă* la Lucius și la Griselinii etc. Asta ar trebui să se dea unui student sau unui asistent, să întocmească în întregime aceste liste în ordine alfabetică și apoi să se vadă care sunt cuvintele care apar în toate aceste liste. Și aproape niciodată nu se găsesc cuvinte care să apară în toate cele patru liste; de exemplu, *bou* apare la Lucius, Del Chiaro și Griselinii, dar nu și la Troester, și tot așa, *bun* apare la cei trei autori deja menționați – care, de altfel, au, probabil, și din punct de vedere istoric, ceva în comun –, dar nu apare la Troester și a.m.d.

[În manuscris apare următoarea listă]:

	LUCIUS	TROESTER	DEL CHIARO	GRISELINI
abă	–	–	+	+
ac	–	–	–	+
acru	–	–	+	+
adăpat	–	–	+	+
adevărat	–	–	+	+
adeverință	–	–	+	+
a aduce	–	–	–	+
ajun	–	–	+	+
alb	+	–	–	–
amărăciune	–	–	+	+
an	–	–	+	+
apă	+	–	+	+
apoi	–	–	–	+
argint	+	–	+	+
armă	+	–	–	–
asta	–	–	–	+
aur	+	–	+	+
a auzi	–	–	–	+
barbă	+	–	–	+
bărbat	–	–	–	+
bărbos	+	–	–	–
bătut	–	–	+	+
băătură	–	–	+	+
a bea	–	+	–	+
berbece	–	–	+	–
bine	–	–	+	+
biserică	–	–	–	+
botezat	+	–	–	–
bou	+	–	+	+
brumă	–	–	+	+
bubă	–	–	–	+
bun	+	–	+	+
butie	–	–	–	+

NUME DE FAMILIE ÎN MIHĂILENI

Aici o listă de nume din satul meu. E interesant de văzut ce forme slave se întâlnesc. Cele mai multe sunt, tocmai, românești, precum: *Spănu*, *Musteață*,

Cepoi, Ropot, Brânză, Albot, Spătaru, Scurtu, Știrbu, Șontu, Ardeleanu, Eșanu, Mândăcanu, Ciocan, Ploaie, Roibu, Untu, Lungu, Țurcanu, Moscalu, Feraru, Zorilă, Cazacu, Pântea etc.

[În manuscris (în română), sub titlul *Nume de familie în Mihăileni*, apar, în plus, următoarele nume (cele precedate de semnele ° sau + apar cu aceste semne în listă): „Tomuz, Trancalău, Pricop, Gheorghică, Bolboceanu, °Lăsnicu, °Tveordohleb (?), °Loșcaru, +Dodică, °Saftiuc, °Mihailov, Popovici, Nistor, °Vacarciuc, Gulea, Ungureanu, Pulbere, Josanu, Ocnășanu, Testemișeanu, Mândru, Chelaru, °Cemărtan, Botezatu, °Barbov(an), Huzna (?), Coșeriu, Cobăneanu, Popa, Ciubotaru, Gălășanu, Postolache, Conache (țigan), Vărzaru, Groapă, Stratin, Cristian, Ochiualb, Rusu, Ciobanu, Paraleu, Sagiu, °Bogdanici, Soroceanu, Părgaru, Gherasim, Hrițcu, Tudose, Ivan, Cojocaru, Vrabie”. În alt loc, sub titlul *Nume la Mihăileni*, apare numele Zaim.]

ROMANO - SLAVICA*

Asta e o lucrare foarte importantă, care se bazează, parțial, pe o conferință susținută în limba română la Berlin în 1962 și corespunde și unui curs, *Romano-slavica* (sau *Româno-slavica*), ținut tot în limba română, la Universitatea din Tübingen în 1963. De aceea, textele în manuscris sunt în limba română.

Teza principală de la care pornesc este: a existat mereu o tendință de a găsi în română multe slavisme și asta s-a întâmplat, în general, pentru că nu s-au cunoscut bine limbile romanice. Astfel, dacă ceva nu s-a găsit în franceză, în franceza modernă, s-a atribuit imediat unei influențe străine. Asta e, deci, un fel de tendință, pe linie științifică, asupra căreia eu am atras atenția de mai multe ori – și în *Balkanismen oder Romanismen*, și în *Tomo y me voy* etc. –, o tendință tipică la români, ca, de exemplu, și în cazul etimologiei lui *a socoti*, adică: dacă nu se găsește ceva imediat, atunci se caută undeva, în limbile slave sau într-un și mai îndepărtat substrat ș.a.m.d.

Asta e, ca să spunem așa, tendința pe linie științifică. Poate fi luat ca exemplu tipic Graur, cu reflexivul. Astfel, el arată că toate cele șase tipuri de reflexiv pe care le identifică în română coincid cu cele din slavă, nu cu franceza. Evident, Graur nu cunoștea celelalte limbi romanice, și în mod special spaniola, căci *t o a t e* aceste tipuri, fără excepție, există în spaniolă: și *temerse* 'a se teme', și *cagarse* 'a se căca' (sp. *me cago* 'mă cac', asta e exprimarea normală în spaniolă) ș.a.m.d.

La aceasta se adaugă elementul politic, adică s-a manifestat – ca o orientare în sens invers în raport cu latinizarea exagerată – un slavism exagerat. Acest fapt a stat la originea conferinței și a cursului de care am amintit mai sus. Concret, e vorba de cartea lui E. Seidel**, și eu arăt că aproape tot este fals în această carte, care, din păcate, nu a fost niciodată, cu adevărat, discutată în România. Dimpotrivă, oficial, și în reviste, nu s-au exprimat opinii critice. Aproape totul este fals în această carte, ca, de exemplu, construcția *la mine a stat ceasul*, care, evident, nu e folosită de români. Însă el interpretează fals chiar slava – dar nici pe asta n-o știa prea bine: se pare că știa ceva cehă, dar mai puțin alte limbi slave – și, mai ales, nu cunoștea limbile romanice. Mai rău este, însă, faptul că el se situează pe o poziție tipic politică și spune, de exemplu, că, dacă cineva e împotrivă, adică împotriva celor susținute de el, atunci acela e un naționalist și un fascist. Astfel că mai toți criticii au trebuit, pus și simplu, să tacă. Asta e despre cartea lui E. Seidel.

Din cele puse de mine în conferință și în curs ar putea rezulta un text (sub formă de carte mai mică) în care să se prezinte întreaga critică și, de asemenea, discuția de principiu privind influențele (cu referire, îndeosebi, și la ceea ce spun eu în *Balkanismen oder Romanismen?*).

* Manuscris redactat în limba română.

** Eugen Seidel, *Elemente sintactice slave în limba română*, București, 1958.

Un savant străin pe care am onoarea să-l am între ascultători, Dl Kiparsky, a spus odată că limba română e, din punct de vedere lingvistic, cea mai interesantă din Europa. Într-adevăr, e un rezumat al lingvisticii europene: limbă indo-europeană (tracă-iliră-iranică), neindo-europeană ([influență] ungară, turcă); în cadrul limbilor indo-europene e limbă romanică (cu influență, greacă slavă, până și baltică, fără germanică).

Pentru mine e interesantă și din alt punct de vedere. Cu cât pătrunzi mai mult în limba română cu atât descoperi elemente romanice. Nu numai de structură generală, ci detalii neprevăzute. Ce pare mai peculiar românesc se întâlnește altundeva în limbile romanice.

Problema influenței sintactice. Un lingvist elvețian, Ch. Bally, a spus odată că, pentru a fi lingvist, nu-i nevoie să știi o limbă – pentru a o descrie. Dar pentru a o interpreta: da – sintaxa aparține interpretării. Trebuie să știi, ca să examinezi problema: româna, latina și limbile romanice, limbile slave, limbile balcanice neslave.

Ceea ce îi caracterizează pe cercetători în această privință este, în general, necunoașterea unui domeniu: ori nu știu bine româna, ori nu știu bine limbile romanice, ori nu le știu pe cele slave. Uneori, ignoranța a două dintre aceste domenii.

De exemplu, Petar Skok, în *Archiv für slavische Philologie*, 37/1918, semnalează în sintaxa română:

1. Reflexivul sau persoana a treia plural, cu expresii impersonale: rom. *spun* – sl. *kažu*, rom. *se zice* – sl. *kaže se*.
2. Tot așa, pentru pasiv: rom. *mă bate* (probabil, *mă bat*) – sl. *tuku me*.
3. Repetiția verbului în imprecății (*bată-te focul să te bată*).
4. Repetiția verbului pentru a insista în acțiunea exprimată de radical: rom. *de văzut am văzut* – cr. *jesam li susto, vala jesam*.

[Corespondențe romanice la exemplele de mai sus]:

1. It. *dicono, si dice*, sp. *dicen, se dice*, port. *dizem, diz-se* – lat. vulg. *se dicit*.
2. Sp. *me ven*, port. *vêm-me*.
3. It. *possa morire possa, che vada al diavolo che vada* – tipică în italiana meridională (și nu numai în imprecății).
4. Necunoașterea românei și a limbilor romanice:
 - a) expresia română e cu totul diferită de cea croată, ca structură (nu e *am văzut? bine am*) și ca semnificație: expresia română e limitativă, nu de insistență: *de văzut l-am văzut* (dar nu i-am vorbit), *de citit am citit* (dar nu mi-aduc aminte).
 - b) există în alte limbi romanice: sp. *entender entiendo, ver lo he visto* etc.

* Particular, specific, caracteristic; cf. sp. *peculiar*.

Al. Rosetti, *Influența limbilor slave meridionale asupra limbii române*, București, 1954:

1. Formele reflexive:

- a) reflexivul obiectiv: *a se spăla*
- b) reflexivul eventiv (schimbare în starea subiectului): *a se întrista*
- c) reflexivul dinamic (acțiune cu participare intensă sau cu interes special): sl. *bojati se* – rom. *a se teme*
- d) reflexivul reciproc: rom. *a se certa* – rus. *svarit'sja*
- e) reflexivul pasiv: rom. *a se căzni* – rus. *kaznit'sja*
- f) reflexivul impersonal: rom. *aci se mănâncă bine*

2. Categoria neutrlului

3. Genul personal – construcția, deși independentă, ar fi paralelă cu limba rusă: rom. *il privesc pe el* – rus. *ja smotrju na nego*.
4. Conservarea cazurilor și, în special, vocativul
5. Numărătoarea de la 11 la 19, în aromână și de la 20 la 30* (*unspărinți*)
6. *De în 40 de ani*.

[Observații la formele de mai sus]:

1. J. Vendryes, *Une catégorie verbale: le mode de participation du sujet*, în BSL, XLIV, 1948, arată că și în franceză s-au format *s'aigrir, se croupir*. Oricum, toate [tipurile] există în limbile romanice:
 - a) [it.] *lavarsi*
 - b) [it.] *rattistarsi*, [sp.] *entristecerse*
 - c) [sp.] *me temo* (r. acte fiziologice), *me muero, me caigo*
 - d) [fr.] *se brouiller*, [sp.] *disputarce, pelearce*, [it.] *battersi* – în română pentru actul sexual
 - e) *a se căzni?* – cf. spaniolă (se dice por muchos, se ha señalado, se le ha matado a Juan)
 - f) [it.] *qui si mangia bene*, [sp.] *aquí se come bien*, [pg.] *aquí come se bem***.
2. Categoria neutrlului în slavă are altă valoare: [apare la] substantiv, adjectiv, pronume; în limba română, numai la substantiv – cf. spaniola, dialectele suditaliene. În română neutrul apare numai la obiecte (neînșuflețite). Nu se explică [de către Rosetti] cum s-a păstrat [neutrlul în română] până la venirea slavilor.
3. Genul personal – construcția rusă nu e paralelă (ar fi: *ja smotrju ego*), e ca: *mă uit la el*; în slavă e sg. (la masc.). Genul personal există în dialectele italiene meridionale, în spaniolă, cu un paralelism perfect (cu pronume: [sp.] *al que*); genul la pronume: [it.] *egli – ella*, [sp.] *esos – esas*, [rom.] *el – ea, dânsul – dânsa*. Înșuflețitul slav e deosebit – [apare] ori numai la nume proprii, ori numai

* În aromână: de la 21 la 29.

** Se adaugă, fără comentariu, verbele *a se căi, a se jura* și *a se ruga*.

la masculin, ori numai la masculin singular. În română [apare] la toate persoanele singular și plural, și nu numai – adjective și pronume, chiar pentru neînsuflețite.

– [sp.] *a cual profesores – a este o aquel?*

– [sp.] *busco un médico – a un médico – al médico.*

4. Vocativul român e diferit de cel slav – două categorii:

– *drace – dracule*

– *fată – nebuno*

5. Dacă [sl.] *na e pe, cum de este și spre?* Cum se explică în macedoromână?

6. Construcția nu e paralelă (nu genitiv, ci *de* – ca după...[?]) Colectiv în limbile romanice: [sp.] *una docena de, un centenar de*; construcții subst.

O carte completă a Dlui Eugen Seidel, *Elemente sintactice slave în limba română*, București, 1958 – vreo sută și ceva de corespondențe foarte frumoase.

E greu și periculos să-l critici pe Dl Seidel. Ne sfidează cu o amenințare și cu o somație: cine pune la îndoială influența sintactică slavă e naționalist. Pentru a combate afirmațiile D-niei Sale ar trebui să negăm conviețuirea și simbioza româno-slavă.

Totuși jurământul universitar care ne obligă să căutăm să stabilim adevărul implică și anumite riscuri. Ne luăm inima în dinți și îndrăznim să-l criticăm. Dar cu prudență – nu punem la îndoială influența slavă, ci metoda Dlui Seidel.

Cât privește simbioza, nici nu o negăm nici nu o afirmăm. Dar în măsura în care conviețuirea se bazează pe coincidențele lingvistice, ne aflăm într-un cerc vițios.

Mărturisesc, totuși, că chiar și critica metodică o fac cu sfiță, căci Dl Seidel, după cum ne avertizează de mai multe ori, se bazează pe principiile celebrului și neîntrecutului lingvist sovietic I. V. Stalin, care, pe cât se pare, de la Aristotel încoace, a fost singurul care a înțeles cum se cuvine cum e chestia cu limbajul.

Totuși trebuie s-o facem. Mai ales că Dl Seidel îndeplinește, pe rând sau simultan, cele trei condiții negative amintite – nu cunoaște bine limba română, nu cunoaște bine limbile slave, nu cunoaște limbile romanice; în afară de a îndeplini condiții negative secundare, ca aceea de a ignora principiile elementare ale istoriei lingvistice [...].

NECUNOAȘTEREA LIMBII ROMÂNE

– *nici unul* – „nu trebuie considerat izolat”, ci în legătură cu *nici când, nici cum, nici unde*; dar nu sunt paralele (ar fi *nici cine*, care nu există).

– *lá mine este = eu an* „în limba populară, mai ales în regiunile din apropierea URSS” ([rus.] *u menja est*).

– *la mine a stat ceasul* – sau *mi-a stat ceasul*. Prima expresie nu-i românească. A doua este, dar nu-i paralelă cu expresia rusească *čas y menja ostanovilis*, ci cu it. *mi si è fermato l'orologio, sp. se me ha parado el reloj*.

– *o jumătate ceas (?)* – bulg. *pohovina čas*.

PARALELISME INEXISTENTE

1. N.=Ac. G.=D. rom. *vârful* – bg. *vărĥă(t)*
rom. *vârfului* – bg. *na vărĥă(t)*
2. Vocativul poate fi exprimat în ambele limbi prin mai multe forme:
rom. *codrule – codre*
bg. *grade – vărĥo*
3. Diferențierea între N. și Ac. în bulgară și în română:
bg. *vărĥăt / rom. omul*
(!)
- na vărĥo / pe om* cf. spaniola
4. Categoria însuflețitelor – în bulgară *la nume proprii*
nu așa în română
5. Substantivele neflexibile în română și în rusă:
rus. *madam / rom. lui madam*
6. Categoria partitivului:
în rusă prin genitiv / în română prin *niște*
dar cf. sp. *unos, un (un vino)*
7. *mai mare ca tine* – bg. *ot + Ac.*
dar: [fr.] *plus grand que toi*
[it.] *più grande di te*
8. [Rus.] *xorošij čelovek* – [rom.] *bunul om*
în rusă adjectiv det., în română expresie substantivă
ca în limbile romanice: [it.] *il buon uomo, l'uomo buono*
9. *e sănătos tun, se duce glonț, e singur cuc*
[rus.] *smert' pit' hočet'sja, on strah ljubit husit'*
10. Ideea de comparație printr-o propoziție relativă:
țara de bogată ce este – rusă: *čto ni na est' lučšij*
(‘cel mai bun posibil’)
nici o legătură structurală
în schimb: sp. *el país – de rico que es*
ese hombre – de bueno que es
11. Concordanță româno-rusă: între întrebuintarea pronumelui demonstrativ și [a celui] personal nu se poate stabili o delimitare sigură:
[rus.] *ono / eto*
– *pe ea o știu, o știu / [sp.] ello lo sé, esto lo sé*
– *asta o știu, o știu / [it.] questo lo so, lo so*
lui lo conosco, lo conosco
de altfel, și în germană: *das weiss ich*
ich weiss es
în rusește pentru neutru?
– *asta o știu* – [rus.] *eto mne rodstvennik (!)*

- [sp.] *esto lo sé*
 notă comună: că nu pot fi traduse
 – *am pățit-o – a ty ego eto?*
am luat-o la fugă
 dar care-i legătura?
 cf. [it.] *farsela, prendersela, svignarsela*
 [it.] *farla grossa* etc.
12. *pe mine mă întreabă* – un exemplu asemănător în limba rusă deloc asemănător
13. Expresii impersonale:
 rus. *verit' sja s trudom – greu să crezi (?)*
 rus. *možno – se poate – it. si può*
 rus. *nužno – trebuie – it. bisogna*
14. Pronume personal ca posesiv:
 [bg.] *nejnata kniga – cartea ei*
 [bg.] *njegov sin – fiul lui*
 Dar în bulgară și sârbocroată – adjectiv; cf., în schimb:
 [it.] *suo di lui, suo di lei*; [pg.] *dē le, dē la*;
 [sp.] *de él, de ella*
15. Conservarea a două forme posesive la persoana a 3-a:
al lui – al său ar corespunde *ego – svoj*
njegov – svoj
 dar nu corespunde deloc.
 Nesiguranța slavă la celelalte persoane ar fi influențat în română persoana a 3-a (unde în slavă nu e nici o nesiguranță) – în română persoana a 3-a a unui reflexiv și numai singular
 dar cf. celelalte limbi romanice: [fr.] *son – à lui*
 [sp.] *su – de él*
 [it.] *suo – di lui*
 [pg.] *sun – dē le*
 ca în italiană, franceză.
16. Nu decide chestia cu *fiecare* – [rus.] *každyj*
oricine – [rus.] *vsjakij*
 pentru că bulgara are numai o formă (*vsekī*)
 dar limbile romanice au două: [it.] *ogni – chiunque*
 [sp.] *todo – quienquiera*
 [fr.] *chaque – tout*
17. Limba română ar corespunde aproape exact bulgarei la timpuri și moduri – ceea ce nu-i adevărat. Dar sunt aceste timpuri și moduri slave?
 ori corespund exact [celor] romanice?
18. Conjunția *să* – bg. *da*, pe când *că* – [bg.] *če*
 dar nu e vorba de „conjunție” (*que* în limbile romanice), ci de *modul conjunctiv*

- argumentul: „conjunctivul bulgar seamănă mult cu cel român”.
19. Ca să explice „figura etimologică” de *primit primea* – rus. *platit' to on platit*, citează *repede-repede* – rus. *skorej-skorej* (comparativ)
din rău în mai rău
 dar cf. [it.] *svelto-svelto*, [sp.] *ligero-ligero*
 lat. *modo-modo*, it. *di male in peggio*
 (în afară de faptul că n-are nici o legătură cu primul fenomen și că expresia respectivă rusă nu-i identică din punct de vedere structural).
20. *profesorul, lecțiile cărui le-am ascultat*
ale cărui lecții le-am ascultat
 și *despre lecțiile cărui*
ale cărui lecții
 în rusă postpunerea pronumelui obligatorie în ambele cazuri, în franceză postpunerea obligatorie în cazul al doilea
 (*à professeur des leçons duquel...*)
 deci „exclusă” influența franceză.
 Ar fi un „interesant” paralelism slavo-român, deși nu crede că ar fi influență slavă.
 Ce paralelism, dacă în română construcția e *liberă* și în rusă nu?
 Dar cf. it., sp., unde construcția e ca în română:
 it. *il professore, le cui lezioni*
le lezioni del quale
delle cui lezioni
delle lezioni del quale
21. [rus.] *delai bi – să fi făcut*
 dar în rusă [e] condițional!
 în românește: *el să fi făcut asta?*
el ar fi făcut asta?
 ar fi echivalente. Nu sunt – și au paralelisme romanice:
 [it.] *che l'abbia fatto lui?*
 [it.] *l'avrebbe fatto lui?*
22. [Bg.] *otivam se – mă duc*, dar nu sunt paralele.
 Zice că nu trebuie să explicăm cu ajutorul fr. *s'en aller*, pentru că paralela bulgară e mai apropiată. Însă nu [fr.] *s'en aller*, [sp.] *irse, andarse*, ca în bulgară.
A se duce e alt verb, ca it. *recare / recarsi*
 deja lat. *se duxit*.

STRUCTURA LATINO-ROMÂNĂ

1. Postpunerea articolului (Petrovici) – Seidel acceptă cu rezervă.
 Dar lat. *homo ille, frater meus, homo iste*

- și româna are această ordine totdeauna:
omul, frate-meu, omul acesta
2. și - iar - dar / rus. *i - a - no*
 bg. *i - a - ama*
 dar cf. lat. *et - at - sed*
3. și - și / rus., bg., sb. *i - i*, deși în fr. *et - et*
 crede că în sp. *tanto... como*
 dar lat. *et - et*, sp. *y - y*, it. *e - e*

LIMBI ROMANICE

- [Rus.] *on mne drug - el îmi este prieten* - [it.] *egli mi è amico*
- o femeie ca tine* - bg. *kato* + Ac. - [it.] *una donna come te*
- Două acuzative:
a avea pe cineva prieten - [bg.] *mene sin me imat*
 [it.] *aveva il [...] amico*
- tinerețe* - [bg.] *mladini* - sp. *mocedades*
- la anul* - [bg.] *na godinato* - sp. *al año*
- În rusă comparativul și pentru superlativ
el cântă mai frumos - [it.] *egli canta meglio* - [sp.] *él canta mejor*
- cât se poate mai bine* - [rus.] *kak možno lučše* pentru superlativ
 dar: [sp.] *lo mejor posible*, [it.] *il meglio possibile* și chiar expresia fr. *le plus tôt possible* sunt comparative ca în cazul precedent (diferența se neutralizează când se întrebuițează articolul).
- Repetarea pronumelui personal, adică reluarea formei accentuate prin forma neaccentuată:
pe mine mă întrebă - [bg.] *mene me pitat*
 însă și în spaniolă (chiar Seidel semnalează) și în italiană: sp. *a mí me pregunta*
 it. *a me me lo chiede*
pe ea știu - expresie imposibilă în română, observă Seidel
 la fel: [sp.] *ella conozco*, [it.] *esso conosco* etc.
- deasupra mea, împrejurul meu* - sp. *alrededor mio, a mí alrededor, alrededor de él* etc.
- ce* ca pronume relativ - dar cf. it. *che*, sp. *que*, pt. *que*
- Ar vrea să studieze în legătură cu limbile slave: *fiii lor nu sunt știind a grăi jidoveaște*
 dar de ce nu cu limbile romanice:
 [lat.] *statat dicens*, [it.] *stavano dicendo, stanno facendo* etc.?
- Condiționalul, atât în proteză cât și în apodoză, ar fi izolat în limbile romanice.
 Nu prea - e posibil în it., sp., port.

- Infinitivul scurt - din greacă prin bulgară
 dar port., fr., prov., ital. dial.?
- Infinitivul ca imperativ negativ n-ar avea multe paralele în limbile romanice,
 dar da [= ar avea] în limba bulgară, unde „adesea” se întrebuițează *nedej* + inf. scurt.
 Dar *nedej* nu e paralel
 și în ital. *non cantare*.
 La critică răspunde: a) că *non sporgersi* corespunde limbajului oficial, ca germ. *nicht hinauslehnen* (dar asta-i altceva); b) că nu e „comun” în limbile romanice - rezolvă „pe baza principiilor”.
- un măgar și jumătate, o fată și jumătate*
 cf. it. *un ladro e mezzo; una ragazza e mezzo*
 sp. *cigarrillo y pico*
- ca* + prep. cu sensul de „aproximativ”
erau ca de o vârstă - sp. *como de quince años*
- a ieși afară, a intra înăuntru*
 Pleonasm normale în it., sp., portugheză
 [sp.] *salir (a)fuera, entrar dentro*
- Negația dublă - „e la fel în spaniolă, unde însă nu s-ar întrebuițat totdeauna”.
 a) sp. *nadie vió*, it. *nessuno vide* / rom. se deosebește
 b) sp. *no vió nadie*, it. *non vide nessuno* = rom.
- Întrebuițarea pleonastică a negației:
 a) *nu pot să mă abțin să nu remarc* - „ca în rusește”
 În forma aceasta - construcție nouă.
 În forma normală - *nu pot să nu remarc* - normală în fr., it.
 b) *nu o dată i-am spus* - rus. *neodnokratno*
 însă - it. *non una volta*
- cum nu* cu sens afirmativ = bg. *kako ne*, rus. *kak net* + verb (deosebirea „aparentă” a expresiei ruse ar fi o concordanță!)
 cf. sp. *como no, como que no*
- de mult* - temporal, bg. *ot mnogo*
 it. *è da molto che aspetti? da parecchio*
se luptau de nouă ani - it. *già da nove anni lottavano*
- în în în loc „pare” a fi influențat de construcția slavă *vmesto* (probabil pentru că în fr. se spune *au lieu*) - dar cf. [it.] *in luogo*, [sp] *en lugar*, port. *em lugar*
- ca și (ca și dansa)* - it. meridională și la Roma: *come te < come et te*
- și la începutul unei propoziții afirmative precedată de una negativă:
n-apuc bine a scăpa de una și dau peste alta
 cf. it. *non ho finito... e già*
- Propoziții cu *că* după *a considera, a sublinia* = rus. *сõитат' ёто...*
 construcție generală romanică

26. *că* cu valoarea fr. *car*, germ. *denn* / bg. *če*
închide ușa, că-i frig – [it.] *chiudi che fa freddo*
 [sp.] *cierra que han frío*
 [port.] *fecha que faz frio*
27. *că* întrebunțat ca particulă de legătură:
s-o cerce că ce poate. Exemplul bulgar citat (*toj stana te otide*) n-are nici o legătură.
 Dar sp. *que que puede, que que te dijo*.
28. *iată că* – cum nu e posibil în fr. după *voici, voilà*
 bg. *eto če*, rus. *vot čto (ja vam vot čto skažu)*
 dar: [it.] *eccu che*, sp. *he aquí que*
29. *așa cum* (este situația) – cu sens cauzal
 în rusă: *tak... kak*, în bg.: *kato*
 N-ar mai fi paralele în alte limbi, asigură Dl. Seidel – nu se poate explica decât ca element slavo-român, mai ales că în română *cum* are și sens cauzal.
 Dar – *kato* nu e paralel
 – *cum* cauzal e normal în fr., sp.
 – sp. *tal como se presenta la situación*
 – it. *così com'è la situazione...*
30. *Ileana cosifă de aur* – „cu greu s-ar putea explica altfel decât considerându-se calc sintactic după slav. *Nastasija zolotaja kosa*”
 cf. *Juancito cabeza de hierro, Federico Barbarossa, Giovanni Boccарoso (Zlataust – Gură de aur)*.
31. *cine au fost acești oameni?* [rus.] *kto byli eti ljudi?*
 cf. [it.] *qui sono queste persone*, [fr.] *qui sont-ils?*
32. *lasă* + conjuncție ca imperativ îi pare paralel cu rus. *pușt'* + indicativ („care se întrebunțează însă ca conjunctiv”) (!)
 – construcția rusă nu-i paralelă
 – [it.] *lascia che venga*, [sp.] *deja que venga* sunt paralele
33. Limbile romanice, dacă exprimă partitivul ca spaniola, îl exprimă fără articol și nu cu *niște*.
 Dar spaniola îl exprimă cu *unos, unas*
un vino – rom. *niște vin*.
34. Substantivarea adjectivului ar fi slavă pentru că se face cu *-ul* ca în bulgară:
 bg. *dobriat*, pe când în franceză cu *le* / dar în română: *cel bun*.
 Fenomenul e general romanic – dar româna are posibilitatea de a distinge adjectivul determinat (*cel frumos*) de adjectivul substantivat (*frumosul*) – fr. *le beau*.
 Nu fenomenul substantivării e deosebit, ci poziția articolului.
35. Cu privire la o pleonastic (*am pățit-o*), care ar corespunde lui *eto* [rus.] – nu-i corespunde.
 Dar fr. *l'échapper belle* (citată chiar de Seidel)
 și it. *farsela, svignarsela, prendersela* etc.

36. Între conjunctivul român și cel romanic ar fi deosebiri fundamentale (dar nu între română și bulgară, care pur și simplu n-are conjunctiv!). E fals.

LIMBI ROMANICE = FRANCEZA

- Pronumele posesiv articulat. „Această concordanță este foarte importantă dacă comparăm faptul cu articularea în limbile franceză, engleză sau germană”.
 De ce nu în italiană sau portugheză?
cartea mea – it. *il mio libro* – port. *o meu livro*
 Italiană – română: *mio fratello* – *frate-meu*
il fratello mio – *fratele meu*.
 De altfel, pronumele e totdeauna articulat în limbile romanice:
 [it.] *il mio*, [sp.] *el mío*, [port.] *o meu* – [fr.] *le mien* – rom. *al meu*
 (îmi închipui că vorbește de adjectiv.)
- Adjective verbale în *-oriu, -oare* – „nu se găsesc, după câte știu eu, echivalente în alte limbi romanice, de exemplu în franceză” – în schimb, multe în rusă: *-čij, -lyj, -myj*
 [sp.] *trabajo agotador*
cansador
 și în franceză: *flateur*.
- Expresii impersonale – toate se află în limbile romanice
 [it.] *dicono, si dice, diresti*
 Tot aici expresii fixe: *se știe, se vede, mi se pare*
it. si sa, si vede
 Seidel semnalează de trei ori că reflexiva e „rară” în franceză.
 Spaniola, portugheza, italiana nu le consideră [= nu le ia în considerație].
- Forme pasive – *voi fi amenințat* – fr. *j'aurai été menacé*
să fi fost amenințat – fr. *que j'ais*
as fi fost amenințat – fr. *j'aurais été*
 În ceă ar fi ca în română – dar în italiană?
- Perfectul simplu în Oltenia – pentru că perfectul simplu e înlocuit prin cel compus – pe când în bulgară și sârbă există aoristul.
 – Paralelismul nu e exact (perfectul simplu singur – nu aorist și perfect)
 – Sp., Port., Italia meridională
- Repetițiile ca *repede-repede, din vorbă în vorbă* ar fi slave pentru că în română sunt frecvente „și nu constituie, ca în limba franceză, de exemplu, excepții”.
 Dar în celelalte limbi romanice?
 it. *svelto svelto, presto presto*
 sp. *ligero ligero, rápido rápido*

ÎN TOATE LIMBILE ROMANICE

1. Derivarea lui *nici unul* din *neque unus* ar fi antiistorică pentru că nu se găsește în toate limbile romanice, dar nu aplică același principiu la limbile slave (deși: sp. *ninguno*, port. *nenhune*, it. *ni uno*).
2. Ca să se afirme romanitatea partitivului prin *niste*, ar trebui să admitem „că acest fenomen e comun tuturor limbilor romanice”.
3. Dativul posesiv, ca să fie romanic și nu slav ar trebui să existe în toate limbile romanice. Dar nu se găsește nici în italiană, nici în spaniolă – *ergo*...
Idea că limba română, ca „limbă periferică”, ar fi păstrat elemente vechi e „preconcepută” (!)
4. Imperativul negativ cu infinitivul, deși se află în italiană, „nu e rezultatul unei evoluții comune limbilor romanice”. (Dar e rezultatul unei evoluții comune limbilor slave?)
Condiția Dlui Seidel: ca un element să fie romanic, trebuie să se găsească în toate limbile romanice, și Dl. Seidel s-o știe, căci dacă n-o știe, tot una e; [altfel], sunt elemente slave.
În schimb, ca un element să fie slav e de ajuns să se găsească în vreo limbă slavă sau în vreun dialect, sau să-i pară Dlui Seidel că se găsește.

DIALECTE SLAVE

1. Două acuzative după *a învăța*
să te învăț minte – în bulgara macedoneană: *te naukam um*.
Faptul că în latină era la fel nu-l deranjează pe Dl Seidel.
2. *Lui Ana* nu se poate despărți de uzul dialectal în bulgară al dativului masculin și pentru feminin: *mu reče* ‘îi spuse dânzei’.
Dar: a) în română – expresie recentă determinată de nume străine – orășenească
b) nu cu pronumele, ci cu nume proprii
c) *mu* ar fi un calc din română, dat fiind că româna are *îi* pentru masculin și feminin.

INEXISTENȚA ÎN SLAVĂ – DOVADĂ DE CONCORDANȚĂ

1. În poziție predicativă bulgara are pasivul nearticulat. Da, fiindcă româna întrebunțează aici articolul proclitic, pe care bulgara *nu-l are* (!)
Asta ar confirma concordanța de structuri?
2. Faptul că în rusă nu se deosebește condiționalul de conjunctiv sau că în rusă, sârbă, condiționalul are o formă și nu trei ca în românește nu-l împiedică să le reducă la influența slavă.
Tot așa, faptul că oblicul românesc are două timpuri:

eu aș fi pedepsind
eu aș fi pedepsit (nu *eu am fost pedepsind!*)
iar prezuntivul bulgar unul:
az saču bil nakazal.

Oblicul prezent ar fi rom., iar oblicul perfect – calc după slavă.

3. Infinitivul lung lipsește în bulgară, dar substantivarea lui e trecută **pe seama unei** acțiuni indirecte slave.
Cf. *avere*, [sp.] *el haber*, [fr.] *le devoir*, *l'être* (firea) etc.
4. Conjunctivul român ar fi influențat de cel slav (care nu există), în particular de cel bulgar, care „seamănă mult” cu cel român – dar cel bulgar e indicativul cu *da*. [Pierderea diferenței de număr: ind. *cântă* – *cântă*, cum nu se întâmplă în bulgară, sau *să vorbească* ‘qu’il parle, qu’ils parlent’; dar *cântă* – *să cânte*.]

UN FAPT ȘI CONTRARUL

1. G. = D. subst. influență bulgară (*moșului* – *na starihăt*).
Dar în limba bulgară există urme ale vechiului dativ în *-u*. De aici, în dialectul meglenoromân nediferențierea între G. *lu om*, D. *la om!*
2. N. = Ac. subst. influență bulgară (!)
Dar în bulgară se ținde la diferențiere (*vărhat* – *na vărha*)
Și în română: *pe* cu numele care desemnează o ființă (!)
3. Înlocuirea pasivului prin reflexiv ar fi slavă, tot astfel întrebunțarea pasivului pentru reflexiv (!) – *a fost votată*
va fi deschisă etc.
4. *Da* și evitarea lui *da* (bulgară, rusă)
dar latina și portugheza: *foste? fui*
5. Dativul cu *la* ar reproduce bulg. cu *na* – deși:
a) e vorba de diferențiere a dativului de genitiv
b) *la* nu corespunde lui *na* (după Seidel corespunde și lui *pe*, *spre*)
c) e forma generală romanică cu *a* pentru complementul indirect.
Un argument ar fi întrebunțarea tot mai frecventă – o dată începută evoluția, se știe că urmează [= continuă, se desfășoară în continuare]!
6. Dispariția infinitivului e slavă. Conservarea lui în nordul României tot slavă este, căci în limbile slave de nord se conservă.
Ce ar trebui să se întâmple ca să nu fie un fenomen slav?

EPOCI DIFERITE

- Plurale noi: *vârfurile administrative* – rus. *verchuški*
Centrocomuri
- Substantivări: *noul*, *vechiul*, *plenara*, *regionala*

(aceste cazuri, da – dar nu procedeul)

– *pomoj* în rusă cu dativul; și în română – argumentul ar fi că în română se întrebuințează din limba veche: *Biblia* de la 1688.

– Întrebuințarea frecventă a lui *noi* în discursuri etc.

Respinge explicațiile prin greacă pentru că româna n-ar fi avut contact cu greaca, ceea ce e fals, pentru că latina balcanică a fost în contact cu greaca vreo șapte secole înainte de sosirea slavilor – însă acceptă explicații prin rusă, chiar pentru fenomene vechi în română și care nu se găsesc în bulgară. Cum se va fi stabilit contactul cu rușii, când aceștia erau la Moscova?

E un bun principiu să consideri ca slave elementele grecești care au trecut prin slavă, dar trebuie să demonstrezi că așa a fost.

Tot astfel, să consideri cu neîncredere elementele latine dar neromane – dar cum s-au păstrat până la venirea slavilor?

UN CAZ ÎN CARE SE ACUMULEAZĂ GREȘELILE

Mi-e silă, mi-e frig, mi-e rușine, e ger, e întuneric, e târziu ar fi slave, cf. *mne žel', mne xolodno, mne stydno, morozno, temno, pozdno*

a) Paralelismul e fals – în română [sunt] substantive

b) Dar fenomenul nu-i comun tuturor limbilor romanice

c) În bulgară acuzativul: *strax me e*, dar „lipsa unui corespondent bulgar nu trebuie să ne abată de la această concepție, căci știm din literatura de specialitate sovietică că în limba rusă întrebuințarea acestei categorii (a stării) devine tot mai frecventă”. (!)

d) În franceză numai câteva adjective au valoare predicativă (*il est difficile*), altfel se spune: *il fait..., il gèle*

dar [it.] *è tardi?*

e) În latină: *pessime mihi erat* la Petronius, citat chiar de Seidel.

DE ACORD CU „PRINCIPIUL GENERAL”

Chiar când știe că fenomenul e panroman, se înclină spre slavă dacă-l găsește și în slavă.

1. Bulgara are comparativul cu *po* (atribuit normal influenței românești). Dar și rusa *poate* forma un comparativ analitic cu *bole* + pozitiv. Deci... rămâne de văzut dacă e influență într-o singură direcție.

2. Același argument în două direcții diferite.

Repetarea pronumelui în română e obligatorie – în bulgară nu. „Aceasta ne arată că funcțiunea inițială a acestei dublări... nu s-a menținut (care funcție?), ceea ce se întâmplă mai ales la elementele de limbă împrumutate din altă limbă”.

Deci: ceea ce e regulă gramaticală – e străin.

În slavă, de altfel, fenomenul e altul – poziția encliticelor în general.

Dar cf. topica verbului, e liberă în română:

am jurat – jurat-am

voiu scrie – scrie-voiu

și nu în slavă: *ja sam bio, bio sam*

Tot slavă e construcția în română pentru că în română topica [inversă] e mai puțin frecventă.

În slavă, de altfel, fenomenul e altul – poziția encliticelor în general: *vidio sam, ja sam vidio, vidio ja, vidam go*.

3. Deși imperativul negativ e în italiană cu infinitivul, rezolvă pe baza principiilor – pentru că nu e general romanic –, ca influență slavă. Dar, dat fiind că se află în italiană, dar nu în limbile slave, de ce nu din română în bulgară?

ARGUMENTUL STATISTIC (CERC VIȚIOS)

1. Exprimarea subiectului impersonal:

a) expresii impersonale

b) pers. a 3-a plural activă

c) pers. a 3-a singular reflexivă

d) pers. a 2-a singular activă.

Toate se găsesc în limbile romanice și în latină. Seidel discută mai ales persoana a 2-a – ignoră faptul că se găsește în latină și consideră că sunt „așa de multe” concordanțele între română și slavă încât și aici e vorba de un slavism. „Preluarea directă din greacă fiind exclusă, este vorba, deci, de un element slav”. De ce nu din latină?

CONCLUZIE

Negăm influența slavă asupra sintaxei române? Deloc. Dar lista D-lui Seidel e stabilită fără metodă. Chiar dacă unele sau toate paralelismele efective pe care le semnaleză ar putea fi slave, trebuie considerate cu neîncredere. Dacă sunt – grație întâmplării, nu grație metodei.

Nu elemente slave, ci *Parallele Ansdrucksformen...* [construcții paralele], material pentru studii ulterioare, și nici asta, pentru că a înregistrat paralelisme care nu sunt paralelisme. E nevoie s-o luăm de la capăt și să facem totul metodic:

1. Lista faptelor efectiv paralele.

2. Desparți pe cele care se află în latină sau în limbile romanice (A) de cele care nu se găsesc în latină sau limbile romanice (B).

3. Pentru (A), supoziția inițială e că sunt fapte latine. Pot să nu fie, dar e nevoie de argumente tari pentru a nega. Nu-i de ajuns că se găsesc și în limbi slave. Pot să se găsească numai în latină.

(A) pot fi: a) fapte pur și simplu latine

b) fapte latine menținute grație slavei

c) fapte slave identice cu cele latine.

Pentru b) trebuie demonstrat că s-au menținut grație catalizei slave, pentru c) – că au dispărut în mod necesar și au reapărut:

- c₁) în toate limbile slave sau în limbile slave de sud și nord
- c₂) numai în limbile slave meridionale.

4. c₁) – slavisme efective

- elemente independente
- elemente din altă limbă (greacă)
- elemente române trecute în limbile slave

c₂) – elemente independente

- fapte de substrat independente
- fapte grecești sau albaneze trecute mai întâi în română
- fapte trecute prin limbile slave în română
- fapte slave meridionale împrumutate românei
- fapte românești trecute la limbile slave.

Nu se poate susține slavismul pe baza cantității, căci e tocmai ceea ce se află în discuție. Nu trebuie să încercăm să micșorăm influența slavă, dar nici contrarul.

ANEXĂ

Rumano (Examen escrito)*

Eugeniu Coșeriu
anul I

13-VI-940
Filologie romanică

FORME VERBALE CU VALOARE STILISTICĂ**

Verbul revine foarte des în vorbirea oricui, căci, în afară de propozițiile eliptice de predicat și de unele expresii spontane laconice (care în fond și ele sunt tot propoziții eliptice, de pildă: – *Da* – se poate traduce în propozițiunea: – *Cred că este așa cum spui sau: Lucrurile stau în felul acesta etc.*), gândurile omenești nu se pot exprima fără ajutorul lui.

La o parte de vorbire atât de frecventă este natural să găsim și nuanțe stilistice foarte numeroase, căci, dacă acest atât de întrebuițat verb ar fi lipsit de culoare în limbajul cuiva, cred că acest limbaj în întregime ar apărea rigid și nenuanțat.

Vom introduce deci o sistematizare în tratarea subiectului, împărțind aspectele stilistice ale verbului în patru categorii: I – Forme stilistice din punct de vedere strict lexical, din punct de vedere al originii lor, al conținutului lor noțional și al imaginilor pe care le pot deștepta în mintea auditorului, fie că ele au fost pentru vorbitor efectul unei intenții, fie că au fost spontane; II – Forme arhaice și arhaizante; III – Forme populare; IV – Forme curente, comune, cotidiene (în opoziție cu formele culte scrise).

I

a) Sunt expresive, prin conținutul lor sonor, muzical, *verbele onomatopice*, verbele care imită anumite zgomote din natură: *a zdrângâni*, *a clămpâni*, *a țâțâi*, *a fâstui* ('a face pe cineva să tacă prin interjecția *fâst'*), *a sâsâi*, *a vui*, *a fâșâi*, *a lăpâi* ('a bea apă') – cum beau câinii, *a cârâi*, *a croncăni* etc.

Trecute din limba vorbită în limba scrisă – verbele de felul acesta sunt utilizate în armonii imitative:

* [Comentariul autorului]: Mai e aici o lucrare scrisă, prezentată de mine la examenul de „Filologie română” în anul I, Iași 23 iunie 1940, la Iorgu Iordan, *Forme verbale cu valoare stilistică* (textul mi-a fost trimis de cineva de la Iași), cu notația făcută de Iorgu Iordan: „foarte bine”. Așadar, asta are o „valoare istorică”.

** Textul apare în manuscris, nefiind comentat de autor.

„Viu *vuia* prin codri vântul” (Coșbuc).

b) Sunt expresive prin conținutul lor noțional, prin șirul de imagini pe care-l deșteaptă în conștiința auditoriului, tot felul de *verbe cu nuanțe figurate, triviale, obscene*: *a cobzări*, *a suga*, *a pili* (despre care cred că nu-i o formație figurată românească, ci verbul țigănesc care înseamnă același lucru, adică ‘a bea’ și căruia nu-i cunosc infinitivul, dar care la ind. prezent este: *pîleau* ‘eu beau’ și la imperativ: *pîleai* ‘bea’), *a chercheli*, *a rade*, *a trage*, *a înfinge* etc.

c) Au nuanțe stilistice verbele streine ori cu rezonanță streină – întrebuințate atunci când vorbitorul vorbește în propria sa limbă, de ex.: *janău* (‘înțeleg’ – țig.); *presurai* (‘presură’ imper. cu rezonanță țigănească¹, pe care-l cunosc din expresia: *Presurai malaios dudeanco* ‘presură malaiul [pe lopată, când dau pânea’n cuptor], nveastă’); *chimîrfus*, o alterare din ‘gib’ mir den Fuss’, anume din pronunțarea evreiască a cuvintelor, impresia comică o produce -gib- devenit -chi-, iar cea obscenă – nu înțelesul expresiei, care nu mai este cunoscut de cei care-o întrebuințează, ci subst. -fus- (Fuss) etc.

d) Sunt de asemenea expresive verbele luate din diferite limbaje, ca cel militar (*a ordona*, *a lua [linia de ochire]*, *a se prezenta*, *a raporta*), cel medical (*a sucumba*, *a ulcera*, *a opera*) etc.

Iată de pildă o reclamă de băiciu pentru *Refula, femeia panteră*:

„S’a alimentat cu mari sacrificii cu: răzoare, motoare, tractoare și alte băuturi răcoritoare” (și una paralelă, creată de studenți: „Se hrănește cu mure și cu *Critica rațiunii pure*”).

Impresia comică e produsă întâiu de verbul științific „a se alimenta” și apoi de enumerația bizarelor alimente.

II

Pentru formele arhaice vom deosebi întâi[u] verbe care nu mai sunt curente azi (*a oblici*, *a ijderi*, *a purcede*²) și în al doilea rând, ceea ce-i mai important, forme verbale – adică moduri și timpuri – care nu se mai întrebuințează.

Aceste forme pot avea nuanțe atât de patriarhalitate, religiozitate, cât și de învechire. Iată câteva din ele:

1. *Zic* – pentru *spun unii*, *umblă zvonul*.

2. Perfectul compus pers. III^a sing. cu auxiliarul *au*: „Și Ștefan cel Mare *au șezut* în scaun la Suceava”.

3. Perfectul simplu forte, din textele religioase mss. și tipărite:

„Iar eu *răspunșu și dzișu*” (Cod. Vor.)

„Acolo *șezum și plânsem*”

¹ Cuv. trebuie să fie românesc schimbat într’adins, pentru anumite intenții umoristice.

² Multe forme dintre acestea mai sunt încă întrebuințate în limba bisericească (în limbajul cârților relig., al clerului, al călugărilor).

La voroavă că ne *strânsem*” (Dos. Ps. în v.)

și la cronicari:

„... și multe cazne *fece*” (Gr. Ureche).

4. Modul probabilității, compus din auxiliarul *a fi* la pref. compus + part. prez. al verbului de conjugat:

„... *au fost scofând* ochii oamenilor” (Gr. Ureche)

„... *au fost umblând* iarna cu sanie de os” (Gr. Ureche).

III

Nu ne vom ocupa de fonetismul formelor populare, de modul în care se pronunță anumite timpuri sau moduri ale verbului – ex. mold. *făsem* – cult. (comun) *făceam* – deși și acestea au nuanțe stilistice, dacă sunt întrebuințate în alt mediu decât cel în care sunt obișnuite.

Dintre formele populare de verb, două sunt mai caracteristice: viitorul popular și viitorul al doilea (cu valoare de prezumtiv trecut).

1. Viitorul limbii scrise este format din verbul aux. *a voi* + inf. scurt al verbului de conjugat și nu se întrebuințează aproape deloc în vorbire (doar în discursuri, care însă nu sunt de fapt limbă vorbită). Mai expresiv și mai categoric sună viitorul „cotidian” – format cu vb. aux. *a avea* + conj. prez. al verbului de conjugat –, pentru că are și înțelesul de „trebuie să...”. Această formă este și forma populară a viitorului, dar în graiul popular există și un viitor format cu verbul *a voi*, însă acesta este și mai puțin categoric decât viitorul scris: *oiu face* (= poate voi face, cred că voi face [dacă nu se va’ntâmpla cutare lucru]).

2. Viitorul II, care în general arată o acțiune viitoare precedentă unei alte acțiuni viitoare, are nuanță de probabilitate, de presupunere, în forma populară *oiu fi* + part. trecut al vb. de conjugat (ex. „Cine știe ce-*oiu fi făcut*”).

3. Există regional, și cred că tot cu nuanță stilistică, un mai mult perfect, compus din perf. comp. al vb. aux. *a fi* + part. trecut al vb. de conjugat: *am fost făcut* etc.

4. Tot cu caracter popular și regional sunt prezentele fără sufixul -ez- întrebuințate în Ardeal, care au și nuanțe stilistice pentru cei care nu le folosesc obișnuit, cum au și unele forme regionale sincopate („Firelor de lămâiță / li se *uscă rădăcina*” (Goga); „Cine nu *lucră*, nu *mâncă*”).

IV

Vom constata în acest capitol fenomene din limbajul cotidian (al oamenilor de tot felul de „rang” social), fenomene de mai multe categorii: 1) schimbări de persoană, 2) schimbări de număr, 3) schimbări de timp și de mod, pentru a ne ocupa în sfârșit de valoarea stilistică a modurilor și timpurilor gramaticale.

1. Pentru accelerarea povestirii, pentru a-l face pe interlocutor să participe și el la o acțiune, în mod virtual bine înțeles, povestitorul poate trece de la orice persoană (în afară de I-a pl.) la pers. II singulară, care-i mai expresivă și mai dinamică:

„Merg eu ce merg și deodată – *ce să vezi?* Un urs cât toate zilele în calea mea! Acuma *să te ții*, că-i rău de tine” (povestitorul se gândește de fapt la sine însuși, dar redă gândirea lui într'un dialog, dedublându-se, iar acest dialog este cel care dă dramatism și dinamism acțiunii și povestirii totodată).

Tot așa putem spune: „Mergem noi ce mergem, și deodată... *ce să vezi?*” ... etc., ori: „Merg ei ce merg, și la o răscruce... *ce să vezi?*” ... etc.

2. Schimbarea de număr este și ea frecventă, mai ales în două construcții, cărora le vom spune *plural de modestie* și *pluralul solidarității*:

În loc de sing. p. I, întrebuințăm p. I pl., pentru a nu părea că vorbim numai de un singur individ, ceea ce ar părea egoism ori egocentrism, ci de o colectivitate: „*Ja, sântem* și noi acolo un student”. Acest plural e de multe ori ipocrit. Exista și în latinește și cu nuanța de modestie și cu cea de ipocrizie (cf. „*docti sumus*” – ‘sunt [un biet] savant’ – Horatius, *Sat.*), dar nu există argumente că nu s'ar fi putut naște independent și pe terenul limbii române.

3. a) Pentru a da mai multă siguranță și mai multă apropiere în timp viitorului – el se înlocuiește deseori cu prezentul: „*Ai făcut compoziția? – O fac îndată*” (= am s'o fac îndată). Este un fel de viitor imediat al nostru, corespondent lat. prez. perifrastic activ (*Facturus sum*) și fr. *aller* + inf. verbului de conj. (*Je vais faire* – ‘*Je suis sur le point de faire*’).

b) În loc de prezent se pune de multe ori, atunci când vorbim cu un superior mai ales, un imperfect al jenei și modestiei: „*doream să vă'nreb ceva*” (= doresc să vă întreb ceva).

c) Pentru accelerarea povestirii și pentru amplificarea dramatismului ei se trece de la indicativ la conjunctiv („... și când colo, *ce să văd?*” – pt. și când colo, ce văd?), iar uneori acțiunea este descrisă printr'un imperativ descriptiv foarte expresiv și dramatic („*Dac'am văzut... , ia straiete și azvârle-le și înoață, băiete, la mal!*”).

4. a) Există în limbajul curent un *mod prezumtiv* – format din viitorul vb. *a fi* + part. prez. al verbului de conjugat: „*Cine știe ce-o fi făcând*” („*ce va fi făcând*”) –, mod care se poate întrebuința și în prop. enunțiative, cât și în cele interogative, exclamative, și care are nuanță stilistică dubitativă.

b) Multe forme modale și temporale au valoare stilistică pentru că nu-s prea frecvente și sună curios – de pildă cond. prezent la forma inversată: *plângere-aș*, *jelui-m'aș* etc., ori viitorul imediat format din prez. vb. *a avea* + supinul vb. de conj., ori + inf. vb. de conj. (*am de făcut*, *am a face*).

c) Unele forme au valoare stilistică în ele însele, pentru că sunt întrebuințate numai în anumite ocazii (de pildă imperativul – întrebuințat în imprecășii: „*bată-te-ar Sfântul*”; conjunctivul, tot în imprecășii și cu valoare de imperativ: „*să te bată Dumnezeu*”; conjunctivul dorinței: „*să am eu niște cai, ehehe!*”).

Tot așa există diferențe de nuanțe între perf. simplu și perf. compus în regiunile unde există amândouă (cf. ital. *passato prossimo* – perf. comp., *passato remoto* – perf. simplu).

V

Verbele intră și în foarte multe compuneri de cuvinte cu nuanță stilistică și anume forma imperativă a verbelor: *pierde-vară*, *Frige-vacă*, *Strâmbă-lemne*, *papă-lapte*, *zgârie-brânză*, *Sfarmă-piatră* etc.

[Semnătura]
Eugen Coșeriu

II. LIMBA ROMÂNĂ – LIMBĂ ROMANICĂ

Ciclu de prelegeri ținute în zilele de 7, 8 și 10 mai 2001 la Colegiul Universitar de Institutori „Carol I” din Câmpulung, filială a Universității din Pitești. Text îngrijit de Nicolae Saramandu, publicat în FD, XX-XXI, 2001-2002, p. 141-182.

LIMBA ROMÂNĂ. CARACTERIZARE GENEALOGICĂ ȘI AREALĂ

Vreau să leg cumva Câmpulungul de Basarabia. Și anume, în general eu nu mai am emoții când vorbesc undeva, am vorbit peste tot, aproape în toată lumea, și totuși aici la Câmpulung mă simt cumva mișcat. Mișcat, fiindcă aicea au domnit cei care au dat numele patriei mele mici, Basarabiei.

Deci, în numele acestor Basarabi, care ne-a[u] dat și nouă numele, al moldovenilor dintre Prut și Nistru, sau [al] românilor între Prut și Nistru, voi vorbi despre limba care a fost a Basarabilor și a noastră a tuturor. Obiectul meu – subiectul despre care voi trata –, va fi tocmai limba română. Imediat vom spune în ce sens.

Despre limba română a spus un savant finlandez, Kiparsky, un mare slavist, însă și cunoscător excelent al limbii române, că „este limba cea mai interesantă din Europa”. Să vedem dacă a avut dreptate. Nouă, care vorbim românește de mici copii, nu ni se pare nimica extraordinar. Și, totuși, un savant de talia lui Kiparsky ne spune că [româna] ar fi limba cea mai interesantă din Europa, ceea ce n-am îndrăzni să spunem noi.

Când spun limba română, înțeleg limba română ca *l i m b ă i s t o r i c ă*, adică cu cele patru dialecte ale ei, cu dacoromâna, cu aromâna sau macedoromâna, cu istroromâna și cu meglenoromâna. Aceste patru dialecte formează o unitate. După cum observa Sextil Pușcariu, tot ceea ce deosebește limba română de limba latină și tot ceea ce deosebește limba română de celelalte limbi romanice e comun celor patru dialecte, adică se găsește în toate aceste patru dialecte. Și este foarte important să reținem acest lucru fiindcă româna ca limbă istorică este tocmai *numai* o limbă, și toate aceste forme sunt formele limbii române, sunt dialecte ale limbii române.

Prin *l i m b ă i s t o r i c ă* înțeleg o limbă care e recunoscută ca atare de către vorbitorii ei și de către vorbitorii altor limbi, ceea ce se întâmplă și se arată prin faptul că această limbă are un nume și că cei care vorbesc această limbă au un nume, care corespunde aceleiași limbi. Și noi avem tocmai acest nume, care este acest adverb, *românește*, pe care îl avem până astăzi în dacoromână și pe care îl au și aromânii exact în aceeași formă, adică *armânește*, ceea ce înseamnă tot *românește*. Istroromânii au avut și ei acest nume. Știm de la un savant, sau un cercetător italian, Ireneo de la Croce, că încă în secolul al XVII-lea se numeau *rumeri* acești români din Istria. Acuma și-au pierdut numele, cum și l-au pierdut și

meglenoromâni. Însă unitatea acestor patru dialecte este recunoscută de străini, prin faptul că toți străinii numesc aceste patru dialecte – toate – cu același nume, care corespunde numelui de *valah*, adică diferite forme a[le] acestui cuvânt, *valah*.

De ce insist asupra acestui fapt? Insist asupra acestui fapt și asupra faptului că limba istorică română este o unitate ca să eliminăm de la început aberația „limbii moldovenești”. Această „limbă moldovenească” a fost creată, deși numai cu numele, mai întâi sub ocupația țaristă, care i-a dat acest nume de „limbă moldovenească”, și de „moldoveni” celor care vorbeau această limbă. Apoi, sub regimul sovietic, mai întâi în Republica Autonomă Moldovenească, s-a creat și o „limbă moldovenească”, sau s-a dorit să se creeze o „limbă moldovenească” în această republică de dincolo de Nistru, care își avea capitala atuncia la Balta. Această „limbă moldovenească” a trăit o viață foarte aventuroasă. A urmat din când în când normele limbii române de la București, și s-a scris și cu alfabetul latin. Apoi au urmat anumite norme artificiale stabilite pe baza graiurilor locale, sau pe baza unor graiuri locale, și cu foarte multe neologisme, care erau calcuri din limba rusă; adică pe baza dialectelor locale, a graiurilor locale, cu forme ca *ghine* pentru *bine* și așa mai departe, și cu forme care sunt calcuri sau neologisme create prin compoziție, într-un sistem contrar, în realitate, limbii române, ca, de exemplu, *singur-zburător* pentru *avion*, sau, cum se știe și am mai spus, *gâtlegău* pentru *cravată*. Spunea un mucalit, *O scrisoare pierdută* s-ar spune în această limbă moldovenească artificială, *O șădulă prăpădită*. Apoi au urmat alte norme și, în sfârșit, s-a apropiat din ce în ce mai mult, după ce a fost ocupată și Basarabia, de limba română comună și literară.

Cu ce argumente s-a susținut existența unei limbi moldovenești?

Întâi, s-a spus că această limbă s-ar fi dezvoltat independent, cu altă orientare, deja după ocupația rusească din 1812, și că s-ar fi ajuns într-adevăr la două limbi diferite. Și se povestește, cel puțin, că unii s-au gândit să-l traducă și pe Sadoveanu, care era considerat scriitor român, „în limba moldovenească”. Și când i s-a spus lui Sadoveanu aceasta, Sadoveanu, cu rostirea lui moldavă, ar fi spus: „Auzi mișăii, să mă traducă pi mini în limba me!” S-a încercat și să se stabilească o tradiție a „limbii moldovenești”, ori între moldoveni, între românii din Moldova, ori printre străini, adică cu numele de *limbă moldovenească* între moldoveni, cu numele, eventual, de *lingua moldava*, sau forme corespunzătoare, printre străini.

Ambele argumente sunt false, fiindcă – cât privește numele dat între moldoveni –, totdeauna, de câte ori se vorbește de limba moldovenească la scriitorii moldoveni, se spune că este aceeași limbă ca cea din Țara Românească și cea din Ardeal: așa și la Ureche, așa și la Cantemir, care întrebuintează termenul de „limbă moldovenească”. Ba mai mult, mai mulți scriitori spun că limba se numește *românească* și – când întrebi pe cineva dacă știe această limbă –, îl întrebi: „Știi românește?”, nu: „Știi moldovenește?” Așa spune explicit Miron Costin. Și

Varlaam, când scrie această carte și publică această carte sub Vasile Lupu, care a luat apoi acest nume de *Cazanie* (nu se numește așa cartea), îi dă titlul *Carte românească de învățătură*, nu „carte moldovenească”. Și spune că se adresează întregii seminții românești. Tot așa, Dosoftei, primul nostru mare poet, spune despre limba pe care o scrie că e *limba românească*.

Cât privește străinii, străinii vorbesc de *limba valahă* sau *moldavă*, adică ei înțeleg că este o singură limbă căreia i se dau două nume diferite, sau numesc pur și simplu și limba din Moldova *limbă valahă*. Așa în Polonia și în alte țări. Deci, amândouă argumentele sunt argumente false.

Din nefericire – și de aceea am insistat, ca să eliminăm această aberație –, această invenție s-a afirmat și în lingvistica din România. Cel puțin unii lingviști au afirmat existența unei limbi moldovenești sau au acceptat existența unei limbi moldovenești, cu două argumente ceva mai serioase decât argumentele anterioare, însă totuși și ele sofistice. Și anume, s-a afirmat că „limba moldovenească” e o limbă diferită, pe baza criteriului independenței, sau a[le] „autonomiei” acestei limbi. S-a spus: ca să recunoaștem că ceva este un dialect al unei limbi, acest dialect trebuie să fie „subordonat” acestei limbi, se înțelege, subordonat și din punct[ul] de vedere politic și din punctul de vedere al politicii culturale. Și, al doilea argument: ar trebui să aibă o dezvoltare comună, ca să se poată vorbi de aceeași limbă.

Argumentele sunt sofistice. De ce?

Mai întâi, când se spune că e vorba de „subordonare”, trebuie să se înțeleagă că subordonarea nu e cu privire la limba română comună, sau la dialectul dacoromân, ci subordonarea e cu privire la *limba română istorică*. Și anume, noi spunem în lingvistică, tocmai, că un dialect nu e deosebit deloc de o limbă din punct de vedere intern, din punct[ul] de vedere al structurii. Un dialect este pur și simplu o limbă. Însă un dialect îl numim *dialect* fiindcă îl subordonăm unei *limbi istorice*, și anume, ori pur și simplu în mod convențional, ori când această limbă istorică a produs o limbă comună și literară. Dacă s-a produs o limbă comună și literară, atunci toate formele care sunt mai apropiate de această limbă comună decât de oricare altă limbă comună se consideră ca aparținând, ca dialecte, acestei limbi istorice, împreună cu limba comună, care și ea este, în acest sens, numai o formă, numai un dialect. Deci, nu subordonare în sensul că ar depinde aceste dialecte de limba comună, sau că ar fi forme ale limbii comune.

Iar cât privește dezvoltarea independentă, dezvoltarea independentă poate, într-adevăr, să ducă la crearea unei noi limbi istorice. Și asta se întâmplă în aceste cazuri în care s-au constituit așa-zisele *Ausbausprachen*, adică limbile care se stabilesc, se construiesc acuma. Și există în Europa cel puțin o limbă care a ajuns, într-adevăr, de la nivelul dialectal, să se separe și să fie constituită ca limbă istorică nouă. Este cazul olandezei, care, din punct de vedere istoric, este numai o formă a germanei de nord, a limbii germane de nord, sau a așa-zisei germane „de jos”. „De jos” și „de sus” în lingvistică înseamnă: „mai aproape de mare” – *de jos*; și *de sus*

– „mai aproape de munți” sau „mai departe de mare”. Deci, toată Germania de nord, și partea olandeză și partea flamandă, toate corespund acestei „limbi germane de jos”, *Niederdeutsch*. Limba olandeză, într-adevăr, a ajuns să fie independentă.

Însă acesta este un proces istoric. Nu faptul că s-a separat, pur și simplu, sau se pretinde separarea „limbii moldovenești”, ar fi creat *ipso facto* o limbă; ci asta s-ar putea întâmpla, însă este un proces îndelungat. Până acum, din fericire, nu s-a întâmplat, și deci nu putem afirma independența [limbii moldovenești]. Însă lingviștii români s-au văzut într-o situație foarte penibilă în acest caz, fiindcă, dacă recunoșteau independența limbii moldovenești, atunci cu atât mai mult trebuiau să recunoască și să afirme independența celorlalte dialecte, care nu erau forme ale dialectului dacoromân (cum erau graiurile din Moldova). Și, deci, s-a ajuns la culmea aberației, anume, să se recunoască cinci limbi romanice orientale: limba română, limba moldovenească, limba istroromână, limba aromână, limba meglenoromână, toate la același nivel. „Moldoveniștii” sovietici nu și-au pus această problemă nici într-un fel, fiindcă pe ei îi interesa numai opoziția între „limba moldovenească” și limba română, și nu-i interesa cum erau tratate celelalte dialecte ale limbii române. Deci, de aceea, aicea vom vorbi despre limba română ca limbă istorică, cu toate aceste patru dialecte, fiind „limba moldovenească” pur și simplu limba română, ca limbă comună, iar această „limbă moldovenească”, creată artificial, fiind o formă locală și, pe deasupra, și artificială a limbii române.

Situația actuală, cred că știți și Dumneavoastră toți, în Republica Moldova este următoarea. „Moldovenismul”, cel puțin lingvistic, s-a mai potolit, și până și în preambulul Constituției se recunoaște că limba moldovenească este aceeași cu limba română, că este aceeași limbă și că diferența este numai de nume: că se numește *moldovenească* în Republica Moldova și *limba română* în România. Însă nici aceasta nu se poate accepta. Nu se poate accepta fiindcă, în afara frontierelor României și ale Republicii Moldova trăiesc foarte mulți vorbitori ai aceleiași limbi. Și, de exemplu, în Ucraina, cei din Maramureșul ucrainean și cei din nordul Bucovinei vorbesc românește, iar cei din Hotin se spune că vorbesc „moldovenește”, fiindcă ei țineau încă de Basarabia. Și deci, la o foarte mică distanță, cei din Boian vorbesc românește, cei din Noua Suliță vorbesc „moldovenește”, deși vorbesc exact în același fel. Exact! Nu este absolut nici o diferență. Deci, nici aceasta n-o putem accepta.

Această digresiune nu-i numai o digresiune *pro domo*, adică pentru Basarabia, pentru Moldova între Prut și Nistru, ci cred că este necesară și pentru a clarifica și noțiunile înseși, și mai ales pentru a scoate din acest impas lingvistica românească în măsura în care a acceptat aberația, care s-a acceptat numai din motive politice.

Cu asta putem trece la poziția limbii române, mai întâi între limbile lumii și între limbile europene. Din acest punct de vedere, se poate spune foarte puțin despre o limbă. Nu putem caracteriza, în realitate, limba, [nu putem] spune ce e

specific pentru această limbă. Putem clasifica limbile după numărul vorbitorilor și, de exemplu, după cultura pe care au produs-o. Cât privește numărul vorbitorilor, limba română în lume este o limbă destul de importantă. În lume se vorbesc, după diferite statistici, cu diferite criterii, între 3 500 și 4 000 de limbi. Dintre aceste limbi, numai vreo 30, între 30 și 40, sunt vorbite de mai mult de 20 000 000 de vorbitori. Și româna este printre aceste limbi vorbite de mai mult de 20 000 000 de vorbitori. Deci, se găsește printre primele 30 de limbi în lume. Ceea ce nu e, fără îndoială, prea mult, dacă ne gândim că primele limbi sunt vorbite de 100 000 000, sau de sute de milioane, și că chiar în Europa foarte multe limbi sunt vorbite de mai mulți vorbitori decât limba română. Anume, între limbile romanice vorbite în Europa sau în afara Europei – mai întâi spaniola, care este la ora actuală a treia din lume, după chineză și engleză; apoi portugheza, care și ea este printre primele zece limbi ale lumii; apoi franceza, apoi italiana, între limbile romanice. Dintre limbile germanice – engleza, care este a doua limbă din lume, vorbită peste tot pe glob, și germana, și ea vorbită de vreo 100 000 000 cel puțin. Și, dintre limbile slave, din nou trei limbi, cel puțin, au mai mulți vorbitori decât limba română: limba rusă, limba ucraineană și limba poloneză. Deci, limba română este o limbă totuși importantă, însă nu dintre cele mai importante.

Cât privește cultura produsă în limba română, nu cultura românească sau a poporului român, însă cultura produsă prin limba română și cu limba română ca instrument, știm cu toții că e o cultură relativ recentă, dat fiind că de aicea a plecat, de la Câmpulung, primul document de limbă română de-abia la începutul secolului al XVI-lea, adică *Scrisoarea lui Neacșu* din 1521. Și cultura română avansează destul de încet și se afirmă mai ales în secolul al XIX-lea, și al XX-lea. Adică alte culturi, cu limbi mult mai reduse din punctul de vedere al numărului de vorbitori și al cantității pur și simplu, au o cultură mai veche decât cultura română. Chiar între limbile romanice, catalana, de exemplu, are o cultură care începe în Evul Mediu. (Și mă refer la catalană pentru că tocmai acum, la București, e o expoziție a cărții catalane, între altele și cu conferințe despre literatura catalană medievală). Deci, trebuie să renunțăm, cel puțin, la o caracterizare a limbii române din acest punct de vedere, fără nici o bază în structura ei internă, sau în istoria ei internă.

De ce, totuși, Kiparsky spunea că limba română ar fi limba cea mai interesantă din Europa? Kiparsky se gândea, mai ales, din punct[ul] de vedere al poziției istorice a limbii române. Se gândea, mai întâi, că limba română este o limbă romanică într-o poziție foarte stranie, o limbă romanică care s-a format fără limba latină clasică și care a trăit secole de-a rândul fără această prezență simultană și a limbii latine clasice. Nu spune aceasta Kiparsky, o spun alții, însă e un fapt esențial acesta, din mai multe motive, un fapt esențial, la care, de altfel, vom reveni, fiindcă pe unii lingviști, puțini lingviști, i-a indus în eroarea de a considera sau de a se îndoii de latinitatea limbii române. Așa, un lingvist și filolog italian, Leonardo Olschki spunea că e greu să recunoști latinitatea unei limbi care nu l-a avut pe Sfântul Augustin și pe ceilalți scriitori creștini în limba latină.

Alții, dimpotrivă, au găsit tocmai în acest fapt latinitatea cea mai curată și cea mai autentică, și aceasta a fost, de exemplu, poziția marelui romanist Wilhelm Meyer-Lübke, care e autorul celei mai importante *Gramatici comparate a limbilor romanice* și a unui *Dicționar etimologic al limbilor romanice*. Meyer-Lübke susținea că româna este cea mai autentică între limbile neolatine tocmai fiindcă s-ar fi dezvoltat în mod cu totul natural, nefiind constrânsă de o limbă clasică, de un învățământ lingvistic normativ prin limba literară. Și, deci, limba latină vorbită – și, în epoca sa, se considera limba vorbită, mai ales, ca limba cu adevărat naturală – limba latină vorbită ar fi continuată, tocmai, de limba română.

De altfel, chiar și fondatorul sau precursorul imediat al gramaticii comparate romanice, Raynouard, înțelegea că limba română are o poziție particulară în cadrul limbilor romanice. Și anume în ce sens? Raynouard credea – și asta este teza lui fundamentală – că limbile romanice din Occident s-au format din latină trecând printr-o fază intermediară, care ar fi fost reprezentată de către limba provençală, deci de limba trubadurilor. Raynouard era el însuși provençal și considera această limbă ca un fel de latină vulgară prin care ar fi trecut toate limbile din Occident, toate limbile romanice afară de limba română. Și, deci, el se gândea că numai româna s-ar fi dezvoltat direct din limba latină și s-ar fi separat de celelalte limbi romanice, și nu și celelalte limbi din Occident, care s-ar fi dezvoltat trecând prin această fază a provenșalei vechi.

Și, dacă interpretăm bine, cam tot așa, și tot la această dezvoltare naturală sau autentică se gândea și Petru Maior al nostru, cu teza care ni se pare astăzi absurdă, anume teza după care limba română ar fi mama limbii latine și nu limba latină mama limbii române. Ce înțelegea prin asta? Înțelegea că a existat o limbă latină vorbită și că această limbă latină vorbită sau latină vulgară ar fi fost continuată tocmai de limba română fără nici o întrerupere, și că din această limbă vorbită, sau vulgară, sau curentă, s-ar fi separat, s-ar fi fixat limba latină clasică. Și, deci, am avea o linie de dezvoltare de la latina vulgară până la limba română – aceeași limbă – și din această limbă ar fi derivat limba latină clasică, ceea ce este adevărat, adică s-a format pe baza unei limbi vorbite. Și, deci, limba care este continuată e limba română, iar limba care a fost derivată din această limbă, limba clasică, ar fi fiica acestei limbi latino-vulgare sau românești.

Cum spuneam, nu spunea aceste lucruri Kiparsky, însă ideea lui Kiparsky este aceasta, că româna este o limbă romanică care s-a dezvoltat fără limba latină clasică. În al doilea rând, se gândea Kiparsky la faptul că limba română, între limbile romanice, este singura care are un substrat specific ei (pe când celelalte limbi romanice au, în mare parte, un substrat celtic), substratul trac sau dacic, și că prin acest substrat limba română ține și de lingvistica indo-europeană, dat fiind că această limbă n-o cunoaștem decât în măsură foarte limitată și se poate deduce din anumite fapte ale limbii române, din ce s-a păstrat din acest substrat. Vom clarifica imediat și conceptul acesta de substrat. Apoi, din nou, limba română, este singura între limbile romanice care s-a dezvoltat cu un superstrat specific, cu acest superstrat slav, și care a ajuns să întrebuițeze ca limbă de cultură, tocmai, nu limba latină, ci, secole de-a rândul, limba slavă bisericească, paleoslava.

Ce se înțelege prin substrat și superstrat?

Imaginea este următoarea: se înțelege că limba care este continuată într-o regiune este *stratul* (însă nu se numește așa) e *stratul fundamental*, și că limba anterioară acestei limbi, care e părăsită, este *substratul*, în măsura în care anumite elemente din această limbă sunt adoptate în limba care e continuată, în strat. Și limba numită *de superstrat* este limba ulterioară, tot așa, dacă ea dispăre. Deci, limba care nu dispăre, care e continuată, este *stratul*, însă nu se numește strat, iar limba care dispăre, și e anterioară, este *substratul*. Limba care dispăre, însă vine mai târziu decât cea care e continuată, este *superstratul*, adică un strat superior.

Aceasta era, în fond, gândirea lui Kiparsky. Se gândea că, în cazul substratului, de exemplu, limba română putea servi pentru a reconstrui, în parte cel puțin, limba dacilor. Și, de altfel, un savant german, G. Reichenkron, a scris o carte despre limba dacilor, reconstruită pe baza limbii române, reconstruită – înțelegem – în trăsăturile ei esențiale. Pe de altă parte, se gândea că, prin acest superstrat slav, româna, din nou, ocupa un loc particular între limbile romanice și că era interesantă și din punct[ul] de vedere al lingvisticii generale, fiindcă prezenta această adaptare a elementelor slave, și mai ales dacă ne gândim în ce domenii s-au întâmpnat aceste adaptări ale elementelor slave, și ce domenii au rămas neatinsse de influența slavă.

Noi vom urma aicea tot o metodă comparativă, însă din trei puncte de vedere. În general, unitățile care trec dincolo de limitele unei limbi, și în cadrul cărora se face compararea, sunt de trei tipuri.

Există o *unitate genealogică*. Unitate genealogică se numește, în mod tradițional, o *familie de limbi*, cu această imagine din biologie, nu prea potrivită, însă totuși înțelegem de acolo ideea – „limbă mamă”, „limbi surori” ș.a.m.d., adică o familie de limbi. Asta înseamnă aceeași limbă, care s-a dezvoltat în diferite feluri, adică, în cazul nostru, *limba latină vorbită, limba latină vulgară, care s-a dezvoltat și a devenit limba latină actuală, sub diferite forme: forma numită „italiană”, forma numită „spaniolă”, forma numită „franceză”, forma numită „română”, toate forme actuale ale limbii latine, sau limbi dezvoltate din limba latină.*

Apoi, altă grupare este gruparea care se numește *areală*, sau după zone. Limbi diferite, însă care se influențează reciproc, sau care sunt influențate de o anumită limbă și se aseamănă între ele într-un fel, au o dezvoltare – mie nu-mi place să vorbesc de „evoluție” în cadrul culturii – convergentă. Și această grupare se numește o *ligă lingvistică*; de exemplu, *liga lingvistică balcanică*, adică diferite limbi – greaca modernă, albaneza, limba română, limba bulgară și, eventual, în parte sârba –, limbi aparținând unor familii diferite. Afară de sârba și bulgară, care sunt amândouă limbi slave, româna e o limbă romanică, albaneza este o limbă indo-europeană independentă, limba greacă, tot așa – este o limbă indo-europeană independentă; însă formează o *ligă lingvistică* prin asemănările la care s-a ajuns prin aceste schimbări convergente.

Și a treia grupare este gruparea *tipologică*, adică *tipul lingvistic* sau un *grup tipologic*: limbi care pot fi de aceeași origine, sau de origini diferite, însă care prezintă analogii de structură. Structura este aceeași, sau în mare parte aceeași, din punct de vedere formal, nu și material. De exemplu, limba ungară și limba turcă se

aseamănă foarte mult din punct[ul] de vedere al structurii – sunt limbi care se numesc *aglutinante* –, care, ori n-au nimica de-a face din punctul de vedere al originii, ori, dacă există vreun raport genealogic, acest raport genealogic se pierde în negura vremilor. *Limbi aglutinante* se numesc limbile care au următorul procedeu ca procedeu de bază în stuctura lor: fiecare funcțiune gramaticală e exprimată de un singur instrument, și totdeauna de același, însă fiecare funcțiune e exprimată de alt instrument. Deci, dacă trebuie să spui la un cuvânt nu numai „plural”, ci, de exemplu, și „plural” și „locativ”, sau un caz oarecare, atuncea ai nevoie de două sufixe. Dacă mai ai încă o funcțiune, de exemplu, „posesiv”, atuncea trei sufixe, și de obicei același sufix. Cu totul altfel decât procedeu care se numește *flexiune*, unde un singur instrument, și nu totdeauna același, poate exprima o serie de funcțiuni. De exemplu, *-arum* – să spunem – în limba latină: „genitiv” și „plural”, însă nu peste tot; în altă declinare, nu *-arum* ci, de exemplu, *-um* sau *-ium* ș.a.m.d. Deci, în acest sens, de exemplu, ungara și turca, sau toate limbile numite limbi „turcești” sau „turcice”, sunt limbi *aglutinante*.

Fără îndoială, cea mai interesantă este caracterizarea tipologică, și, într-un sens, este și cea mai originală; cea mai tradițională este cea genealogică. Și aicea vom încerca, totuși, să facem anumite precizări și cu privire la această caracterizare genealogică, mai ales în raport cu ce s-a făcut sau ce nu s-a făcut și ar fi trebuit să se facă în lingvistica românească.

Spuneam că baza caracterizării genealogice este aceasta: comparația între limbile din aceeași familie și comparația între aceste limbi și baza lor istorică, în cazul acesta, așa-zisa latină vulgară sau latina vorbită. Din acest punct de vedere, spuneam: schimbarea aicea este *divergență*, este îndepărtare între limbile care provin din aceeași limbă mai veche. În acest caz, cea mai veche frontieră în ceea ce numim Romania, adică tot teritoriul romanic, este frontiera între Romania orientală și cea occidentală. Limba română ține de Romania orientală. Și anume, această Românie orientală e separată de Romania occidentală printr-o „linie” care trece prin Italia, și anume „linia” numită *Spezia-Rimini*, care desparte Italia continentală de Italia peninsulară propriu-zisă, între La Spezia pe Marea Tireniană și Rimini pe Marea Adriatică. Această linie lasă în afara celor două zone, ca o zonă particulară, care este atuncea delimitată indirect, insula Sardinia cu sarda, care nu poate fi clasificată nici cu Romania orientală, nici cu cea occidentală, fiindcă are trăsături comune cu amândouă, și trăsături specifice ale ei.

Ce desparte din punct de vedere lingvistic aceste două Românii?

Sunt, mai ales, două fenomene. Primul este un fenomen fonetic, însă cu mari urmări în gramatică, în morfologia acestor limbi: anume, modul în care este tratat *s*-ul final, adică fonemul *s* la sfârșitul cuvintelor sau al formelor. Și anume, din latina arcaică deja, acest fonem, *s* final, dispărea în anumite condiții, adică dispărea când era după o vocală scurtă și cuvântul următor începea cu o consonantă. Așa că, de exemplu, se spunea *cras* (adică „măine”) *amabo*, însă se spunea *crah carefo* (sau *carebo*) „măine nu voi avea”, fiindcă urma un cuvânt care începea cu o consonantă.

În latina vulgară de mai târziu se întâmplă următorul lucru. Acest *s* final este repus peste tot, la nord și la vest de linia Spezia-Rimini. Deci, aceste limbi sunt caracterizate toate prin faptul că, în această epocă veche, păstrează pe *s* final, și până astăzi, în cazul limbii spaniole, a[!] catalanei și a[!] portughezei. În franceză nu se mai păstrează, dar îl vedem încă scris, și se păstrează în condițiile de *liaison*, adică atunci când se leagă cuvintele unele de altele. Pe când latina orientală, dimpotrivă, suprimă în toate cazurile pe acest *s* final. Și ce produce aceasta? S'era în limba latină o terminație importantă fiindcă o găseam în declinare, la plural, de exemplu, și chiar la declinările vocalice, la acuzativ plural: *aquilas, amicos* ș.a.m.d. Era, în același timp, morfemul de persoană a II-a la verbe, adică *amo – amas, teneo – tenes* ș.a.m.d.

Care sunt urmările dispariției acestui *-s*?

Limbile [romanice] orientale reduc declinarea, sau tipurile de declinări din limba latină, numai la două. Adică, ori *casă – case*, sau, în italiană, *casa – case*, fiindcă au numai terminație vocalică, nu-l mai au pe *-s*, ori, să spunem, *par – pari*, sau *palo – pali* în italiană, adică numai două forme de plural: ori *-e*, ori *-i*. Deci, la fel în română și în italiană, fiindcă limba italiană literară și comună s-a format pe baza unui dialect la sud de această linie Spezia-Rimini, pe când limbile [romanice] occidentale au trei declinări, adică trei forme de plural. Adică, au forma *casa – casas*, de exemplu, în spaniolă, unde se vede până astăzi acest *s* final, *amigo – amigos, luz – luces*, adică trei forme de plural: *-as, -os, -es*. Și, tot așa, devine morfem de persoană a II-a la verbe, în Romania orientală, *-i*, adică *eu cred – tu crezi*, în italiană *io credo – tu credi*, pe când în Romania occidentală rămâne acest *-s* ca morfem de persoană a II-a, și este ceea ce caracterizează persoana a II-a în tot sistemul. Chiar acolo unde nu era un *-s* în limba latină, în formele populare ale acestor limbi se pune un *-s* la persoana a II-a. De exemplu, lat. *amavisti* nu avea un *-s* și a rămas așa: în spaniolă *amaste*, însă popular se spune *amastes*, fiindcă e persoana a II-a, trebuie să aibă *-s*; deci, acest fenomen cu mari urmări în morfologie: două declinări, sau trei declinări, și conjugarea diferită.

Și al doilea fenomen este un fenomen fonetic foarte important, anume modul în care sunt tratate așa-numitele consonante velare, adică *c* și *g*. Precum știți, în limba latină, încă în epoca clasică, ceea ce e scris *ci, ce, gi, ge* se pronunța *chi, che, ghi, ghe*, adică *Cicero* [chichero], *genu* [ghenu] ș.a.m.d. În limbile [romanice] orientale, cum se spune, se palatalizează aceste consonante și se ajunge până la faza [ç], adică *caelum* > rom. *cer*, it. *cielo*, de exemplu, pe când în limbile romanice occidentale trec mai departe și ajung să se asibelizeze, să devină *t > s*, ca în franceză (*ciel*), ca în spaniolă (*cielo*), unde a ajuns, în limba exemplară din Spania, până la [θ], consonantă interdentală; însă în toată spaniola din America, și chiar și în Spania, în sud, în Andalucia, a ajuns până la [s], adică [sielo] ș.a.m.d.

Nu s-a întâmplat acest lucru în același timp peste tot, însă rezultatul a fost acesta. De exemplu, între limbile [romanice] orientale, în dalmata de sud – dalmata este o limbă romanică care a dispărut, ultimul vorbitor, pe care-l chema Tony

Udaina (în dalmată) sau Antonio Udina (în italiană), a murit în anul 1898 – există în documente și se știe că, în dalmata de sud, cea care se vorbea pe la Ragusa (azi, în croată, Dubrovnik), se păstra încă *chi* (cum se păstrează în sardă până astăzi), adică nu ca în română *cerb*, sau ca în italiană *cerbo*, ci *cherbu* cu [k]. Și în română s-a întâmplat, mai târziu decât în Italia fără îndoială, această schimbare, fiindcă în română mai avem resturi încă de o pronunțare [k]. Un cuvânt care este un rest de pronunțare [k] e *chingă*, care vine din lat. *cingula*, și s-a făcut din *cingula* > *clinga*, și deci era încă [k], și nu [ĉ], pe când în italiană e *cinghia*, cu [ĉ].

Pe urmă, mai sunt alte fenomene, secundare, însă unele destul de importante, în ceea ce privește ritmul limbii. Și anume, știți Dumneavoastră că numim proparoxitone cuvintele care sunt accentuate pe a treia silabă de la sfârșit. Limbile [romanice] orientale păstrează acest tip de accent, și deci avem cuvinte ca *pieptene*, din forma generală în latina vulgară *pectine*, sau în italiană *pettine*, pe când în spaniolă, în franceză, adică în general în România occidentală, sunt reduse aceste cuvinte numai la două silabe, și deci în spaniolă este *peine* (accentul rămâne tot acolo, însă nu mai este a treia [silabă] de la sfârșit), sau în franceză *peigne*, tot așa, redus numai la două silabe. Aceasta caracterizează ritmul limbii române, care, cum vedeți, e, în acest caz și în multe alte cazuri, ca cel al limbii italiene, și anume al italienei toscane, ceea ce ne arată atunci aceste relații particulare între limba română și limba italiană în cadrul general al limbilor romanice. Un savant italian, Giuliano Bonfante, spunea despre limbile romanice că, dacă toate limbile romanice sunt surori, atunci limba română și limba italiană sunt surori gemene, adică sunt cele care se aseamănă mai mult din aceste motive, și din altele. Acest fapt este, de altfel, și baza dialectologiei comparate între italiană și limba română, adică între dialectele din centrul și din sudul Italiei și limba română, fiindcă, tocmai, există aceste coincidențe între aceste limbi.

Se înțelege că cu aceasta nu spunem încă totul. Există și alte relații. Mai întâi există un fapt foarte curios. În istoria limbilor, de multe ori în colonii, în regiunile colonizate mai târziu, se păstrează forme mai vechi. Este una din normele lingvisticii spațiale a lui Matteo Bartoli, care se numește „norma del'aria seriore”, adică „norma zonei mai târzii”. De ce? Fiindcă de multe ori se poate întâmpla acest lucru, că după ce s-a colonizat, rămâne forma care exista în timpul colonizării, și, dimpotrivă, în centru, de unde a plecat colonizarea, formele sunt înlocuite prin alte forme mai noi, iar în colonii se păstrează aceste forme mai vechi. Așa că franceza din Québec e o franceză mai arcaică decât franceza din Franța, fiindcă s-au păstrat forme mai vechi, tocmai într-o arie mai târzie. Și, din acest motiv avem, de multe ori, aceste relații cu alte zone, care ori păstrează, ori nu păstrează, dar avem faptul că avem forme mai vechi în limba română decât formele care s-au afirmat în alte limbi romanice, sau chiar în limbile centrale. Așa că, de exemplu, în cazul formelor păstrate în limba română, o serie de verbe, care sunt verbele încă clasice, s-au păstrat în limba română – în parte s-au păstrat sporadic și în alte dialecte romanice –, însă nu s-au păstrat în marile limbi romanice din Occident, sau au fost înlocuite

prin alte forme. De exemplu, verbul *a ști*, adică *scio* – *scire* în limba latină, sau verbul *a începe* < *incipio*. Și știți, de exemplu, că în franceză sunt peste tot inovații, și tot așa și în italiană, adică „a ști” – it. *sapere*, fr. *savoir* < lat. *sapere*, „a începe” – it. *cominciare*, fr. *commencer* < lat. **cuminitiare*; sau *a înțelege* < lat. *intelligere*, tot așa, un verb clasic: it. *capire*, fr. *comprendre* < lat. *comprehendere* ș.a.m.d.; sau *alb* < lat. *albus* în limba română, înlocuit printr-un element germanic în limbile occidentale, adică it. *bianco*, fr. *blanc*, sp. *blanco* ș.a.m.d. Sau uneori forme, ca, de exemplu, forma *împărat*, unde se păstrează în limba română nominativul latin [lat. *imperator*]; de altfel, nici cuvântul nu s-a păstrat peste tot: în limbile occidentale, uneori, este un latinism reintrodus din limba latină, pe când în limba română s-a păstrat neîntrerupt, probabil fiindcă aicea aveam și un împărat mai aproape, la Bizanț și, deci, se vorbea de acest împărat al Imperiului de Orient.

Sau un fenomen destul de general, chiar în anumite absențe. În limba latină nu exista încă adverbul în *-mente*; apare în latina vulgară, după părerea mea, sub influența greacă. În limba greacă zicem *asfalei fremi*, atuncea, în limba latină, *secura mente* adică „cu minte sigură”, sau „cu intenție sigură”, și atuncea devine un adverb; pe când în limba latină clasică știți că adverbele, cele mai multe, pur și simplu erau sau ca adjectivul, sau se formau de la adjective, de exemplu, cu *-e*, ca la noi în cazul lui *bine*. Ei bine, în limba română nu s-a răspândit adverbul în *-mente*, care este peste tot în limbile occidentale, în afară de extremul sud al Italiei, și s-a păstrat, ca procedeu mai general, tocmai adjectivul, ca în latină, adică neutrul adjectivului, care devine formă de adverb. Și în alte cazuri, tot așa, fenomene de absență pot fi fapte de conservare, de păstrare a unei stări lingvistice mai vechi.

Sau, tot așa, în legături între limba română și alte limbi conservatoare, din alte motive, cum este sarda. Avem și tot felul de coincidențe cu sarda, cum ar fi consonantele labiale, în *tapă*, și în sardă *ebba*; sau în *limbă*: în sardă se spune exact tot așa ca în românește, adică *limba* (și o gramatică sardă are acest titlu: *Limba sarda*). Însă aceasta este o inovație, nu este un fapt nou, un fapt de păstrare, de conservare. Însă, de exemplu, verbul de care spuneam mai înainte, verbul *a ști*, este și în sardă tot așa: *ischire*; și sarda păstrează pe [k], ca în limba latină clasică.

Apoi, din alte motive, există alte relații, care, tocmai, ne îndepărtează de italiană, și anume prin așa-zisa „normă a zonelor laterale”. Ce se întâmplă? În general, schimbarea lingvistică pleacă din anumite centre și, din aceste centre, se răspândește în tot teritoriul unei limbi și poate ajunge până la limitele acestui teritoriu, sau poate să nu ajungă. Și atuncea, formele mai vechi se păstrează în zonele laterale, fiindcă n-a ajuns până acolo inovația, faptul nou, schimbarea. Aceasta explică coincidențele între limba română și limba spaniolă și portugheză, nu faptul că ar fi fost contacte între aceste trei limbi. N-au existat contacte, fiindcă spaniolii erau la marginea occidentală, și noi la marginea orientală, însă tot felul de fapte noi din centru, care se răspândeau de la Roma și ajungeau să cucerească Italia și Galia, nu ajungeau până în Dacia și până în Hispania. De exemplu, în zone laterale avem, pentru a spune „mai”, pe *magis* în forma asta: *mai* în limba română,

más în spaniolă, pe când în centru se răspândește *plus*, adică *più* în italiană și *plus* în franceză. Sau, există o cronologie a formelor pentru ideea de „frumos”; forma mai veche, clasică, este *pulcher*, care dispăre peste tot. Pe urmă, o formă nouă, care ajunge să se răspândească în tot teritoriul latinesc, este forma *formosus*. Și apoi *formosus* este înlocuit în centru de o formă mai nouă, *bellus*, care la început înseamnă ceva ca „bunicel” (ca în spaniolă *bonito*, care, în același timp, înseamnă „frumușel”). Și rezultatul care este? Avem *beau, belle* în franceză, *bello* în italiană, pe când în română *frumos* și în spaniolă *hermoso* (scris cu *h* din motive ale istoriei [limbii] spaniole). Sau, în centru se răspândește *illa hora*, adică „în acel timp”, și atunci avem *allora* în italiană, *alors* în franceză, pe când în zonele laterale rămâne forma veche, clasică – deși schimbată, însă e aceeași bază – *tunc*, adică *entonces* în spaniolă, *atunci* în limba română. Sau, în centru se răspândește sau *pecora* sau *vervex* pentru a spune „oaie”, pe când în zonele laterale se păstrează cuvântul *ovis*, în limba română chiar în forma originară, clasică: *oaie* (< *ovem*), pe când în limba spaniolă se păstrează un diminutiv, *ovicula*, care dă *oveja*. Sau, în centru se răspândește *tabula*, în zonele laterale rămâne forma mai veche, *mensa*; și atunci avem *masă* în limba română, *mesa* în spaniolă, și în centru: it. *tavola*, fr. *table*, forma mai nouă. Sau, în centru se răspândește *sabulum: sable* în franceză, *sabbia* în italiană; în zone laterale se păstrează cuvântul mai vechi *arena* pentru „nisip”, pe care îl au spaniolii și portughezii până astăzi, și pe care-l avem și noi, tocmai la marginea orientală a romanității: în Transnistria se păstrează *arină* pentru *nisip* (n-a fost înlocuit cu acest element slav).

Deci, cum vedeți, o serie de relații care au aceste motivări istorice, și aceasta – toate ele împreună – caracterizează limba română din punct de vedere genealogic. Când studiem genealogia trebuie însă să ținem seama – și acest lucru mă interesează poate mai mult decât faptele elementare expuse și, de altfel, și destul de bine cunoscute – de patru lucruri.

Primul. Ceea ce numim noi „latina vulgară”, adică latina vorbită, e o limbă profund influențată de limba greacă din foarte multe motive, printre altele, faptul că religia creștină s-a răspândit cu limba greacă. Apoi faptul că, deja în Roma veche, greaca ținea de educația normală a romanilor. Ba mai mult, se începea educația lingvistică cu greaca și pe urmă se trecea la limba latină, cum știm din *Cena Trimalchionis*, unde vorbește Trimalchion de băiatul lui și spune că băiatul a studiat deja destul limba greacă, și acum a început și cu limba latină, adică după limba greacă. Roma a fost, în epoca imperială, în realitate, un oraș cosmopolit, adică unde pătura superioară, destul de redusă, era de viață veche romană, pe când restul, mai ales negustorii și păturile inferioare, erau mai ales orientali și ajungeau la Roma cu limba greacă. Nu știu dacă, într-adevăr, se poate ajunge până la acest punct, însă un istoric rus, Rostovțev, istoric al Romei, susține că, la un moment dat, în epoca imperială, 90% din populația Romei erau neromani, adică erau străini, și străini și de limbă. Deci, și alte diferite motive.

Și această influență grecească nu se arată, nu apare numai în forme – formele materiale –, ci mai ales în conținuturi, adică sunt calcări lingvistice, sau, cum se spune de multe ori, e materie latină și conținut – sau gând – grecesc. Așa, de exemplu, cum spunem *intelligere* sau *intellegere* în limba latină, în greacă se spunea $\sigma\upsilon\lambda\lambda\alpha\mu\beta\acute{\alpha}\nu\omega$, care însemna „a apuca”. În germană avem aceeași imagine: *begreifen* „a înțelege”; *greifen* înseamnă „a apuca”, „a agăța”, și *begreifen* „a înțelege”. Și, atunci, grecii care vorbeau latinește sau cei care știau și greaca și latina au făcut un calc lingvistic și l-au făcut pe *comprehendere*, din *cum*, care corespunde lui *sy* (*syn*), și *prehendere* „a lua, a prinde”, care corespunde lui *lamvano* „a lua”. Sau, să spunem, în spaniolă și în portugheză, pentru „a mânca” avem verbul lat. *comedere* (adică verbul clasic *edere*, însă cu acest *cum*) „a mânca împreună”, ceea ce reproduce verbul grecesc *synestiein*, adică, tot așa, „a mânca împreună”. Sau, să spunem, forme gramaticale tipice în limbile occidentale, și în cazul acesta și în italiană. S-a format, de exemplu, un „viitor imediat” cu verbul „a merge”, adică *je vais faire* în franceză, *voy a hacer, voy a decir* în spaniolă, *vou facer* în portugheză ș.a.m.d.; în greacă exista același lucru, se forma cu verbul „a merge” un tip de viitor, adică sp. *voy a decir*, fr. *je vais lire*: gr. *erhomai lexon*, cu *erhomai*, care înseamnă „a merge, a înainta” ș.a.m.d. În acest sens – fapte de conținut grecesc în traie latinești, adică cu parte materială latină.

Ei bine, în acest caz limba română are mai puține grecisme decât toate celelalte limbi romanice – adică grecisme de acest tip, de conținut – și, tocmai, dintre cele mai caracteristice și cele mai răspândite sunt în limba română mai puține. Sunt câteva grecisme vechi, cum este *petra* „piatră”, care se găsește peste tot, de altfel, sau – specific pentru limba română – *drum*, de exemplu, însă numai cu puține grecisme de conținut. Dacă nu admitem că au fost înlocuite aceste elemente prin elemente slave – și în unele cazuri nu putem admite fiindcă a rămas cuvântul latinesc, ca, de exemplu, în cazul lui *intelligere* –, trebuie să admitem că limba română s-a format departe de Grecia și de teritoriul elenic, și nu imediat lângă acest teritoriu, sau că inovațiile acestea plecau, în realitate, de la Roma și n-au ajuns până în Dacia, care era deja ocupată de goți. Deci, acest fapt este un subiect de cercetare până astăzi.

Al doilea fapt de care trebuie să ținem seama: limba română trebuie considerată totdeauna în relație cu toate limbile romanice. Greșeala tipică a lingvisticii românești, care nu se arată numai aici, ci și în alte cazuri, este că limba română e considerată numai în raport cu limba franceză, și numai cu limba franceză modernă, pe care o cunosc lingviștii noștri. Și atunci, se consideră ca fapte specifice limbii române, sau, eventual, se caută altundeva – cum vom vedea – explicația acestor forme, fiindcă nu există formele în franceză, în franceza modernă; pe când aceste forme există în alte limbi romanice, peste tot, și există în spaniolă, în portugheză, în italiană și chiar și în franceza mai veche, dar nu în franceza actuală. Un caz foarte general este, de exemplu, cel cu verbele reflexive. Graur găsește șase tipuri de verbe reflexive (adică cu formă reflexivă) – ca, de

exemplu, *a se teme* –, care nu sunt reflexive în franceză, și găsește toate aceste tipuri în limbile slave. Și, atunci, spune: iată, e vorba de influența slavă. S-ar putea să fie, însă acesta nu este un argument, fiindcă întâi trebuie să căutăm în celelalte limbi romanice. Ei bine, aceste șase tipuri – chiar și tipul *a se teme*, și chiar și tipul verbelor „fiziologice” –, se găsesc toate în spaniolă. Toate! Deci, mai întâi trebuie să arătăm că nu sunt romanice, că nu e nici o legătură cu spaniola și că, într-adevăr, provin din limbile slave. Adică, s-ar putea, însă nu prin faptul că lipsesc din limbile romanice, fiindcă în limbile romanice nu lipsesc. Sau, în lingvistica românească, de multe ori, se descoperă ceva într-o limbă romanică, și se spune: iată un paralelism foarte interesant între limba română și această limbă. De multe ori paralelismul nu e într-adevăr autentic și e autentic în alte limbi. De exemplu, cineva a găsit că și în spaniolă se spune, ca în limba română, *merge pe zece ani*: sp. *va por los diez años*. Nu, în spaniolă asta înseamnă altceva, nu înseamnă că „a împlinit 9 și merge pe 10 ani”, ci înseamnă că „are, mai mult sau mai puțin, 10 ani”, că poate avea 9, 10, 11, pe când în italiană, da: în italiană, *va per gli dieci anni* înseamnă exact același lucru ca în limba română. Deci, paralelismul există, însă e cu limba italiană. Sau, altcineva descoperă, și se miră, că și portughezii spun *albină lucrătoare*: port. *abelha aureira*. Da' care limbă romanică nu spune așa? Toate limbile romanice spun așa, adică fr. *abeille aurière*, it. *ape operaia*, sp. *abeja obrera*. Toate spun așa. Deci, nu putem spune „iată un paralelism foarte curios cu limba portugheză”, pe când există peste tot. Deci, principiul: a se compara totdeauna limba română cu toate limbile romanice, și nu mai ales cu franceza, sau nu numai unde s-au constatat coincidențe care pot fi întâmplătoare.

Al treilea lucru de care trebuie să ținem seama este importanța limbii române pentru reconstruirea bazei înseși a limbilor romanice, adică reconstruirea latinei vulgare. Mai ales în ultimul timp s-a dezvoltat o teorie care, în realitate, neagă existența latinei vulgare, că n-a existat niciodată, s-a vorbit totdeauna pur și simplu limba latină și erau anumite diferențe, însă aceste diferențe din limba vorbită s-au generalizat foarte târziu. Deci, în Franța s-au generalizat prin secolul al VIII-lea sau al IX-lea, sau chiar mai târziu. Sau, s-a spus (aceasta n-a fost acceptată în general, însă s-a susținut): în realitate limbile romanice sunt limbi mai mult sau mai puțin artificiale, limbi construite de către cei care știau bine limba latină și care au construit aceste aceste limbi noi, le-au „normalizat”, cum se spune.

Ei bine, două lucruri se opun acestor concepții.

Mai întâi, unitatea limbilor romanice. Cum s-ar putea ca în toate limbile romanice să găsim aceleași fenomene – sau în mare parte aceleași – dacă peste tot s-au născut târziu și în mod independent? Adică, cum a ajuns și Franța tot la „am avut”, și spaniola tot la asta, și italiana tot la asta ș.a.m.d.? Adică, unitatea aceasta trebuie să fie o unitate veche.

Și, al doilea argument este existența însăși a limbii române. Adică, această limbă s-a dezvoltat numai pe baza limbii vorbite, și această limbă prezintă toate aceste coincidențe de structură – structură fundamentală – cu limbile occidentale,

adică aceleași forme perifrastice la verb, aceleași tipuri de declinare, de exemplu, cum spuneam, forma pluralului ș.a.m.d., ca italiana. Fără îndoială că, dacă le prezintă, le prezintă dintr-o epocă mai veche. Toate aceste fapte trebuiau să fie mai vechi și trebuiau să fie și mai mult sau mai puțin curente, adică caracteristice pentru toată latina vorbită curent, latina de toate zilele. De aceea importanța limbii române. Dacă ceva există în limba română și este un element moștenit în limba română, atunci suntem siguri că și în alte limbi poate fi un element moștenit, și nu un element introdus mai târziu, mai ales în cazul limbii italiene. În limba italiană se întâmplă următorul lucru: de foarte multe ori forma pe care ar avea-o un latinism este exact aceea pe care o are și un element moștenit, fiindcă schimbările în italiană au fost foarte puține. Deci, nu putem ști, prin italiană, dacă o formă ca *maturo* e un latinism introdus foarte târziu, sau dacă e un element moștenit, fiindcă, dacă ar fi moștenit, ar fi *maturo*, și, dacă ar fi introdus anul trecut, tot *maturo* ar fi. Pe când în franceză, e evident, fiindcă acolo avem *mûr*, și atunci e evident că este un element moștenit, și s-a schimbat cu totul. Atunci Matteo Bartoli, lingvistul italian de care amintisem, a luat aceasta ca un criteriu de bază pentru a stabili elementele moștenite, mai mult sau mai puțin sigur, în italiană: dacă existau în română. Se înțelege că uneori ne putem înșela. De exemplu, *denn* în limba română are exact forma pe care ar fi avut-o dacă ar fi fost un element moștenit. Adică, e ca și *lemn*, exact: din *dignum* – *denn*, ca din *lignum* – *lemn* ș.a.m.d. E probabil un element făcut de latinisti, și făcut bine, fiindcă ei știau cum s-au schimbat celelalte: aveau *semn*, aveau *lemn* ș.a.m.d. și au făcut la *denn* tot așa. Însă, în general, e un criteriu foarte important pentru această reconstrucție a latinei vulgare.

Și, în sfârșit, factorul de care trebuie să ținem seama este cronologia relativă a faptelor în cazul dialectelor limbii române. De obicei se spune că dialectul mai conservator este cel aromân. Și este adevărat că dialectul mai conservator este cel aromân, în fonetică și în anumite forme latinești; în altele s-a dus mult mai departe. Însă nu trebuie să generalizăm acest lucru, să credem că toate elementele din dialectul aromân sunt și elemente mai vechi, sau că dialectul aromân are cele mai multe elemente latinești. Dimpotrivă, dialectul care are cele mai multe elemente latinești păstrate este dialectul dacoromân. De exemplu, forme ca *a cugeta* nu există în dialectul aromân, pe când această formă clasică încă, *cogito* în latină, se păstrează în dialectul dacoromân. Uneori, păstrarea aceasta este sporadică și parțială. Și aceea, din nou, o temă de cercetare: aceste cuvinte care s-au păstrat. Unele au dispărut între limba veche și limba actuală: de exemplu, *vîpt* (< lat. *victus*) care însemna „provizii, alimente” (în italiană *vipito*). Altele au fost reduse uneori numai la anumite expresii: de exemplu, lat. *vado* există și în dialectul dacoromân, în expresii de tipul *mai va: până atunci mai va*; sau lat. *descendere* „a coborî”, îl avem în expresia, care poate nu se mai înțelege: *pe decinderea Dunării la vale*, adică „pe coborârea Dunării”, care de altfel e și tradusă în expresia *la vale*. Sau, pentru *aprinde*, s-a răspândit tocmai această formă populară, lat. *apprehendere* (care se găsește și în spaniolă), dar există și *incendere*. Dar unde? Ca participiu, în expresia *cuptorul încins*: *cuptorul încins* nu este un *cuptor* care are o „cingătoare”,

ci este cuptorul aprins, cuptorul cu jăratec. Deci, ar trebui o cercetare a tuturor acestor elemente latinești și, tot așa, ar trebui să cercetăm care cuvinte, chiar latinești și vechi, se reduc sau se elimină încă în limba actuală, fiind înlocuite. De exemplu, din ce în ce mai puțin se întrebuințează, sau s-a fixat pentru anumite întrebuințări, verbul *a petrece*: *a petrece*; în sensul „a însoți pe cineva la plecare până undeva” se întrebuințează din ce în ce mai puțin, și se spune *vă însoțesc eu...* ș.a.m.d., și nu *vă petrec până...* Sau, un verb așa de util – din punct[ul] de vedere al unui lingvist și a[[l] unui istoric al limbii –, ca verbul *a drege*, e înlocuit mereu, și tot mai mult, chiar și în vorbirea populară, prin verbul nou, *a repara*, și nu se mai „drege” aproape nimica. Și verbul a rămas în anumite expresii, în *na-ți-o frântă că ți-am dres-o*, sau a rămas în *a-și drege glasul*, de exemplu. Însă nimeni nu spune că s-a dus să-i „dreagă” mașina sau automobilul: deci, se „repară”, și atelierul nu mai este „de dres”, ci este „de reparat”. Ar fi foarte interesant să se vadă – tot așa, în acest cadru mare de caracterizare genealogică a limbii române – latinismele (adică elementele vechi) care dispar, latinismele care au dispărut, latinismele care s-au redus aproape numai la anumite expresii¹.

La noi, problema se pune cu privire la multe elemente de vocabular (nu prea multe, însă) și e complicată prin faptul că ori albaneza are același substrat, ori are un substrat asemănător, și deci aceste cuvinte se găsesc de foarte multe ori și în limba albaneză și ar putea ori să fie albaneze în limba română, ori să fie de substrat – din același substrat – și în albaneză, și în limba română. Sunt cuvinte, de exemplu, ca *ghiuț, gânj, mal, sâmbure, fărâmă, ceafă, barză* ș.a.m.d.

În general, până acuma au fost susținute cele trei păreri posibile, adică, ori toate aceste cuvinte vin dintr-un substrat comun și, deci, fără influență albaneză asupra limbii române, ori [vin] toate din albaneză, fără nici o deosebire între substrat și influența albaneză, ori unele – și asta este soluția cea mai recentă – [provin] din albaneză, și celelalte – chiar dacă se găsesc în albaneză – din substratul nostru, din acest substrat daco-getic sau daco-tracic. De exemplu, e aproape cu totul sigur că *barză* provine din albaneză, deși în albaneză nu înseamnă „barză”, ci înseamnă „alb”: *bardhë*; adică, în română este „pasărea albă”, prin excelență. Și, dimpotrivă, este sigur că, de exemplu, *mal* – care și acesta înseamnă în albaneză nu „șărm”, ca în limba română, ci „munte” – este un element de substrat specific, fiindcă știm că și o parte din noua Dacie sud-dunăreană s-a numit, tocmai, „Dacia Maturilor”: *Dacia Maluensis*; adică, s-a luat deja acest cuvânt – fără îndoială dacic – și s-a latinizat, s-a făcut un adjectiv în limba latină.

Există și un criteriu. Nu vă încarcă memoria cu aceste lucruri, dar vă semnalez că există și un anumit criteriu, când sunt evoluții deosebite. De exemplu, *fărâmă* și *sâmbure* au – în forma lor albaneză – același fonem inițial, θ. Și atunci, se spune: dacă au în limba română *f*, e probabil că provin din albaneză; dacă au *s*, e probabil că provin din substratul nostru, deși există și în albaneză. Adică, se arată un fel de

diferență dialectală deja în acest substrat. Tot așa, e foarte probabil că, în gramatică sau în sistemul limbii române, modul de a număra de la zece până la douăzeci – *unsprezece, doisprezece* – nu e slav, ci tot din substrat se găsește în aceeași formă, adică „unu deasupra lui zece” ș.a.m.d.; și în albaneză „optsprezece”: *tetëmbëdhjetë* „opt deasupra lui zece”; mai ales că în limba română sistemul acesta este foarte vechi și că în anumite cazuri s-a păstrat încă – deși cu material nou, românesc – sistemul latin pentru ultimele numere înainte de douăzeci: anume, nu *nouăsprezece*, ci *douăzeci fără unu*, nu *optsprezece*, ci *douăzeci fără doi*. Bunică-mea nu spunea niciodată *nouăsprezece*, ci totdeauna numai *douăzeci fără unu*, așa cum se spunea în limba latină: *undeviginti, duodeviginti* pentru „nouăsprezece”, „optsprezece”. Tot așa, fără îndoială – dar trebuie să fie făcute cercetări speciale – anumite expresii, care se găsesc numai în albaneză: ori provin din albaneză, ori provin din substrat. De exemplu, *cu cale*, în sensul de „drept”, de „just”: *am găsit cu cale să fac următorul lucru*, tot așa, și în albaneză: *me udhë* – „cu cale”, adică „cu drum”, exact ca în limba română.

Apoi, ține de genealogie – se înțelege – și superstratul, fiindcă și acesta a dat ceva compoziției înseși a limbii. Și, din nou, limba română aicea nu mai e caracterizată numai ca limbă latină orientală, ci e caracterizată ca limbă care are un superstrat specific, acest superstrat slav, care este caracteristic numai pentru limba română; altfel, se găsește foarte puțin în dialectele italiene marginale. Însă superstratul slav cu greutate e superstratul limbii române, care corespunde pentru toate celelalte limbi romanice – în cazul acesta și pentru italiană – superstratului germanic. Adică, toate celelalte limbi romanice au un superstrat germanic, foarte puternic în franceză – adică în franceza propriu-zisă, în Galia de Nord, mai puțin puternic în celelalte regiuni –, însă peste tot un superstrat germanic. La noi, acest superstrat germanic aproape nu există. S-a susținut, s-a încercat să se arate că mai multe cuvinte, cel puțin, provin din germană, sau că o parte din ele provin din germană. Așa, de exemplu, s-a susținut cu privire la cuvântul *strugure* că ar proveni din germană, sau cu privire la cuvântul *a cutropi* (sau *a cotropi*) că partea a doua, adică *tropi*, ar proveni din germanică, dintr-o limbă germanică, nu numaidecât din germană. Totul e cu totul nesigur. S-a scris și o carte, a lui Diculescu, *Die Gepiden*, adică *Gepizii*, și s-a susținut că gepizii ar fi dat multe cuvinte limbii române. Până acuma, nu s-a putut demonstra aproape nimica. Nici Gamillscheg, care a scris o carte, o operă în trei volume, *Romania Germanica*, nu a putut demonstra fără nici o îndoială anumite influențe pe care le susținea.

Deci, superstratul nostru specific este cel slav. Există cuvinte de origine germană, însă sunt – se înțelege – mult mai recente. Acestea sunt deja împrumuturi dintr-un așa-zis *adstrat*, ca, de exemplu, *chelner*. Acestea, evident, sunt din germană, însă din germana recentă, sau din germana din Ardeal. De exemplu, de la sași – fără îndoială – avem forma, cel puțin, a cuvântului *ochelari*, care provine dintr-o formație de tip latinesc, se înțelege, sau cuvintele *perj* și *perjă*, adică pomul și fructul (dacă știți Dumneavoastră ce este *perjul*: este prunul). Sau, poate, cel mai

¹ Sfârșitul prelegerii din 7 mai 2001.

vechi din aceste cuvinte este *Moldova*. *Moldova* e un cuvânt nemțesc în limba română, adică râul s-a numit, pur și simplu, *Moldau*, l-au numit germanii, ca și cealaltă *Moldau*, în Cehoslovacia (cea care se numește în cehă *Vltava*, în germană se numește *Moldau*); și apoi a fost, mai ales, numele orașului, al cetății Moldovei, care a fost Baia. Și, de acolo s-a răspândit, s-a făcut din cetatea asta numele regiunii, și s-a ajuns la principatul *Tara Moldovei* plecând de la Baia, de la acest centru, care a fost, de altfel, una dintre capitalele vechi ale Moldovei.

Superstratul slav – nu-l putem descrie acuma – este foarte complex. Vreau numai să vă semnaliez anumite caracteristici, care sunt foarte importante pentru evaluarea acestui superstrat. Mai întâi, influența este, fără îndoială, foarte profundă, însă, în general, este nesistematică, adică această influență nu a ajuns să altereze structura sistematică a limbii române, care rămâne structură latinească. Așa, de exemplu, e probabil – deși nu e cu totul sigur – că întrebuintarea auxiliarului *a fi* la conjunctiv și la optativ – *să fi fost, să fi avut, aș fi fost, aș fi avut* ș.a.m.d. – se datorează influenței slave. Însă sistemul de bază în limba română rămâne sistemul latin și romanic, cu opoziția de bază între *prezent* și *imperfect*, între „actual” și „neactual”, fiind imperfectul – nu cum se crede în general, sau cum este adesea, un timp trecut – numai „inactual”, adică redus în efectivitatea sa, fără să fie în mod necesar „trecut”, ceea ce este reducerea cea mai mare. Însă poate fi și „prezent”, din punct de vedere pur și simplu cronologic, cum este în frazele condiționale – *de-aveam astăzi asta, îți dădeam* ș.a.m.d. –, sau poate fi și viitor, din acest punct de vedere, cum este în așa-zisul „imperfect preludiv”, adică imperfectul jocurilor de copii, care se găsește, tot așa, în toate limbile romanice: anume, acel imperfect prin care copiii se pun de acord cu privire la rolurile pe care le vor juca în jocul care va urma – *atuncea eu eram regele și tu erai regina*, nu „acuma”, ci în acest joc pe care îl vom juca; tot așa, și în spaniolă ș.a.m.d., până, de exemplu, în spaniola din Columbia: *entonces yo era el policía, y ustedes los ladrones, pero que se morían de verdad* „atunci, eu eram polițistul, și voi hoții, însă mureați într-adevăr” (mureați în mod real, nu numai așa în joacă) ș.a.m.d. Fără îndoială, este un fapt slav numărătoarea zecilor, de la douăzeci încolo. Numai macedoromâna a păstrat pe *viginti* – arom. *yighinț* „20”, pe când în celelalte dialecte, și în dialectul dacoromân, avem *douăzeci, treizeci, patruzeci* (adică formele de tipul *triginta, quadraginta*, pe care le-au păstrat celelalte limbi romanice, nu s-au păstrat).

În alte cazuri e mai greu de stabilit. S-a spus, și se susține de multe ori, că vocativul cu *-o* ar fi de origine slavă fiindcă, într-adevăr, se găsește în limbi slave. Însă nu poate fi sigur, fiindcă vocativul românesc e cu totul altfel decât vocativul slav. Adică și forma de vocativ, pur și simplu, în limba română – chiar în aceste cazuri – e forma identică cu nominativul, adică *mamă* și nu *mamo*, *fată* și nu *fato* (iar vocativul în *-o* are – precum vom vedea – o valoare specială, particulară în limba română, și poate are și altă explicație), în afară de faptul că vocativul românesc e mult mai complicat – există un sistem al vocativului – decât vocativul în limbile slave.

Tot așa, s-a susținut că ar fi fost un fel de influență indirectă, cel puțin, faptul că s-a păstrat în limba română neutru, și cu aceleași forme ca în latină, adică neutru în *-a*, ca *ouă* < *ova*, sau în *-ora*, ca în *corpuri* ș.a.m.d. E probabil, sau s-ar putea susține că, cel puțin, a fost o acțiune indirectă a slavei, fiindcă slava are neutru, însă acest neutru [din română] corespunde exact neutrului – chiar și ca forme – pe care îl găsim în limba italiană, adică la singular [are formă de] masculin și la plural [are formă de] feminin, ca în *un uovo – le uova*, sau în formele populare, tot așa, și *focora, lagora* ș.a.m.d., cu *-ora*, și cu același procedeu sistematic.

În fonetică, s-a susținut că – mai recentă este teoria bine cunoscută a lui Petrovici – tot sistemul consonantic al limbii române ar fi fost influențat de slavă, și s-ar fi stabilit o opoziție fundamentală între consonante palatalizate și consonante rotunjite, și că asta ar putea da seama de alternanțe ca *tânăr – tineri, vână – vinete* ș.a.m.d., adică: după consonantă palatalizată, alte vocale. E foarte îndoielnică toată teoria. Nu vă pot spune acuma care sunt toate argumentele împotriva acestei teorii. Singurul fapt sigur nu privește sistemul fonologic, adică ceea ce se numește „inventarul”, adică fonemele înseși, ci numai distribuția acestor foneme. Anume, de exemplu, păstrarea lui *a* înainte de *n*. În cuvintele vechi latinești avem *lana* > *lână*, pe când în cuvinte de origine slavă avem, de exemplu, *rană* – nu se spune *rână*, ci *rană* –, și prin acest fapt se naște o problemă cu privire la cele câteva cuvinte, unde avem *ă*, și care au și forme paralele în slavă, însă care pot fi explicate și altfel. Anume, sunt aceste cuvinte celebre în lingvistica românească: *jupân, stăpân, stână*, care au *ă*, ca și elementele latine. Și atunci, aicea s-au încercat alte etimologii. De exemplu, în cazul cuvântului *stână* s-a spus că nu are nici o legătură cu *stana* sau *stano* din slavă, ci că ar proveni din *aestivana*, adică ar fi, pur și simplu, un sinonim al lui *văratec*, dat fiind că stănele se împart în *văratec* și *iernatec*, și stâna de vară ar fi fost *aestivana*, adică „cea de vară”. Apropo de asta, e foarte interesant că – și cu privire la neutru – de obicei, cuvintele neutre din slavă, cuvintele în *-o* (și acesta e și un argument împotriva influenței slave) au fost adaptate în limba română ca feminine. Și astfel, de exemplu, *milă*, cu *-ă*, și, tot așa, în alte cazuri cu *-ă*, ca feminin, și nu ca neutru. Adică – să spunem așa – simțul limbii cu privire la neutru era, fără îndoială, altul era cel pe care îl găsim în limba italiană.

În al doilea rând, aceste elemente slave sunt, din punctul de vedere al limbii române, în general neanalizabile, adică nu mai putem identifica în ele elementele din care provin. De exemplu, în *zăpadă* nu mai vedem verbul *pasti*, sau *padati* „a cădea”. E un cuvânt simplu pentru noi, nu e cuvânt cu *za-* și cu *pada*. Sau, să zicem, în *izvor* nu mai vedem un *iz-* „din” și un verb care ar însemna „a se isca, a se ivi, a țâșni” ș.a.m.d. Pentru noi e un cuvânt simplu. Până și în cazul cuvintelor foarte complicate, de exemplu, *mironosiță*: nu mai vedem în *mironosiță* „purtătoarea de mir”, deși asta ar fi compoziția ei slavă; pentru noi e un cuvânt simplu, pe care trebuie să-l învățăm ca atare.

În al treilea rând, în general, influența slavă privește, mai ales, amplificarea, largirea vocabularului, și deci, mai ales, vocabularul tehnic, nomenclatura pentru obiecte, funcții ș.a.m.d. De aceea, multe din aceste elemente îmbătrânesc, se

învechesc și chiar dispar cu timpul, fiindcă nu țin de structura fundamentală a lumii și a vieții. Așa că, de exemplu, un cuvânt ca *ispravnic* a fost un cuvânt foarte generalizat un timp, dar acum e un cuvânt, fără îndoială, uitat de cei mai mulți. Fără îndoială, există – și nu sunt puține – și cuvinte care țin de vocabularul numit „vocabularul de bază” al limbii, totuși nu în cantitatea în care pretindea, sau credea că există, Graur, care nu punea între cuvintele de bază, de exemplu, cuvântul *biserică* (din motivele lui!) și, deci, găsea mai multe cuvinte slave și în vocabularul de bază decât s-ar fi putut stabili în realitate. Însă, deși există și foarte multe cuvinte în vocabularul de bază, totuși sunt, mai întâi, anumite domenii centrale ale lumii și ale vieții, unde n-au pătruns elemente slave în vocabularul de bază, de exemplu, natura ca atare – cerul, stelele, luna, soarele ș.a.m.d. –, relațiile de rudenie (primele relații umane; aicea *maică* are o poziție marginală) și celelalte sunt de origine latină, până și *cumnații*: toate, elemente de origine latină. Și, mai ales, greutatea elementelor slave în vorbire nu se poate compara cu cea a elementelor latinești. Deja Hasdeu semnalase – criticând sau precizând cu privire la unele afirmații ale lui Cihac – că circulația cuvintelor de origine latină e cu mult superioară circulației cuvintelor slave. Și cita, de exemplu, un cântec popular – o doină din Dobrogea –, unde se prezentau numai elemente latinești, dar un astfel de text nu s-ar putea compune numai cu elemente slave, nici măcar o frază. Acesta este adevărul. Putem compune un text întreg numai cu elemente latine. Exemplul celebru este poezia *Somoroase păsărele* a lui Eminescu, care are numai elemente latine. Însă este cu totul imposibil să faci o frază numai cu elemente slave, fiindcă, chiar și într-o frază, va fi un articol care este latinesc, va fi conjugarea verbului care este latinească ș.a.m.d. Aceasta, cât privește limitele influenței slave. Putem varia între *timp* și *vreme*, sau între *corp* și *trup*, și cu specializări pentru fiecare din aceste cuvinte; sau cuvinte ca neologisme: zicem *ostrov* și *insulă* (*insulă* neologism latin, și *ostrov*). Adică e cu totul altceva „Insula Florilor” decât „Ostrovul Florilor”, sau „ostroavele de la marginea pământului” la Sadoveanu; n-ar fi putut spune acolo „insulele de la marginea pământului”, în contextul său popular. Sau, tot așa, cu privire la neologisme, această influență slavă ne permite să deosebim un cuvânt slav de un cuvânt latinesc mai vechi, de exemplu, pe „cei trei crai de la Răsărit” de „cei trei regi din Orient”. Deci e cu totul altceva, și avem cei „trei crai de la Răsărit” – cu *crai*, adică un cuvânt slav, și cu *răsărit*, element latinesc mai vechi – și cei „trei regi din Orient”, cu totul altfel, și n-am putea spune, pentru „cei trei crai de la Răsărit”, „cei trei regi din Orient” ș.a.m.d. Adică, această simbioză, să zicem, slavo-latină a fost și o îmbogățire, și o îmbogățire importantă a limbii.

Apoi, tot de genealogie ține – între faptele importante – influența mai târzie, și numai asupra dialectului dacoromân, influența maghiară, influența ungurească. Influența ungurească nu e prea importantă din punct[ul] de vedere al cantității, însă din punctul de vedere al calității e destul de profundă. Nu în faptul cuvintelor ca *megieș*, sau *a tământui*, sau *a hălădui*, ci, mai întâi, prin anumite cuvinte care au pătruns în vocabularul de bază, ca *oraș*, de exemplu, verbul *a gândi*, tot așa, în vocabularul de bază (deși avem și pe *a cugeta* din latină, care s-a specializat

atuncea pentru „a medita”) și, mai ales, anumite cuvinte care au un statut special în limbă. Sunt aproape cuvinte pronominale, sunt noțiuni foarte generice, și e curios că aceste noțiuni foarte generice sunt de origine ungurească, anume *seamă*, *chip*, *fel*, *neam*, deci cuvinte generalizatoare. Și acestea numai în vocabular. Deci, influență importantă, în acest sens, deși nu sunt prea numeroase cuvintele de origine maghiară și deși privesc numai dialectul dacoromân.

Spuneam, și să precizăm acum: când spuneam că n-au pătruns, chiar faptele slave, în sistemul limbii, de cele mai multe ori vorbeam, mai ales, de cele două dialecte principale, adică dacoromâna și aromâna sau macedormâna. În meglenoromână au pătruns ceva mai mult. Și, în istroromână, de exemplu, a pătruns, în sistemul verbal, opoziția slavă fundamentală, între perfectiv și imperfectiv, necunoscută celorlalte dialecte românești.

Toate aceste influențe (în afară de cea ungurească) – substratul și superstratul slav, și toată influența limbilor slave de-a lungul istoriei, și influența culturală, de data asta, a limbii grecești mai recente, adică a limbii grecești bizantine, influență care trebuie separată de influența mai veche –, [chiar] dacă n-au produs nici o schimbare fundamentală în sistemul de bază al limbii, au mutat, totuși, limba română, din acest punct de vedere pe care noi l-am numit *areal* și cu privire la zona de interinfluențe în care s-a aflat limba română. Și deci, și limba română se prezintă ca o limbă care ține de așa-zisa „ligă lingvistică balcanică”. Ce înseamnă acest fapt? Aicea nu mai e vorba și de originea materială a faptelor, ci e vorba mai mult de conținuturi identice, cu materialul specific al fiecărei limbi – adică, în română, cu material latin (sau, eventual, slav, în măsura în care a pătruns materialul slav), în bulgară cu materialul slav, în albaneză cu materialul albanez ș.a.m.d. –, însă cu conținuturi identice. De exemplu, în sistemul limbii, viitorul cu *a voi* (*a vrea*): așa în greaca modernă, așa în albaneză, așa în bulgară, așa în sârbă și tot așa și în limba română – unde avem și celălalt viitor, cu *am să* –, însă, mai ales acest viitor.

Apoi, tot în sistemul limbii, reducerea infinitivului. E foarte curios, în acest caz, infinitivul s-a afirmat și – să zicem așa – a crescut, a căpătat mai multe funcțiuni în celelalte limbi romanice și, fără îndoială, și în partea care ar corespunde limbii române, prin influența limbii grecești vechi. Pe când greaca bizantină și limba grecească mai nouă, neogreaca, dimpotrivă, au contribuit la reducerea și aproape la dispariția infinitivului. Și, în limba română, constatăm că infinitivul are numai întrebunțări speciale și că e înlocuit de conjunctiv – adică nu *vreau a face*, ci *vreau să fac*, și nu *am a face*, ci *am să fac* ș.a.m.d. – și, mai ales, că e cu mult mai mult înlocuit, aproape cu totul, prin conjunctiv în sudul țării, în sudul teritoriului românesc, și din ce în ce mai puțin, însă totuși destul de mult, înspre nord; adică, unde avem mult mai mult infinitiv e la noi în Țara de Sus, unde se păstrează o situație lingvistică mai veche. Altfel – așa, general în limba română – ce avem? Avem, aproape, numai construcția cu verbul *a putea*, adică *pot scrie*, *pot citi*, *pot face* (în sud se întrebunțează și *pot să fac* ș.a.m.d., mult mai puțin în nord), sau cu

verbul *a ști* (în sud, fără *a* la infinitivul verbului care urmează; la noi, în nord, totdeauna cu *a*): *nu știe a scri* (*mare cât oamenii și nu știe a scri*), însă, și aceea: *știi să scrii, știi să citești*, deci și aceea cu posibilitatea înlocuirii prin conjunctiv.

Apoi, tot așa, un fapt general, care se constată și în greaca modernă, și în albaneză, și în bulgară (care a pierdut declinarea): în toate aceste limbi, reducerea declinării, însă altfel decât s-a făcut în Occident. În Occident s-a stabilit o opoziție între așa-zisul *casus rectus* și *casus obliquus*, adică nominativul, și celelalte cazuri, cu prepoziții [ca, de exemplu], în franceză, unde putem constata [această opoziție] încă în franceza veche. În aceste limbi, care țin de „liga lingvistică balcanică”, s-a stabilit o altă opoziție, anume, nominativ-acuzativ, pe de o parte, și genitiv-dativ, pe de altă parte și, printr-o coincidență, între genitiv și dativ, ceea ce avem la formele pronominale, sau la articol, și, cât privește substantivele, la femininul singular: *o casă, a unei case, unei case*, și din nou *o casă*, adică cu această declinare: nominativul și acuzativul au o singură formă, genitivul și dativul au cealaltă formă, în *-e*. Istoria acestei reduceri e foarte complicată, și, chiar dacă e probabil că se păstrase, cel puțin în parte, forma generală *casă* peste tot, și că, în parte, *case* provine dintr-o nouă combinație cu articolul, aceasta este o problemă particulară a gramaticii istorice. Deci, mai multe fapte, chiar sistematice, însă cu material latinesc, nu cu material luat de altundeva. Numai conținuturile sunt aceleași. Și foarte multe cuvinte și expresii – așa-zisele locuțiuni idiomatice – sunt identice peste tot: în limba română, în bulgară, în neogreacă și în albaneză.

Există, totuși, o problemă, și aceasta mi se pare mai importantă încă decât stabilirea elementelor efectiv balcanice. Și anume, parcă din cauza metehnei, de care spuneam, a lingvisticii românești, s-a atribuit acestei „ligi balcanice” un număr foarte mare de elemente, care sunt, în realitate, de origine latină și care nu pot proveni dintr-o limbă balcanică. Aceste elemente caracterizează, într-adevăr, toate limbile balcanice, se găsesc până și în limba greacă modernă, însă le putem explica mult mai bine prin limba latină decât prin limba greacă modernă, sau prin substratul comun al acestor limbi [balcanice]. Asta înseamnă – și acesta este faptul important – că o contribuție foarte importantă la constituirea ligii lingvistice balcanice, adică [a] acestui capital comun de expresii și de conținuturi, a fost cea a latinei dunărene, sau – să spunem – a bazei limbii române, sau a românei într-o fază încă latinească. De exemplu, s-a spus că este un fapt balcanic *a împlini zece ani* ș.a.m.d. Dar de ce? Cum se spune în italiană? *compiere gli anni: domani compio trenta anni*; cum se spune în spaniolă? *cumplir años*, deci, „a împlini” atâția ani, exact ca și în limba română. Tot așa, până și „aniversarul”¹ se numește în spaniolă *cumpleaños*, adică „împlinirea anilor”. De altfel, cum se spunea în latinește? În latinește avem atestată expresia *complere annos*. Sau, s-a spus „fapt balcanic”, fiindcă nu există în franceză identificarea între „des” și „frecvent”, adică *des – adesea*. Bine, dar cum se spune în italienește? *Spesso* înseamnă „des” și

¹ Cit. aniversare; cf. fr. *anniversaire* „zi aniversară; aniversară”, lat. *anniversarius*.

„frecvent” și „adesea” se spune tocmai *spesso*; și o pădure *deasă* este *spessa*, adică exact cu aceeași idee. Sau, un fapt aproape marginal, *an*, în sensul de „anul trecut”, de exemplu: *an vară, an iarnă*. În italiana populară e tot așa, deci nu e un fapt balcanic, sau e un fapt balcanic, însă nu balcanic de origine balcanică, ci e o contribuție latinească. În toscană, de exemplu, *lo vidi anno* „l-am văzut anul trecut”. Sau *a ajunge*, în sensul de „a fi suficient”. Se înțelege, nu se spune așa în franceză, însă în spaniolă așa se spune, *alcanzar*, și în portugheză tot așa, *segar: sega* „e de ajuns”, „ajunge”. Și chiar fapte mult mai generale; de exemplu, s-a spus: iată un fapt balcanic, construcția cu verbul *a lua*, ca auxiliar, *ia și face, a luat și s-a dus, a luat și a făcut* (cutare lucru) ș.a.m.d. Ei bine, eu am arătat că această expresie ține chiar de sistemul verbal în toate limbile romanice afară de franceza modernă, și că e cu totul normal, în italiană: *piglio e mi ne vado*, în spaniolă: *agarro y me voy, tomo y me voy*² ș.a.m.d. Deja în secolul al XVI-lea, observa, în Spania, Valdez că există această expresie, *tomo y me voy* „iau și mă duc” foarte normală peste tot ș.a.m.d. Deci, din nou același lucru pe care-l spuneam mai înainte: să căutăm întâi peste tot, dacă într-adevăr aceste fapte sunt balcanice, sau sunt de origine latinească și, deci, se datoresc latinei dunărene, bazei limbii române, care a dat o contribuție importantă la această „ligă balcanică”.

Mai mult, spuneam, chiar și atunci când faptele se găsesc în limba greacă modernă, s-ar putea să fie latinești. Și vă citez un singur fapt, pe care l-am studiat eu, anume construcția verbelor care se referă la momentul, în cadrul celor 24 de ore, cu valoarea de „a se afla undeva în acest moment”, adică *am înnoptat în pădure* „când se înnopta, noi ne aflam în pădure”; tot așa, și *am inserat: inserară într-un sat* (sau *în hoară*, în aromână); în aromână și pentru verbul *a se zori* (de ziua), care este verbul *apiriri*, sau *apir* (fiindcă a dispărut cu totul infinitivul acolo), adică, de exemplu, *întinicai Anadolie* „am înnoptat în Anatolia”, *ni-apirii în Viniție* „în zorii zilei eram deja la Veneția” ș.a.m.d. Deci, acest fapt se găsește și în limba greacă modernă. Ei bine, mai întâi, se găsește și în spaniolă, în portugheză, în provensală și în franceza veche; și în spaniolă, încă mai dezvoltat decât în limba română, adică și pentru „a se afla într-o anumită stare în acest moment al zilei”, adică, de exemplu, *am înnoptat bolnav* „când am ajuns, noaptea, eram deja bolnav”, sau în sensul de „m-am trezit”: „în zorii zilei eram, m-am trezit sănătos” – sp. *amaneci sano*. Ei bine, aceste verbe se găsesc și în greaca modernă, tot cu aceeași întrebuințare. Însă, mai întâi, faptul că se găsesc în celelalte limbi romanice tot așa ne face să ne îndoim de originea lor balcanică și greacă. Și, într-adevăr, nu pot fi de origine grecească, fiindcă limba greacă veche nici nu avea verbe pentru momentele zilei, pe când aceste verbe erau foarte numeroase în limba latină, *noctescit* [„se întunecă”], *illucescit* [„se luminează (de ziua)”], *dilucescit* [„se ivește (ziua)”] ș.a.m.d. În greaca veche nu exista nici un verb (exista unul, *deliaō*

² E. Coșeriu, 'Tomo y me voy'. Ein Problem vergleichender europäischer Syntax, în „Vox Romanica”, XXV, 1966, p. 13–15.

„a fi după-amiază”, însă un verb foarte rar și care nici nu s-a păstrat în greaca modernă). Verbele înseși sunt noi în greaca nouă. Deci, faptul e, foarte probabil, de origine latină și nu de origine grecească, și e balcanic numai în acest sens, că se găsește în toate limbile balcanice. Deci, și cu privire la această zonă și la acest examen zonal al limbii, trebuie să ținem seama de ceea ce e latinesc și să ținem seama de toate celelalte limbi romanice, ca să putem identifica balcanismele reale, să le putem separa de balcanismele lingviștilor care cunosc numai două limbi, sau care constată numai absența în limba franceză modernă.

Cu aceasta am terminat și partea care se referă la caracterizarea areală, regională, a limbii române. Limba română, atuncea, este nu numai o formă a latinei orientale, ci este, în același timp, în acest sens, o limbă balcanică care ține de liga lingvistică balcanică.

LIMBA ROMÂNĂ. CARACTERIZARE TIPOLOGICĂ

LIMBA ROMÂNĂ ȘI TIPUL LINGVISTIC ROMANIC

Două lucruri foarte importante s-au întâmplat apoi, mai ales cu limba dacoromână, cu dialectul dacoromân, după această perioadă pe care am considerat-o până acum, și anume: influența maghiară și, mai ales, constituirea limbii române comune și literare, și, apoi, constituirea limbii numite „standard”, pe care eu o numesc „limba exemplară”. Influența maghiară n-a schimbat poziția limbii române, nici în sensul romanic, nici în sensul areal, balcanic.

Constituirea limbii comune – prin adoptarea conștientă și intențională a formelor noi, a neologismelor din franceză, sau (prin franceză) din limbile romanice, sau și din alte limbi romanice, sau chiar direct din latină (uneori și elemente latinești luate prin germană, de exemplu, prin cărțile de școală, prin cărțile de aritmetică, de exemplu, *punct*, exista și forma *punt*, care era poate din italiană, însă forma *punct* e nu numai latinizantă, ci și o formă, să zicem așa, latino-germanică) – [a durat] timp de un secol întreg și chiar mai mult, fiindcă asta începe deja în secolul al XVIII-lea, și ceva mai înainte. E vorba de preluarea neologismelor și reunificarea limbilor, mai ales la acest nivel, deja cu ideea de a unifica, pe care o găsim, de exemplu, în prefața *Noului Testament* de la Bălgrad, de la Alba Iulia, al lui Simion Ștefan, [unde] se spune tocmai că a căutat să ia cuvinte care circulă peste tot, și ca să se înțeleagă peste tot, că „banii aceia sunt buni care umblă peste tot” ș.a.m.d. Deci, [e vorba de toată] această activitate, și o activitate la care a avut un rol important, mai important decât rolul imediat practic, dar rol ideologic important, de exemplu, Budai-Deleanu – care avea o concepție foarte sănătoasă cu privire la limba comună și, în general, cu privire la relatinizarea limbii – și Școala latinistă ș.a.m.d. Și, cu toate greutățile și obstacolele care s-au găsit pe această cale, totuși această acțiune a dus la o reformă esențială a limbii române, la nivelul limbii comune și la nivelul limbii exemplare. Iar această reformă pătrunde, și din ce în ce mai mult, și în vorbirea populară. Foarte multe neologisme au pătruns până în vorbirea populară, până în vorbirea de toate zilele, și, deci, limba română s-a întors, și din punct de vedere areal, în Occident. Fără să fi părăsit liga lingvistică balcanică, s-a întors, în același timp, în această comunitate mult mai vastă a limbilor romanice, în general, la nivelul limbilor comune și literare. Deci, orice – în afară de literatura cea mai locală și mai specifică –, orice carte de știință, articole de știință, și chiar și literatura care prezintă stil mai generic, se poate traduce acuma, cu foarte multă ușurință, în orice limbă romanică occidentală. Încercați să traduceți pe Ureche, de exemplu. E foarte greu în franceză, pe când un articol de ziar se traduce cu foarte multă ușurință.

Spuneam că este vorba numai de dacoromână. S-a încercat, și Școala latinistă a avut această idee, să facă o limbă comună pentru toți românii, mai ales să combine și cu aromâna. Iar aromânii, sau cel puțin anumiți reprezentanți ai macedoromânei, ar fi dorit să contribuie și ei. Lucrurile acestea se întâmplau la Viena și la Budapesta, unde erau foarte mulți aromâni – și aromâni înstăriți, care își puteau permite – și unde, între altele, Boiagi a publicat și o gramatică a limbii române, macedoromâne în același timp³, adică, cu baza macedoromână, însă el⁴ înțelegea că era vorba de *Măestria ghiovăsirii românești*⁵ întregi. Iar Petru Maior întrebuințează elemente aromâne, de exemplu, când nu-i plac elementele slave care s-au stabilit. Așa că, de exemplu, el spune *vrută* și nu *iubită*, fiindcă așa se spune în macedoromână și este un element latinesc. Însă nu s-a reușit.

Deci limba comună s-a stabilit numai pentru acest dialect [dacoromân]. Și este, tocmai, această limbă comună cea care ne face să spunem: tot ce se aseamănă mai mult cu această limbă comună decât cu oricare altă limbă comună în domeniul romanic ține de limba română istorică. Deci, aceasta a confirmat – să zicem așa – unitatea limbii istorice române.

Un fapt important: să nu se creadă că această limbă comună și limba literară s-au stabilit numai prin influențe și numai prin adoptarea faptelor franțuzești, sau italienești, sau latinești – mai ales din franceză, cele mai multe. Nu. A fost și – cu mai mult sau mai puțină conștiință și cu mai mult sau mai puțin simț al limbii – a fost și o reconstrucție efectivă a limbii, de acord cu modelele occidentale. Și aceasta se vede mai ales la verbe, la anumite verbe, unde rămăsese, eventual, un singur verb, sau două verbe. Verbul de bază rămăsese, și acum avem o serie de verbe. De exemplu, aveam verbul *a duce* și verbul *a aduce*. Și, pe această bază, s-au făcut: *a reduce*, *a traduce* ș.a.m.d. Și ce se întâmplă cu aceste verbe noi? Toate se conjugă ca verbul de bază [*duce*], adică: verbul de bază are acest imperativ adică *du*, și, deci, și *traduce* tot așa: *tradu*; și are participiul *dus*, și, deci, și acesta tot așa: *tradus*. Și tot așa la verbe ca *a face*, ca *a pune*; atuncea avem nu numai *pune*, și *apune*, și *răpune*, ci orice verb cu *a pune*: *a transpune*, *a repune*, *a propune*, *a compune* ș.a.m.d., toate făcute, în realitate, pe bază românească, după modelul celorlalte limbi. Deci, lucrul cel mai interesant, în această constituire a limbii române – această revenire a limbii române la matca ei occidentală – e această lucrare, mai mult sau mai puțin conștientă, după sistemul fundamental al limbii.

Să începem cu o observație tipologică a unui scriitor, care nu era lingvist și nici tipolog, însă care știa foarte bine limba română și tot așa de bine și limba franceză, anume cu observația lui Eugen Ionescu. Eugen Ionescu, în singura carte mai „carte” pe care a scris-o în limba română – fiindcă a scris și o mică plachetă de poezii în limba română, *Elegii pentru ființe mici* – și care are un titlu tipic

ionescian, anume *Nu*, îl critică pe Arghezi din cauza topicii lui Arghezi în anumite poezii. Construcții ca, de exemplu, „Aude-n zarea de safir și lut, / Din depărtare calul că-i nechează, / Care prin adieri l-a cunoscut” – această topică cu propoziția relativă după verbul poziției principale nu merge în limba română, e un fapt de limbă franceză și nu de limbă română. Sau: „Ai bănuț că platoșa-i pătată, / Pe care adormiseși, cu rachiu”; deci, din nou, „platoșa-i pătată” și, după asta, „pe care adormiseși” – din nou frază tipică franceză și nu română.

Ce înseamnă asta din punct de vedere tipologic? Spuneam că e o observație tipologică, în realitate. Tipul limbii române – și anticipăm aceasta – este exact tipul limbilor romanice, în general, în afară de singura limbă care se îndepărtează de restul limbilor romanice și care este limba franceză modernă, nu limba franceză mai veche, care ținea de același tip ca și toate celelalte limbi romanice. Adică, limba care se îndepărtează nu e româna. Româna este exact același tip ca și portugheza, spaniola, catalana, dialectele din sud, din Franța – adică dialectele occitane⁶, italiana; numai franceza modernă s-a îndepărtat.

Și numai în cadrul acestui tip general romanic, limba română se mai caracterizează prin două fapte, sau două serii de fapte tipice. Și anume:

În primul rând, extrema generalizare a faptelor sistematice, mai ales a faptelor morfematice: adică, ceea ce se aplică într-un caz se aplică apoi în toate celelalte cazuri care prezintă analogie cu acest caz. Adică, dacă avem, de exemplu, *ceva*, atuncea putem avea și *alceva*, *cineva*, *undeva*, *careva*, *cumva* ș.a.m.d. în toate cazurile posibile: din nou, întrebarea [*ce? cine? unde? care? cum?*], și cu *-va*, cu toată regularitatea.

Și, în al doilea rând – cealaltă serie de fapte – este excesul de determinare, adică determinarea cât mai precisă, cu tot felul de articole sau de morfeme care au o funcțiune asemănătoare cu cea a articolului. De exemplu, articolul enclitic bine cunoscut, apoi articolul *cel*, apoi articolul genitivului și al numeralelor ordinale: *al*, *a* ș.a.m.d., apoi – cu funcție asemănătoare – *a* la pronume, la demonstrative: *acesta*, *acela* ș.a.m.d. și, în vorbirea populară, încă mai mult, tot așa: *aista* și apoi *aistaia*, *așa* și apoi *așai*, adică încă altă determinare; și așa în mai multe cazuri. Și de această determinare se leagă și sistemul foarte complex al vocativului în limba română, care distinge între un vocativ de simplă chemare și un vocativ de calificare. Anume, când se spune *soro!*, se spune cuiva care nu îți-i soră, o faci „soră” prin acest fapt, întrebându-se acest tip de vocativ. Și *porcule!* i se spune unuia care nu e natural porc, ci prin educația lui e „porc”. Ba, chiar și mai mult, *Doamne!*, adică vocativul normal de chemare, se întrebuințează numai pentru cine este el însuși *domn*, și acesta este numai Dumnezeu sau Domnul țării. Ei sunt *Doamne!*, pe când toți ceilalți sunt *domnule!*, adică eu fac „domn” prin această adresare ș.a.m.d., ceea ce se vede foarte bine la adjective. *Proasto!* nu înseamnă numai „tu, proasto” ci înseamnă „tu, care ești o proastă”; te califică acum ca „proastă” și spun *proasto!*, *nebuno!*, *idioato!* ș.a.m.d., cu acest *-o*.

³ Mihail G. Boiagi, *Romanische oder Macedonowlachische Sprachlehre*, Viena. 1813.

⁴ G. C. Roja.

⁵ Gheorghe Constantin Roja, *Măestria ghiovăsirii românești cu litere latinești, care sînt literele Românilor ceale vechi*, Buda. 1809.

⁶ Forma folosită de E. Coșeriu: *occitanice*.

Deci, aceste două fapte, sau două serii de fapte, caracterizează limba română în cadrul tipului general romanic. Prin „tip romanic” se înțelegea, în lingvistica tradițională – și așa se află încă în manualele noastre – așa-zisul „tip analitic”, opus unui „tip sintetic”. Se spunea: limbile romanice sunt analitice, pe când limba latină era o limbă sintetică. Adică, limbile romanice întrebuițeau perifrize, pe când limba latină întrebuițea flexiunea mai ales. Și s-a afirmat⁷ această caracterizare a limbilor romanice, și deci și a românei, mai ales în lingvistica elaborată de germani, care, și ei, au luat ca bază limba franceză, mai ales franceza modernă, care într-adevăr este o limbă foarte analitică sau analitică în grad mult mai înalt decât celelalte limbi romanice. În franceză până și genul, și numărul se deosebesc aproape numai prin cuvinte în afara cuvântului. Când cineva spune *maison*, nu poate ști de ce gen este, trebuie să ai *la maison* ca să știi că e *une maison*, ca să știi că e feminin. Nu poți ști ce număr este: Dumnezeuastră v-ați gândit desigur la singular, eu înțelegeam pluralul. Și – vedeți – poți să știi că e plural numai dacă auzi *mes maisons*, *les maisons* ș.a.m.d.; deci, tot așa, expresie perifrastică.

Ce înseamnă „analitic” și „sintetic”? Anume, trebuie să ne imaginăm determinarea funcțională a elementelor în limbă ca funcționând pe două axe: o axă a vorbirii, a așa-zisului lanț al vorbirii; adică, pur și simplu, linia aceasta a vorbirii; și o axă verticală, perpendiculară pe această axă a vorbirii și care se mișcă spre dreapta, cu înaintarea vorbirii. Deci, axa *sintagmatică*, sau a sintagmelor – axa aceasta orizontală – și axa *paradigmatică*, sau a paradigmelor, această axă verticală, care se mișcă. Și, într-un punct anumit în vorbire, funcțiunea e determinată ori sintagmatic, ori paradigmatic, ori prin amândouă axele. De exemplu, găsim pe linia vorbirii cuvântul *cai*. Dacă găsim acest cuvânt *cai*, știm că e plural, deși nu apare nici o determinare în afara cuvântului. De ce știm? Știm fiindcă cunoaștem o formă, care e forma de singular, pe această axă paradigmatică, adică cunoaștem o mică paradigmă: *cal* – *cai*, unde forma *cai* ocupă poziția pluralului. Deci, de aceea se numește această axă, axa determinărilor *in absentia*, adică „în absență”. Cealaltă formă nu apare, însă noi știm care e poziția ei în paradigmă. Dacă apare în aceeași poziție forma *nai*, deși forma este asemănătoare formei *cai*, știm că nu e plural, fiindcă cunoaștem și pentru asta o mică paradigmă: *nai* – *naiul* și știm că *nai* e singular, ocupă în paradigmă poziția singularului. Deci, există aicea o *determinare internă*, sau *paradigmatică*. Prin forma cuvântului, știm care este funcțiunea, pentru că cuvântul are această formă. Așa cum e în limba latină: dacă apare *patris*, știm că este genitiv, fiindcă aceasta este forma de genitiv a cuvântului *pater*.

Acuma, să presupunem că tot pe această linie găsim forma *aveam*. Ce știm prin axă paradigmatică? Știm destule lucruri. Știm că e vorba de verbul „a avea”, că e la indicativ, că e la imperfect și că e la persoana întâia singular sau la persoana întâia plural, însă nu știm la care. Vorbitorul știe la ce s-a gândit, însă cel care aude,

⁷ S-a fixat, s-a impus; cf. sp. *afirmar*.

auditorul, nu știe, și el are nevoie de o determinare în afara acestei forme ca să poată identifica, să poată alege între singular și plural. Așa că găsește: „aveam eu pe-atunci 13 ani” – atuncea e singularul –, sau „noi aveam” – atuncea este pluralul, persoana întâia plural –, deci o *determinare externă*, cum vedeți. Sau, cu privire la *patris*, în latină, de exemplu, în italiană: *del padre*, adică ceva în afara cuvântului, undeva înainte sau după această formă, care ne spune care este funcțiunea. Sau – cum spuneam – în franceză: *la, (les) maison(s)*, ca să știm care este forma acestui cuvânt. Această determinare este *determinare sintagmatică* sau *externă*, adică forma de bază e identică și determinările apar în afara acestei forme.

În toate limbile pământului funcționează amândouă axele, însă nu în aceeași măsură. Există limbi în care funcționează mai ales axa paradigmatică, adică determinări interne. În cazul cuvintelor; flexiunea bogată pentru orice, adică pentru substantive, pentru adjective, pentru verbe, pentru adverbele pronominale. De exemplu, în limba latină: *hic* „aici”, *hinc* „de aici”, *huc* „încoace”, adică „spre aici”, *hac* „pe aici”, deci își schimbă forma, și forma spune deja care este funcțiunea. În altele, dimpotrivă, funcționează mai mult, sau mult mai mult, axa sintagmatică, determinările externe. De exemplu, franceza sau engleza, sau, și mai mult, limba chineză, unde, după poziție și după determinările externe, știi dacă un cuvânt e substantiv, e adjectiv, sau e verb; unele se știu, dar de multe ori nu se știe. Și, în alte limbi, găsim aproape un echilibru – dacă considerăm toate funcțiunile – între axa paradigmatică și cea sintagmatică, ca, de exemplu, în germană. În limba germană găsim și funcționarea axei paradigmatică și a axei sintagmatică.

Se numesc *limbi sintetice* limbile în care funcționează mai ales axa paradigmatică, ca limba latină sau limba rusă, sau, mai mult încă în limba sanscrită. Se numesc *limbi analitice* limbile în care funcționează mai ales sau mai mult, axa sintagmatică. Deci, când se spune că limbile romanice sunt analitice, se înțelege că funcționează mai ales determinarea externă. Aceste nume au fost date de către August Wilhelm Schlegel în cartea sa publicată în limba franceză, care este, într-un anumit sens, prima carte de lingvistică romanică, apoi continuată, în *Observations sur la langue et la littérature provençale*, adică „Observații despre limba și literatura provençală”, carte publicată la Paris în anul 1818⁸. Spunem că e prima carte de lingvistică romanică, apoi continuată, fiindcă e cartea în care se afirmă, din nou, că baza limbilor romanice este latina vulgară și nu, cum credea Raynouard, o fază intermediară – limba provençală.

Deci, de la August Wilhelm Schlegel încoace considerăm limbile romanice ca limbi analitice. Această caracterizare nu este acceptabilă. De ce nu este acceptabilă? Mai întâi, fiindcă este o caracterizare numai aproximativă și relativă; nu există limbi pur și simplu analitice sau pur și simplu sintetice, ci sunt numai limbi mai analitice decât altele, sau mai puțin analitice, și limbi mai sintetice decât altele. Și, latina nu era o limbă sintetică, pur și simplu, ci era numai o limbă mai

⁸ 1814 (cf. Carlo Tagliavini, *Originile limbilor neolatine*, București, 1977, p.42).

sintetică decât limbile romanice. Și în latină existau, de exemplu, forme care aveau valoare de adjectiv, care nu aveau declinare, ca *frugi* [„cumpătat”]: *homo frugi, hominis frugi, homini frugi* și se știa după declinarea substantivului ce caz e. Sau, și limba latină avea și comparația prin morfeme, deci prin determinare sintagmatică, adică: *idoneus* [„potrivit”, „adecvat”], *magis idoneus, maxime idoneus*, și nu **idoneior*, care ar fi fost forma analitică, ca în *altius – altior* „înalt – mai înalt” ș.a.m.d. Deci, [o caracterizare] numai aproximativă. Și, în al doilea rând, în privința limbilor romanice, [această caracterizare] e și falsă, nu numai aproximativă. Adică, e adevărat că limbile romanice au înlocuit, în general, declinarea prin forme perifrastice, adică it. *il padre, del padre, al padre*, fr. *le père, du père, au père* ș.a.m.d. Însă limbile romanice au păstrat destul de bine – și acum nu vorbim de franceză, care a redus mult mai mult – conjugarea; avem conjugarea la moduri, și timpuri, și persoane foarte bogată. Ba mai mult, limbile romanice au și construit timpuri sintactice noi, cum este viitorul din limbile occidentale: it. *canterò*, sp. *cantaré*, care, din forme analitice (*cantare habeo*), au devenit sintactice; sau cum e condiționalul: it. *cantarei*, sp. *cantaria* ș.a.m.d.

S-a spus că, în cazul verbului, a funcționat analogia. Însă analogia nu este nici o forță care să acționeze asupra limbii. Dacă s-a întâmplat așa ceva, înseamnă că ideea structurală și funcțională a vorbitorilor era alta. Ce s-a întâmplat la formele substantivelor? Așa-zisa „eroziune fonetică” a funcționat și la forme unde eroziunea era imposibilă. Adică, nu numai că *-m* final a dispărut și nu s-a mai putut stabili că este o formă acuzativ, de exemplu; însă și *-orum, -arum*, care erau foarte bine caracterizată, au dispărut. Și *-orum*, în toate celelalte cazuri, în afară de declinare, s-a păstrat. Pe când, la verbe, dimpotrivă: ce se pierdea fonetic a fost reconstruit. De exemplu, formele de la imperfect în italiană: lat. *eram – eras – erat* ar fi trebuit să fie **era – era – era*, adică fără nici o diferență între cele trei persoane. Ce constatăm? că formele au fost refăcute, adică conjugarea era imoportantă pentru vorbitori. Și [au fost refăcute] cu determinare internă, paradigmatică. Și anume, avem astăzi it. *ero – eri – era*: cele trei forme sunt deosebite. Ba mai mult, ultima schimbare s-a petrecut sub ochii noștri, fiindcă nu de prea mult timp a fost înlocuită forma *era* și la prima persoană, prin *ero*. Încă în italiana mai veche este *-a: io era, io aveva* ș.a.m.d. Și, în limba română, ar fi trebuit să fie tot așa: **era – era – era*. Și ce avem? *eram – erai – era*: toate formele deosebite. Adică, s-a insistat în conjugare.

Atuncea s-a încercat, sau s-a putut încerca o nouă caracterizare tipologică. Și se spune: da, limbile romanice sunt analitice în domeniul substantivului și sintactice în domeniul verbului. Însă această caracterizare e incompletă și în același timp inexactă, fiindcă, în realitate, nu numai formele substantivului au devenit analitice, ci și, de exemplu, comparația adjectivelor; adică, unde era *altior-altissimus*, avem *mai înalt, cel mai înalt, foarte înalt*. S-ar putea atuncea opune formele nominale, în general – adică și adjectivale și adverbele de loc ș.a.m.d. – verbului. Însă nici aceasta nu e adevărat, fiindcă avem și la verb forme analitice, anume formele ca *am*

avut (și, în alte limbi romanice, și **aveam avut*, adică mai mult ca perfectul) sau formele la pasiv, ca, de exemplu, *eu sunt iubit, tu ești [iubit], el este [iubit]*, unde în latină era *amor-amaris-amatur*, adică forme sintactice. Și mai mult. În domeniul verbal, în general, la formele perifrastice, formele au alt sens decât în domeniul nominal. În domeniul nominal, formele perifrastice înlocuiesc formele sintactice, adică avem *del padre, el padre*, în loc de *patris, patre* ș.a.m.d.; pe când, în domeniul verbal, formele perifrastice de tipul lui *am avut* nu înlocuiesc formele sintactice, ci apar pe lângă formele sintactice: adică *avui*, forma de perfect, se păstrează până astăzi, și avem, tot așa, în celelalte limbi romanice it. *dissi – ho detto*, sp. *dije – he dicho* ș.a.m.d. Adică, forma perifrastică, cu altă valoare, nu a înlocuit-o pe cea sintetică.

Și, mai ales, avem două funcțiuni la formele nominale, care se exprimă în toate limbile romanice – afară de franceza modernă – paradigmatic, în forma cuvântului, și mult mai bine decât în limba latină. Și anume, sunt funcțiunile genului și numărului. E drept că limbile romanice au înlocuit cazul prin forme perifrastice, dar n-au înlocuit genul și numărul. Ba dimpotrivă, aicea exprimă limbile romanice, mult mai bine decât latina, genul și numărul. În latină nu existau terminații pentru gen. Deci, numai din întâmplare erau anumite forme, ca formele în *-en*, sau în *-e*, care erau numai pentru neutru. Însă o formă în *-a* putea fi feminin, ca *aquila* [„vultur”], putea să fie masculin, ca în *nauta* „marinarul”, putea să fie neutru, ca în *sagma* [„samar”] ș.a.m.d. Adică nu există o relație între formă și terminațiile acestea. Tot așa, limba latină nu avea forme speciale pentru număr. *Casae* (de la *casa* „colibă”) putea fi genitiv singular, dativ singular, nominativ plural, vocativ plural. Adică nu puteam avea nici o siguranță cu privire la număr.

Ce se întâmplă în limbile romanice?

În general, și din ce în ce mai mult: ce sfârșește în *-a* e feminin, adică se stabilește o relație între formă și această funcție a genului. Ba mai mult, apar forme de feminin la adjective care nu aveau o formă specială pentru feminin în limba latină. Așa că, de exemplu, în *Appendix Probi* se spune: *pauper mulier*, nu *paupera mulier*. Ce înseamnă asta? Că se spunea deja *paupera*, se punea femininul cu *-a*; și, tot așa, avem atuncea: *povero-povera* în italiană. Sau, se spune acolo *socrus non socra*, adică „soacra” se numește *socrus*, („socru” se numea *socer* în latină) și *non socra*. Ce înseamnă asta? că vorbitorii spuneau deja *socra*, ca să arate că e feminin. Ce s-a întâmplat în limbile noastre? Păi avem *soacră* (și *noră* ș.a.m.d.), tocmai forma aceasta criticată în *Appendix Probi*, care arată că e un cuvânt feminin. Și, mai mult, avem și o dublă determinare; de exemplu, în portugheză: *novo „nou”, nouva „nouă”*, adică alternanță vocalică și terminație deosebită. Și tot așa și pentru plural, și din ce în ce mai mult, avem nu numai faptul că un cuvânt cum este *case*, atât în italiană cât și în română, e caracterizat perfect ca plural și numai ca plural, adică prin forma sa, ci avem și această insistență pentru formele de plural, și dublă determinare la plural, de multe ori: de exemplu, în portugheză, din nou, *novo-novous* [„nou-noi”], cu alternanță vocalică, sau, în limba română: *roată-rofi*,

școală-școli. Deci, nu numai terminația e alta, ci și vocala internă e alta. Și acesta s-a întâmplat, în parte, sub ochii noștri. O instituție mai veche, când a fost fondată, s-a numit *Casa Școalelor*. Dacă s-ar fi fundat azi, s-ar fi numit *Casa Școlilor*, pentru că pluralul normal, curent, astăzi nu mai este *școale*, ci *școli*. Astăzi pluralul normal peste tot este *roși*, și nu *roate* ș.a.m.d., deci dublă determinare.

Deci, avem două funcțiuni care se exprimă paradigmatic, nominale amândouă, și mult mai bine decât în latină. Deci toată tipologia de până acuma, încercările trebuie anulate și trebuie să ne întrebăm – asta este întrebarea tipologică: ce au în comun funcțiunile *gen* și *număr* și, în același timp, diferit de funcțiunea *caz*, ca să se poată justifica această opoziție? [E vorba de] un mod divers de a trata genul și numărul și, pe de altă parte, cazul. Adică, întrebarea tipologică este: cum explicăm acest fapt – gen și număr sintetic, și caz anlitic?*

Spuneam că tipul lingvistic al unei limbi este suma de principii ale structurării funcționale a acestei limbi. Și am văzut de ce nu se poate spune despre limbile romanice, în general, în afară de franceza modernă, că ar fi limbi analitice, cum se spune de obicei. Și am văzut, cel puțin în cazul acestor trei funcțiuni nominale – adică funcțiunea de caz și funcțiunea de gen, și de număr –, că se pare că funcționează [principiul]: cu ce formă se leagă. De ce formă se leagă acest genitiv: adică, o fi undeva un nominativ, de exemplu, *filius* „fiul”, sau un acuzativ? Și acest *patris* arată care este raportul între celălalt cuvânt (*filius*) și acesta (*patris*), sau între noțiunile respective; deci, o funcțiune nu internă, ci externă, de relație, de raport cu alte cuvinte. Și, deci, *principiul* care funcționează în acest caz este: *determinări interne, paradigmatic, în forma cuvântului, în forma unității, pentru funcțiuni interne, pentru funcțiuni neactuale; și, tot așa, determinări externe, prin prepoziții, în afara formei, pentru o funcțiune externă, pentru o funcțiune de relație.*

Și vedem că acest principiu se aplică în dezvoltarea istorică a limbilor noastre. Declinarea dispăre, se reduce din ce în ce mai mult, chiar și în limba română, unde a rămas un rest de declinare la femininul singular, la substantive: *casă*, și genitivul și dativul *case*, pe când și în limba română a dispărut în celelalte cazuri. Însă, și în limba română merge mai departe această reducere a declinării. De exemplu, nu mai declinăm în cazul substantivelor în apozitie. Un lingvist italian, Carlo Tagliavini, povestea că, la o întrunire cu români pentru a elabora și a semna un tratat, un acord, ar fi spus românii în textul lor, (*cutare lucru*) *al statului gazdă*, și că el le-a spus „nu, este o greșeală, trebuie să spuneți *al statului gazde*”. Și românii au acceptat, au spus că știa mai bine românește decât ei. Ei bine, românii au fost foarte amabili cu străinul, însă au greșit din punct[ul] de vedere al limbii, pentru că în limba română se spune astăzi numai *al statului gazdă*, și nu *al statului gazde*. Tot așa, de exemplu, în limba română adjectivul se mai declină numai când e chiar lângă substantiv, și înaintea substantivului, și nu e separat de acest substantiv. Dacă e separat și se

găsește după substantiv, nu se mai declină, sau s-ar putea declina, însă, în realitate, nu se declină, și nu ne supără dacă nu se declină. La Barbu, de exemplu, găsim: „Argintul unei scule, de preț, atunci *picată* / Cuțit lucrat, vreo piatră în scump metal legată” ș.a.m.d. Deci, *picată*, fiindcă e și în rimă cu *legată*, și nu „atunci *picate*”, și nu ne supără deloc. Ba chiar e de ajuns să fie numai o întrerupere în vers, ca „Din ceas dedus adâncul acestei calme creste” – *calme* se declină încă: „acestei *calme creste*” –, apoi: „*Intrată* prin oglindă în mântuit azur”. Deci, *intrată*, și nu *intrate*, și ne pare cu totul natural, s-a redus și rămâne redus, nu se mai declină. Nu mai declinăm substantivele precedate de numerale. Spunem *a doi*, *a trei*: *aventurile a trei ruși și trei engleji în Africa australă*; *a o sută de oameni* ș.a.m.d. Nu mai declinăm – și de mult de tot – dacă e precedat de *tot*: *domn a toată Țara Românească* ș.a.m.d. Deci, fără declinare, numai cu determinarea externă.

Unde a rămas declinarea? A rămas declinarea la pronume – la pronumele personale –, unde formele cazurilor erau alte cuvinte, din punct de vedere material, adică *ego*, și apoi *mih* și *mei*, cuvinte care deja aveau cu totul altă formă; nu mai era un procedeu de a stabili cazul. Însă, și la pronume se reduce declinarea tot mai mult, și, de exemplu, în italiana de nord și în italiana populară peste tot, în loc de *io*, avem și la nominativ, *me*: *il padrone sono me*. În franceză asta s-a întâmplat demult, avem pe acest *moi*, care provine dintr-un acuzativ. În macedoromână avem și *io* și *mini*, pentru persoana I și la nominativ, iar pentru persoana a II-a nu mai avem decât *tini*, nu mai există *tu*, și *tini* este și nominativ și acuzativ. Și tot așa în multe alte cazuri. În spaniolă nu se mai declină după anumite prepoziții: „ca mine” se spune *como yo*, (*como tu*); după *según* „după”, tot așa: *segun yo*, *segun tu*, nu se mai declină. Până și în limba română, care e mai conservatoare, în anumite cazuri nu se declină după *ca*; sau găsim cazuri când e o unitate, formează o unitate în două pronume, într-o strigătură din Maramureș: „Cătu-i Maramureșu / Nu-i flacău ca eu și tu / Nici oraș ca Sighetu”. Deci, vedeți, *ca eu și tu*, nu *ca mine și ca tine*, și nu ne supără. Deci, înțelegem că și aicea se reduce tot mai mult. Deci, în acest caz principiul se aplică. Dar dacă e un principiu tipologic, ar trebui să se aplice și în alte cazuri.

Să vedem dacă se aplică și în alte cazuri: în ce privește comparația adjectivelor. Ei bine, aicea se aplică încă mai bine și încă înainte de a se aplica la declinare, adică formele sintactice latinești sunt înlocuite prin forme perifrastice. În loc de *altior* – sp. *más alto*, rom. *mai înalt*, it. *più alto*; și, în loc de *altissimus* – rom. *cel mai înalt, foarte înalt*, it. *il più alto, molto alto* ș.a.m.d. Formele care se păstrează sunt, din nou, forme așa-zise „supletive”, adică acele forme de comparație care nu corespundeau unui procedeu, ci erau alte forme, ca, de exemplu, de la *bonus*: *melior* „mai bun”, și *optimus* „foarte bun”. Și aicea se păstrează în limbile occidentale, adică it. *migliore* – *ottimo*, sp. *mejor* – *óptimo* ș.a.m.d., numai la câteva forme, care erau aceste forme supletive: it. *maggiore, minore, migliore, peggiore*. Însă și în aceste limbi, aceste forme devin și se interpretează și ca forme de gradul pozitiv, pur și simplu, adică sp. *una señora mayor* „o doamnă

* Sfârșitul prelegerii din 8 mai 2001.

bătrâioară”, nu „mai bătrână” sau „mai mare”. Tot așa, există în aceste limbi, în realitate, două posibilități. De exemplu, în general, și pentru fapte mai puțin concrete: it. *maggiore*, *migliore* ș.a.m.d. Însă, de exemplu, pentru mărimea ca atare: it. *più grande*, sp. *más grande*. Și, tot așa, dacă cineva e bun, bun la suflət – sp. *más bueno*, și nu sp. *mejor*. *Mejor* ar fi, de exemplu, un obiect care e făcut „mai bine”; altfel, cineva care e „mai bun” – *más bueno*. Și, în limba care s-a dezvoltat, tocmai, fără modelul permanent al limbii latine clasice, adică în limba română, au dispărut cu totul formele sintetice și avem numai *mai bun*, *mai rău*, *mai mare*, *mai mic* ș.a.m.d. Tot astfel formele, dacă sunt simple, se interpretează ca forme de grad pozitiv în limba populară și primesc, eventual, determinările de comparație: așa, în italiana populară – *più migliore*, în spaniola populară – *más mejor*, *más peor*; și – se înțelege – că acele introduse mai târziu din limba latină, tot așa: sp. *más superior*, cum s-ar spune, de altfel, și în limba română: *eu sunt mai superior decât tine*, fiindcă, dacă e formă simplă, se înțelege că e de grad pozitiv. Deci, intuiția lingvistică populară aplică acest principiu de structurare: forma simplă este pozitiv. Și, se înțelege, tot așa: sp. *óptimo*, *más óptimo* ș.a.m.d.

Ce se întâmplă la verb? În cazul verbului, există forme care sunt forme nerelaționale, adică care se referă numai la un anumit spațiu de timp. Și acestea se prezintă ca forme simple, adică determinările sunt interne: la prezent, la imperfect, la perfectul simplu. Formele perifrastice sunt totdeauna relaționale, adică arată raportul între două momente din timp. De la început, lat. *habui* este „avui” și, tot așa, lat. *cantavi* „cântai”; *habeo habitum* „am avut”, sau *habeo cantatum* „am cântat”, dintr-un moment din trecut până la un moment mai recent. Sau *am scris*: și „scris” este, rămâne „scris”, nu într-un moment numai din trecut. Nasc și forme noi, perifrastice, pentru viitor în limbile occidentale, cum știm, tot cu *habeo*, cu „a avea”: *cantare habeo*. Însă acest *cantare habeo* nu este, pur și simplu, un viitor numai, ci este un viitor văzut din prezent, anume înseamnă, la origine, „am intenția să cânt”, „trebuie să cânt”, „sunt obligat să cânt”, „vreau să cânt” ș.a.m.d. Când aceste forme se fixează numai pentru viitor ca atare, se aglutinează și devin forme simple, adică avem it. *canterò*, sp. *cantaré* ș.a.m.d., din nou o conjugare unde nu se mai recunoaște verbul „a avea”, nu se mai recunoaște perifraza. Toate formele perifrastice în verbul romanic – sunt foarte multe – arată această distincție, această deosebire între ce este înțeles ca raport și ce este înțeles numai ca denumire simplă. Deci, tot așa, sp. *estoy escribiendo*, sau în italiană *sto scrivendo*, sau în limba română *stau și scriu*: totdeauna între două puncte, între două momente; sau în italiană *vengo scrivendo*, în spaniolă *vengo escribiendo*: dintr-un punct, dintr-un moment din trecut, până în momentul actual; sp. *voy escribiendo*: dimpotrivă, de acuma înainte, deci totdeauna între două momente. Se pot face studii despre asta, și se vede că în toate cazurile avem același conținut. Perifraza însăși poate fi diferită. În limba română, în general, aceste perifraze sunt perifraze copulative, adică cu amândouă verbele conjugate și cu acest și: *stau și spun*, sau cu *de*: *stau de spun*;

sau: *șede el cât șede și cască gura prin târg*, nu șede deloc Creangă prin târg, ci e tocmai perifraza asta, că „tot cască gura prin târg”, într-un spațiu de timp. Deci și la verb se aplică, tot astfel, acest principiu.

Și, la adverbele de loc, spuneam că în latină se deosebeau adverbele de loc – adverbele pronominale de loc –, prin forma lor, adică printr-un fel de declinare, printr-un fel de flexiune internă: adică, *hic* „aicea”, *hinc* „de aicea”, *hunc* „încoace”, adică „înspre aici”, și *hac* „pe aici”. În limbile romanice, dacă nu se păstrează forme diferite sau dacă nu s-au format forme diferite, ca în limba română, unde avem pe *încoace* și pe *aici*, în general ce se face? Avem o formă-bază, care este, de exemplu, „aici” sau „acolo”: sp. *aquí*, *allá*, it. *quí*, *là*, și apoi o formă externă, care ne spune care este raportul. Adică, în spaniolă, de exemplu, *aquí* „aici”, apoi *hacia aquí* „încoace”, *de aquí* „de aici (incolo)” și *por aquí* „pe aici”, adică „(trecând) prin acest punct” ș.a.m.d.

Sunt foarte interesante două cazuri de analiză mai târzie a funcțiilor latinești, care ne arată că s-a aplicat mereu același principiu: distincția între funcțiuni interne și funcțiuni externe.

Primul este cazul superlativului. În latină, superlativul *altissimus*, sau *optimus*, putea fi superlativ realtiv și superlativ absolut. Adică, putea fi *homo altissimus* „un om foarte înalt” și putea fi *altissimus hominum*, sau *altissimus inter homines*, care însemna „cel mai înalt dintre oameni”, adică putea fi relativ. Această formă a fost introdusă, reintrodusă de către umaniști, întâi în italiană și apoi, sub influența italienei, și în celelalte limbi occidentale: în portugheză, în spaniolă, în catalană. Și umaniștii nu aveau intenția să introducă această formă cu altă funcțiune decât în limba latină. Totuși, nici măcar în italiană, unde e mult mai înrădăcinată această formă, nu s-a afirmat⁹ niciodată, în acest caz, superlativul relativ. Fiind formă simplă, poate fi numai formă absolută – adică fără raport – de gradul cel mai înalt, însă nu cu privire la altceva: deci, numai un *uomo altissimo*, însă nu *altissimo fra gli uomini*. Prima formă e cu totul populară, a doua e și astăzi un latinism, fiindcă nu corespunde distincției romanice între aceste forme. Ba mai mult, și această formă în *-issimo*, și cealaltă formă pentru superlativul absolut, cu *molto* – it. *molto alto* „foarte înalt”, sau cu *muy*, în spaniolă: *muy alto* – denumesc gradul cel mai înalt al unei proprietăți sau al unei calități, însă nu în același fel. Această formă în *-issimo* denumește gradul cel mai înalt fără a trece peste gradul pozitiv, pe când forma cu *molto* înseamnă totdeauna trecere peste gradul pozitiv, mai mult decât gradul pozitiv. Cândva, în trecut, călătoream cu un grec pe un vapor și vorbeam italienește. El vorbea foarte bine italienește și, la un moment dat, m-am întrebat ce mă supără în vorbirea italiană a acestui grec. Și mi-am dat seama. Ne despărțeam, de exemplu, și spuneam: „Allora ci vediamo questo pomeriggio”, și el răspundea: „Molto bene!”. Un italian nu spune: „Molto bene!” în acest caz, spune: „Benissimo!”, fiindcă nu e vorba de trecere peste pozitiv. Însă, dacă într-adevăr

⁹ Cit. nu s-a impus, nu s-a fixat; cf. sp. *afirmar* (refl) „a se fixa”.

sunt mai multe grade, atunci da, se spune: „Bene, bene, molto bene!”, adică trecem peste aceste grade. Aceasta se vede foarte bine la forma negativă. Dacă negăm superlativul cu *-issimo*, negăm numai gradul cel mai înalt, însă, calitatea pe care o negăm poate fi dincolo de pozitiv, aproape de gradul cel mai înalt; pe când dacă negăm superlativul cu *molto*, atunci negăm trecerea dincolo de pozitiv, și asta înseamnă dincoace de pozitiv. De exemplu, cineva spune în italiană (*tzio* înseamnă „cutare”): *tzio è intelligentissimo*, și eu îi spun: *intelligentissimo non direi, è molto intelligente*, adică nu „inteligent în gradul cel mai înalt”, nu *intelligentissimo*, însă încă „destul de inteligent, foarte inteligent”. Dacă îi spun cuiva: *cutare non è molto intelligente*, înseamnă că e prostuț, fiindcă n-am trecut de gradul pozitiv și neg acum trecerea, și deci spun dincoace de gradul pozitiv, cum ar fi în limba română *nu e prea inteligent*, adică trecem dincoace. Deci, și în acest caz, forma simplă este formă fără relații.

Două fapte caracteristice în acest caz:

În limba care, într-adevăr, a aplicat peste tot principiul perifrastic, care este limba franceză, această formă nu s-a afirmat¹⁰ niciodată. Deși franceza este limba cea mai relativizată dintre toate limbile romanice, forma în *-issime* n-a fost acceptată; se găsește numai izolat, ca fapt de vocabular, în câteva cazuri, și este un italianism – adică *richissime, sérénissime, illustrissime* –, însă n-a devenit procedeu niciodată, cum a devenit în italiană, în portugheză, în spaniolă. Și, al doilea fapt este că în limba română – care corespunde tipului general romanic, adică și al limbii italiene, și al limbii spaniole – această formă se afirmă în zilele noastre și găsim, deja, zeci și zeci de forme în *-isim*, și se afirmă tocmai ca procedeu, și cu valoarea romanică, nu cu valoarea latină. Ar fi interesant ca cineva să urmărească în publicațiile moderne de critică, de istorie, și în ziare, răspândirea acestei forme în *-isim* și totdeauna nu cu valoarea latină relativă și absolută, ci numai cu valoarea absolută.

Celălalt caz este acela al analizei timpului din latină. În latină pasivul era deja perifrastic la formele derivate de la perfect și era sintetic la formele derivate de la prezent. Adică se spunea *amor – amaris – amator* „eu sunt iubit – tu ești iubit – el e iubit” la aceste forme, la prezent, și la formele derivate de la prezent. Și se spunea *amatus sum* la formele derivate de la perfect: *amatus sum* însemna „eu am fost iubit”, nu „sunt iubit”, ci „eu sunt cel care a fost iubit, eu am fost iubit”. Și se spune, în manualele noastre, că pasivul a devenit în întregime perifrastic, numai că s-a schimbat și timpul la auxiliar, și acum *amatus sum* ar însemna „eu sunt iubit”, și nu „am fost iubit”; și pentru „am fost iubit” trebuie să întrebăm trecutul. Ei bine, nu aceasta a fost schimbarea, ci cu totul alta, și analiza a fost altfel. Și anume: în limba latină pasivul, adică forma aceasta pasivă, era o funcțiune unitară în latină, însă nu corespundea, ca funcțiune, pasivului nostru –, adică acțiunea văzută din

punctul de vedere al obiectului, al complementului direct –, ci avea, din punctul nostru de vedere, trei funcțiuni. Și anume, putea fi acest pasiv al nostru, de exemplu, *Iulia amator a Paulo* „Iulia e iubită de către Paul”. Apoi, putea fi ceea ce se numește „mediu”, adică în interesul cuiva, sau reflexiv. De exemplu, *quia nominor Leo* „fiindcă mă numesc, sau mă cheamă Leo”, nu „sunt chemat (de alții)”, ci „mă cheamă”, e numele meu. Și putea fi impersonal, de exemplu, *dicitur* „se zice, se spune”. Și, în acest caz, și un verb intransitiv putea avea forma aceasta pasivă, adică *dormitur* „se doarme”.

Ei bine, dintre aceste funcțiuni care este relațională? Numai prima, și numai aceasta rămâne ca formă perifrastică în limbile romanice, adică numai funcțiunea *Iulia amator a Paulo* „Iulia e iubită de către cineva [Paul]”, fiindcă numai aicea avem un raport cu agentul, care se află în afara acțiunii: „Iulia e iubită de către cineva”. Și, dacă vedem *Iulia amator*, ne întrebăm de către cine, adică care este raportul [pe] care îl exprimă această formă, pe când, în cazul „mediului”, nu avem acest raport cu un agent extern. Și, în limbile romanice aicea nu se întrebunțază pasivul, adică pasivul perifrastic. Aicea nu spunem „eu sunt chemat”; dacă am spune „eu sunt chemat”, asta ar însemna că nu e numele meu și că așa mă numesc alții. Spunem *mă cheamă*, fiindcă *mă cheamă Leo*, adică „mă numesc Leo”, și nu fiindcă *sunt chemat Leo*, fiindcă atunci am înțelege că eu nu sunt Leo, însă mă cheamă alții Leo. Și, tot așa, pentru forma impersonală, unde nu există acest raport cu vreun agent, nu întrebunțăm pasivul. Nu spunem *este zis, este spus*, ci întrebunțăm forma tot „medie”: *se zice, se spune*. Ba mai mult, în toate limbile romanice, în afară de franceza modernă, se poate întrebunța aicea și verbul simplu, fără forma reflexivă. Și anume: în italiană *che dice qui?*, sau în spaniolă *que dice aquí?*, sau în română *ce zice aici?* Și, în limba română, nu numai pentru verbul *a zice*, ci și pentru verbul *a scrie*: „mai departe scrie-n carte”, adică *ce scrie aici*. Deci, din nou, exact aceeași analiză: ceea [ce] este relațional e exprimat perifrastic, ce nu e relațional nu e exprimat perifrastic.

Vedem atunci, în toate aceste cazuri, principiul: *determinări interne, paradigmatică, pentru funcțiuni interne, nerelaționale, și determinări externe, sintagmatică* (adică de combinare), *pentru funcțiuni externe, pentru funcțiuni de realție*. Toate acestea – din punctul de vedere al nivelului cuvântului, unde se oprea, în realitate, tipologia tradițională, care întreba numai dacă exista flexiune, sau dacă exista determinare externă, perifrastică, pentru cuvânt. Însă, dacă un principiu e cu adevărat principiu tipologic – și de aceea noi, de multe ori, n-am întrebunțat cuvântul „cuvânt”, și am spus „unitate” – atunci *intern* și *extern* ar trebui să se aplice și la alte unități, superioare unității „cuvânt”, deci și la alte niveluri de organizare, de structurare gramaticală.

Să vedem care este cazul la structurarea propoziției. Ce se spune în gramatica istorică tradițională? Ni se spune că fraza latină era o frază „circulară”, și că fraza romanică e o frază „liniară”. Adică, în latină se punea subiectul la început, verbul al sfârșit, ca procedeu „crăcănat”, adică se făcea un fel de zid exterior, și apoi, dacă

¹⁰ Vezi nota precedentă.

erau alte determinări, se făceau alte ziduri concentrice înăuntrul acestui zid exterior; în acest sens – construcție „circulară”. Era ca un fel de cetate cu mai multe ziduri concentrice, fiecare – cele interne – determinate. Așa că, de exemplu, se spunea, să zicem: *homo scribit* „omul scrie”. Însă, dacă trebuia determinat *homo*, se spunea: *homo bonus scribit* „omul bun scrie”, *homo bonus litteras scribit* „omul bun scrie o scrisoare”, totdeauna rămânând subiectul și verbul la început și la sfârșit; *homo bonus litteras amico scribit* „scrie o scrisoare unui prieten”, *homo bonus litteras amico suo bono scribit* „scrie o scrisoare bunului său prieten”, *homo bonus hodie scribit* „scrie astăzi” ș.a.m.d. – totdeauna determinările interne. Pe când – se zice – în limbile romanice, avem întâi subiectul cu determinările sale, și apoi verbul cu determinările sale, cu complementele sale:

$$S((()))^V$$

Deci, nu construcție circulară:

AA

ABBA

ABCCBA

ci ACD, și, tot așa, D, pentru verb, din nou, CD cu determinările lui:

ACDBCD

Ei bine, este adevărat numai din punct de vedere material, și interpretarea este, în realitate, insuficientă, ba chiar greșită, fiindcă construcție circulară înseamnă, în realitate, determinare internă a unității constituite de către subiect și verb, adică a unității nucleu, a unității nucleare. Pe când, așa-zisele complemente, în realitate, nu sunt determinări ale verbului, ci determinări ale nucleului în întregime. De ce? Putem întreba, cu privire la subiect, de exemplu, numai cu verbul, arătând care este golul, care este vidul, care este lacuna pe care vrem s-o umplem. Spunem: *cine scrie?* Nu putem întreba cu privire la un complement, fără a avea, cel puțin implicit. Și subiectul, și verbul. Când spunem: *cine citește?* nu știm cine e subiectul, dar când spunem: *ce citește?*, asta înseamnă [că] trebuie, numai-decât, să fie cineva care citește. Și deci, în limbile în care subiectul trebuie să apară, cel puțin sub formă de pronume, apare în germană, de exemplu: *wer liest?* „cine citește?”, însă *was liest er? was liest sie?* [„ce citește (el/ea)?”]. Nu e posibil să întrebăm numai cu verbul, fiindcă nu e determinarea verbului, trebuie să fie și cealaltă parte a nucleului. Și, tot așa, în franceză: *qui écrit?*, însă: *qu'est ce qu'il écrit? qu'est ce qu'elle écrit?*, fiindcă în franceză trebuie să apară un subiect, și nu se poate întreba numai cu verb. Deci, e vorba de o determinare a nucleului.

Adevăratele determinări ale verbului sunt verbele numite modale: *a putea, a vrea*, când sunt verbe auxiliare. Adică, aceste verbe modale sunt verbe care iau funcțiunea și statutul verbului cu care se conjugă. Adică, dacă verbul este activ, atuncea se spune *vrea (și el)* – ține de activ: *vrea să citească, cineva vrea să citească*. Dacă verbul este un verb impersonal, atuncea *vrea* e și el impersonal: *se pare că vrea să ploaie*, cum spunem noi (sau *să plouă*, cum spuneți Dumneavoastră). Deci, *vrea (să)* – și în acest caz nu *vrea* nimeni – e impersonal, ca

și *a ploua*. Și, în cazul acesta, nu putem spune că verbul care se conjugă ar fi un complement al verbului *a vrea*, și nu putem, de exemplu, uni, într-o construcție copulativă, acest verb principal cu un complement; nu putem să spunem, de exemplu: **vrea să scrie și un milion de lei*. Deci, *vrea* este ori verb modal, ori e verb plin, și atuncea poate avea complementul lui.

Deci, cu aceste premise, putem spune: în latină, da, aveam această construcție internă – determinări paradigmatică peste tot, ca procedeu preferat. În limbile noastre, depinde. Dacă e vorba de determinări interne, adică numai pentru subiect sau numai pentru verb, acestea se pun înăuntrul nucleului, adică sunt paradigmatic: *omul bun scrie, omul bun vrea să scrie*. Dacă sunt determinări externe, ale nucleului întreg, se pun în afara nucleului: deci, *omul scrie o scrisoare*, nu **omul o scrisoare scrie*. Cu toată acțiunea umaniștilor în Occident, această construcție, cu complementul înăuntrul propoziției, înăuntrul nucleului, a rămas un latinism. Se spune sp. *el hombre escribe una carta*, it. *l'uomo scrive una lettera*, totdeauna în afară. Dacă se spune *l'uomo una lettera scrive, el hombre una carta escribe* e un latinism; nu se spune așa în limbile romanice.

Și, cel mai interesant aicea ar fi să luăm un caz care poate fi interpretat în amândouă felurile, sau să-l tratăm poate mai departe, imediat, la frază, la fraza compusă. Și anume, și pentru fraza compusă, adică din mai multe propoziții principale și secundare, limba latină avea, ca procedeu preferat, determinarea internă, totdeauna înăuntrul propoziției principale. Se deschidea propoziția principală și se băgau, se fixau în propoziția principală propozițiile secundare, cu anumite excepții. Deci, de exemplu: *Darius și-a procurat o flotă*. Asta e propoziția principală. Și apoi: *Darius cum ex Europa in Asiam rediisset, hortantibus amicis, ut Graeciam in potestatem suam redigeret* etc. etc. *classem comparavit* [„Darius, după ce s-a întors din Europa în Asia, fiind îndemnat de prieteni ca să aducă Grecia sub stăpânirea sa ... și-a procurat o flotă”], adică tot felul de propoziții secundare înăuntrul celei principale. Ce se întâmplă în limbile noastre? Depinde. Dacă propoziția secundară este o determinare internă, adică numai a subiectului sau a unui element din frază, se pune înăuntru, adică ca în latină: *homo id quod qui vult scribit – omul care vrea scrie*. Dacă e un complement direct, de exemplu, – determinare a propoziției principale întregi –, se pune în afară. Deci, lat. *homo vult scribit* – rom. *omul scrie ceea ce vrea* (și nu **omul ceea ce vrea scrie*), it. *uomo scrive quello che vuole*, sp. *el hombre escribe lo que quiere*, totdeauna în afara propoziției principale, și nu înăuntru. Și cazul, spuneam, mai interesant, este când se poate interpreta în amândouă sensurile: *homo cum vult scribit*. Acest *cum vult* poate fi un complement circumstanțial – „când vrea el, când îi vine «toana»” – sau poate fi interpretat ca o calificare a subiectului: „dacă el e un om cu voință”. Și, atuncea, dacă e o calificare a subiectului, se pune înăuntru: se spune *omul când vrea scrie* (adică, „dacă are voință”), it. *l'uomo quando vuole scrive*, sp. *el hombre cuando quiere escribe*; însă: rom. *omul, scrie când vrea (și când îi place)*, sau: sp. *el hombre escribe cuando quiere*, it. *l'uomo scrive quando vuole*, adică toate aceste cazuri, în afara propoziției. Deci, vedem că și la fraza complexă se aplică același principiu.

Am arătat, deci, că, în general, se aplică aceleași principii. Putem să arătăm că și la vocabular se aplică, însă nu mai avem timp. Vreau, în câteva minute, să vă spun ceva în legătură cu caracterizarea limbii române în cadrul acestui tip. În cazul acesta, vedem că limba română corespunde exact tipului general romanic cu excepția limbii franceze, care s-a îndepărtat de acest tip. În franceză toate funcțiunile au, din ce în ce mai mult, numai determinări externe. În franceză, mai avem numărul, prin excepție, la câteva cuvinte cu *-al* la sfârșit: de exemplu, *cheval - chevaux* [„cal - cai”]. Însă, toate cuvintele noi în *-al* nu mai au acest plural, și, când învățăm franceza, atuncea avem o listă: *bal, chacal, carnaval* ș.a.m.d., care nu mai au pluralul *-aux* (nu se spune *bal - baux, carnaval - *carnavaux* ș.a.m.d.). Iar copiii franceji nu știu, până nu li se spune, nu se insistă, că există această alternanță. Ei spun, sau *un cheval - deux chevaux*, sau *un cheval - deux chevaux*, adică forma simplă este generală. Tot așa și la verb.

Deci, spuneam că voiam să spunem ceva despre limba română, și anume foarte pe scurt; de altfel, am mai spus ceva și la început. Spunem că, mai ales, dacoromâna – și mai ales dacoromâna constituită apoi ca limbă comună – se caracterizează prin două fenomene, sau două tipuri de fenomene foarte generale.

Primul fenomen este *regularizarea*, extrema regularizare a acestei limbi. Adică, de la un fapt mai mult sau mai puțin izolat, procedeul întrebuitat s-a aplicat apoi peste tot, în tot felul de cazuri care erau asemănătoare, care prezentau analogii. Avem, deja, în fonetică alternanțe foarte multe, însă toate cu totul regulate, pe care străinii le pot pricepe și remarca cu greutate, însă pe care românii le-au interiorizat de mici și aplică aceste reguli. Dacă avem *sabie*, știm că pluralul este *săbii*, și dacă e *corabie*, va fi *corăbii*, și dacă e *vrăbie*, va fi *vrăbii* ș.a.m.d. Adică, vom avea această alternanță. Cel mai bine, pentru străini – de exemplu, în cazul alternanței *oa-o* –, e să considerăm forma cu diftong ca formă bază și să le spunem: dacă lipsește următoarele considerații, acest *oa* devine *o*. Deci, să spunem, *soare*: forma bază este *soar-*; dacă lipsește, ori accentul, ori *-a* după această silabă, atuncea *oa* devine *o*. Și deci, e *sori, a însori* ș.a.m.d. și, tot așa, forma bază în *nori*, când n-o avem e numai aceasta. *Deal*, dacă lipsește accentul – atuncea, *deluros* ș.a.m.d. Însă, mai interesantă este regularizarea externă în gramatică. De exemplu, avem în italiană, într-un caz, *tutt'uno* (sau *tutt'una*) pentru a spune „același lucru”, și în spaniolă, tot așa, *todo uno* „același lucru”. În limba română, s-a generalizat, s-a regularizat acest procedeu și avem: *tot una, tot eu, tot aici, tot acolo, tot atunci*, peste tot. Fiecare identitate iterativă e cu *tot* – procedeu cu totul general. Sau, formele pronominale și adverbiale cu formă interogativă, și cu *-ori*; avem: *unde, ce, care, cine, cât, cum*, și apoi: *oriunde, orice, oricare, oricine, oricât, oricum*. Toate posibilitățile sunt realizate sistematic. Sau, tot la aceste forme, din nou interogativul, și apoi *-va*: *undeva, cineva, ceva, alceva, careva, cumva, câtva* ș.a.m.d., peste tot același lucru, cu aceeași valoare de bază. La Coșbuc, până și *incotro - incotrovă*, și acolo, din cauza limbii, chiar *incotrovă*, și nu ne supără; „Își au drumul incotrovă / Totdeauna prin Moldova”. Și înțelegem că e românește.

Celălalt fenomen foarte general, și încă mai important, este *determinarea* sau *hiperdeterminarea* în limba română, mai ales în dialectul dacoromân. Unele din aceste fapte lipsesc în dialectul aromân. Așa că avem, de exemplu, aceste numeroase articole, sau forme asemănătoare cu articolul. Întâi, articolul enclitic: *omul, casa* ș.a.m.d. Apoi, așa-numitul „articol al adjectivelor”, care se întrebuițează și pentru substantivarea numeralelor, adică: *cel bun, cei doi, cei trei* ș.a.m.d. Apoi, avem articolul așa-zis „genitival”, care se întrebuițează și cu numerele ordinale, adică: *al meu*, și: *al doilea*; și aceea, *al și doi-le-a*: din nou articol. În aromână – dacă îmi dă dreptate prietenul meu, Saramandu – nu se poate; numai *doilu*, adică numai o dată articolul, și nu *al doilea*, adică un singur articol. Până și *a* la pronume demonstrative și la adverbe demonstrative are o funcțiune asemănătoare. Spuneam: *acest și acesta, așe și așa, și așa* s-a fixat deja sub această formă (care a fost *așe*, apoi *asa*) ș.a.m.d. Și, în vobirea populară, încă mai mult, se merge și mai departe, se mai pune încă câte ceva. Și spuneam: nu numai *așă*, ci *așăta*, nu numai *aista*, ci *aistata*, adică dublă și triplă determinare.

Apoi, tot de determinări ține vocativul, unde avem cele două forme fundamentale: vocativul ca atare, de chemare, și vocativul de calificare, care are forma determinată. Deci, cum spuneam: *doamne și domnule*. Dacă ești domn tu, te numesc *Doamne* la vocativ; așa, numai pentru Dumnezeu, pentru Hristos și pentru domnul țării: *Doamne*. Dacă te consider eu ca domn și îți acord acest privilegiu de a te considera ca domn, atuncea: *domnule*. Și, în toate celelalte cazuri: când spunem *proasto*, asta înseamnă nu numai „tu, proastă”, ci „tu ești o proastă”, și eu te numesc așa, adică *proasto, idioato* ș.a.m.d. Și, când spunem *porcule*, înțelegem „tu, care ești un porc”, adică și calificăm în același timp.

Tot de determinare, de hiperdeterminare, țin prepozițiile compuse. În alte limbi, nu avem prepozițiile ca în limba română. În limba română, prepozițiile sunt, în general, de două feluri: ori înseamnă o poziție, o anumită poziție, de exemplu, *în, la*, ori înseamnă o mișcare cu privire la această poziție, de exemplu, *de*. Și, dacă trebuie să exprimăm amândouă funcțiunile, atuncea trebuie să întrebuițăm prepozițiile compuse, adică amândouă prepozițiile care corespund. În italiană, eu aș spune *vengo dal bosco, vengo dal fiume*, și *il libro cade dal tavolo*, peste tot aceeași prepoziție. În limba română, depinde. Pentru *vengo dal bosco* – (eu de unde vin? vin *de în* pădure, deci spun:) *vin din pădure*. Când e vorba de *vengo dal fiume* nu înseamnă că „vin din râu”, ci (am stat pe malul râului, vin *de la* râu, și, atuncea, spun:) *vin de la râu*. Și, când „cade cartea”, nu cade numai *de*, ci cade *de pe* masă: *cade de pe masă* jos. Și, atuncea, avem toate posibilitățile astea, adică *pe + în: prin*, și apoi avem *printre*, și *de printre*, și *peste*, și *de peste* ș.a.m.d. Și, până și unii români greșesc la aceste întrebuițări, care sunt destul de complicate, însă sunt cu totul regulate și cer să se semnaleze fiecare punct. Adică, dacă este nu numai *de pe*, ci și *în*, atuncea avem *din, prin*; și *de pe, de printre*, toate aceste determinări.

Și, în sfârșit, ultimul fenomen, care și el ține de determinare, este cel al deosebiriilor foarte subtile pe care limba română le face cu privire la *identitate*. În general, limbile romanice au redus expresia identității, și aproape întrebuițează

același instrument, numai cu poziție diferită și, deci, se spune: it. *lo stesso uomo* „același om”, *l'uomo stesso* „omul însuși”. În limba română, distingem trei feluri de identitate: *identitatea reciprocă*, adică „cu alțeva” sau „cu alt moment” – *același* (două fapte sunt *aceleași*, adică identitate reciprocă, *a* e identic cu *b*, și *b* cu *a*); *identitatea reflexivă*, adică „identitatea cu sine”, ceea ce eu numesc *ipsitate* (de forma latină *ipse*) – *însumi, însuși* ș.a.m.d. (eu *însumi*, tu *însuși*, el *însuși*; și *identitatea iterativă*, adică „din nou același lucru”, cu *tot – tot eu, tot acolo, tot atunci* ș.a.m.d.

Vă mulțumesc.

III. ALTE CONTRIBUȚII

LATINITATEA ORIENTALĂ*

1. PRELIMINARI

Latinitatea orientală este reprezentată de români, adică de vorbitorii limbii latine (ori neolatine) orientale; iar aceasta este astăzi – și de multe secole – numai **limba română** ca limbă istorică (opusă altor limbi istorice, ca italiana, franceza, spaniola, germana, engleza, rusa etc.), cu cele patru dialecte ale ei: dacoromân, istroromân, aromân și meglenoromân.

Romaniștii împart Romania europeană – spațiu lingvistic romanic în Europa – într-o „Romanie occidentală” și o „Romanie orientală” separate prin linia Spezia-Rimini. Romania „orientală” (ori „apenino-balcanică”) cuprinde dialectele italiene de la sud de linia Spezia-Rimini, limba dalmată și limba română. Dar în acest caz este vorba de o unitate genealogică încă „preromanică”, anterioară formării limbilor romanice ca limbi istorice independente și, în ceea ce privește limba română, anterioară întreruperii totale, sau aproape totale, a contactelor între Italia – ori, mai bine zis, spațiul lingvistic italo-romanice – și graiurile românești ori preromâne, adică spațiul lingvistic românesc. În afară de aceasta, criteriul genealogic, deși, bineînțeles, esențial și primar, nu e singurul criteriu când e vorba de a clasifica limbile și de a stabili poziția unei limbi în raport cu alte limbi. Vom aplica de aceea aici mai multe criterii pentru a stabili cu exactitate, deși numai în linii mari: a) poziția limbii române între limbile romanice; b) poziția dialectelor românești în cadrul limbii române ca limbă istorică; c) poziția așa-zisei limbi moldovenești în cadrul dialectului dacoromân și în raport cu limba comună exemplară și literară.

2. CADRUL TEORETIC AL PROBLEMEI

Ca să înțelegem care este locul limbii române între limbile romanice și care sunt raporturile între dialectele și graiurile românești în cadrul latinității orientale, trebuie să precizăm mai întâi că:

a) Limbajul în general este guvernat de două legi universale, care se află între ele într-un raport dialectic: **creativitatea** (faptul că limbajul este în esență sa activitate creatoare sau *energeia*) și **alteritatea** (faptul că limbajul este totdeauna „și pentru alții”, „și al altora”, nu numai pentru un individ și al unui singur individ). Creativitatea duce pe plan istoric la diversitate; alteritatea, la omogenitate.

* Articol publicat în „Limba română”, Chișinău, IV, 1994, nr. 3(15), p. 10–25.

Alteritatea – solidaritatea între vorbitori – este rațiunea de a fi a limbilor și a continuității acestora în istorie; datorită alterității, limbajul se prezintă totdeauna sub formă de tradiții istorice pe care le numim „limbi”. Tot alterității i se datorează, în fond, formarea limbilor comune și exemplare (standard) supradialectale, adică situate deasupra varietății dialectale și regionale a limbilor. Dar alteritatea nu anulează creativitatea: creativității i se datorează „dinamica” limbilor – „schimbarea lingvistică” într-un anumit sens constantă – și, în sincronie, varietatea „internă” a oricărei limbi.

b) O limbă este o **tehnică istorică** a vorbirii: nu un produs static, un „lucru”, cu un sistem dinamic de procedee, de moduri de a produce.

c) În structura unei tehnici lingvistice, se pot deosebi trei niveluri: **norma** limbii (realizarea comună și tradițională a tehnicii), **sistemul** limbii (oposițiile distinctive sau funcționale, atât de conținut – semantice –, cât și de expresie – materiale –, atât în gramatică, cât și în vocabular) și **tipul lingvistic** (principiile de structurare funcțională, categoriile de opoziții funcționale ale unei limbi).

Un sistem poate corespunde mai multor norme de realizare; și un tip, mai multor sisteme.

d) Afinitatea sau analogia între limbi poate fi de trei tipuri, care nu trebuie confundate. Ea poate fi istorică primară sau **genealogică** (datorită provenienței din aceeași limbă istorică anterioară, adică faptului că limbile respective reprezintă forme ulterioare ale unei singure limbi anterioare, rezultatele dezvoltării istorice a unei singure limbi), **tipologică** (datorită faptului că limbile respective țin de același tip structural, chiar fără a fi înrudite din punct de vedere genealogic) și istorică secundară sau **areală** (datorită faptului că limbile respective, independent de originea lor, aparțin unei aceleiași „arii” de influențe unilaterale sau reciproce). Analogia de natură genealogică este atât funcțională, cât și materială: limbile „înrudite” în acest sens se aseamănă și din punct de vedere material (de exemplu, formele și procedeele morfologice „moștenite” ale limbii engleze se aseamănă cu forme și procedee morfologice ale altor limbi germanice). Analogia de natură tipologică e analogie de procedee și categorii funcționale (de exemplu, maghiara și turca prezintă aceleași procedee generale de „aglutinare” și de „armonie vocalică”). Analogia de origine areală e în primul rând analogie de „conținut”: limbile respective utilizează în același fel „instrumentele” (formele) lor de origine materială diferită.

Prin urmare, limbile pot fi comparate între ele și clasificate din aceste puncte de vedere: ele pot constitui clase genealogice sau „familii lingvistice”, clase tipologice și clase areale sau „ligi lingvistice” (G. A. Klimov). Aceste clase pot, bineînțeles, să coincidă; și coincid chiar de cele mai multe ori, însă nu în mod necesar. Cu alte cuvinte: limbile din aceeași familie țin de regulă de același tip lingvistic și aparțin de obicei aceleiași arii lingvistice; ele pot însă și să dezvolte tipuri lingvistice diferite și pot fi atrase în arii diferite de afinitate secundară. Astfel, engleza diferă la nivelul tipului lingvistic de celelalte limbi germanice

(și, mai ales, de limba germană); tot astfel, limba bulgară modernă prezintă un alt tip lingvistic decât celelalte limbi slave și, din punct de vedere areal, aparține așa-zisei ligi lingvistice „balcanice”.

Aceleași distincții se pot aplica și „dialectelor”, care, de fapt, nu sunt altceva decât limbi – sisteme lingvistice – „sintopice” (delimitate în spațiu) subordonate unei limbi istorice. Între dialectele aceleiași limbi istorice există, prin definiție, unitate genealogică; ele pot însă dezvolta subtipuri diferite în cadrul aceluiași tip și pot fi atrase în arii lingvistice diferite. Ba mai mult: dialecte înrudite genealogic, dar ținând de sisteme dialectale diferite, pot converge într-o singură limbă istorică. Acesta este cazul limbii italiene: italiana, ca limbă istorică, cuprinde, datorită convergenței în epoca preromanică și romanică, dialecte care, la origine, țineau de ramuri diferite ale limbii latine vulgare.

e) Și schimbarea lingvistică, considerată pentru aceleași serii de fapte în mai multe limbi (sau în mai multe dialecte), poate fi, din aceleași motive, de trei tipuri (Klimov). În raport cu unitatea genealogică originară, schimbarea este **divergență** și duce la diversitate la nivelul normei și al sistemului, uneori și la nivelul tipului; în cadrul tipului lingvistic, este **paralelism** (schimbare în același sens cât privește principiile de structurare); și, în cadrul unității areale, este **convergență**. Între sistem și normă, raportul este, formal, același ca între tip și sistem: sistemul se realizează în norme diferite, dar schimbările în aceste norme sunt paralele.

3. LIMBILE ROMANICE

Limbile romanice constituie, în primul rând o unitate genealogică: o **familie de limbi**. În această familie se pot deosebi: „o subfamilie” occidentală și o „subfamilie” orientală (italiana, dalmata, româna), limba sardă rămânând „între” aceste două subfamilii.

În al doilea rând, toate limbile romanice, în afară de franceza modernă, țin și de același **tip lingvistic**, care, cum am putut stabili cu altă ocazie, nu este nici „analitic”, nici „sintetic”. Principiul de bază al acestui tip este: determinări interne („paradigmatice”) pentru funcțiuni interne (nerelaționale) și determinări externe (sintagmatice: perifraze) pentru funcțiuni externe (relaționale).

În al treilea rând, toate limbile romanice occidentale, împreună cu franceza și, de data aceasta, și cu italiana și cu dalmata, reprezintă o **arie lingvistică** continuă de afinitate istorică secundară datorită influențelor comune ori reciproce și, mai ales, datorită contribuției constante a latinei clasice la formarea și dezvoltarea acestor limbi. În această arie, se pot deosebi trei „subarii”: subaria galo-romanică (franceza, franco-provensala, occitana cu gascona), subaria ibero-romanică (portugheza, spaniola, catalana) și subaria italo-romanică (italiana cu toate dialectele ei, deci și cu cele septentrionale; sarda, reto-romana și dalmata).

Aceasta explică extraordinara unitate a limbilor romanice, în afară de franceza modernă (diferită din punct de vedere tipologic) și de limba română (separată din punct de vedere areal); și cu excepția francezei moderne și a românei, limbile romanice reprezintă o unitate nu numai genealogică, ci și tipologică și areală.

4. LIMBA ROMÂNĂ

Care este, deci, poziția limbii române între limbile romanice? Ce ne spun în această privință criteriul genealogic, cel tipologic și cel areal?

4.1. Din punct de vedere genealogic, limba română este, în primul rând, pur și simplu latină sau neolatină în toate aspectele ei „moștenite” sau dezvoltate din cele moștenite și care reprezintă structurile ei esențiale. În al doilea rând, româna ține genealogic de „Romania orientală” și prezintă, deci, cele mai multe coincidențe „originare” (conservări și dezvoltări comune) cu italiana, mai ales cu italiana centrală și meridională: „dacă toate limbile romanice sunt «surori», italiana și româna sunt surori gemene” (G. Bonfante). În al treilea rând, atât prin elementele latine care-i sunt specifice (elemente păstrate numai în limba română ori în unul sau altul din dialectele ei, mai ales în dialectul dacoromân) și prin coincidențele cu alte zone conservatoare din Romania (cu sarda, zonă „izolată”, și cu portugheza-spaniola, zona „laterală”, în sensul lui M. Bartoli, ca și româna), cât și prin „divergența” originară, în cadrul latinei vulgare dunărene (datorită, în parte, substratului ei specific și influenței grecești vechi directe), și prin cea ulterioară (datorită, tot numai în parte, influenței slave și influenței grecești bizantine), limba română reprezintă o **unitate autonomă** în cadrul latinității în general și în cadrul Romaniei orientale. Și, anume, o unitate foarte omogenă: „Tot ceea ce deosebește limba română, pe de o parte, de limba latină și, pe de alta, de celelalte limbi romanice e comun celor patru dialecte” (S. Pușcariu). În această privință, limba română ca limbă istorică este, precum se știe, mai unitară decât alte limbi romanice: mult mai unitară decât limba istorică italiană (în care dialectele primare prezintă diferențe uneori radicale), mai unitară decât franceza și cel puțin tot atât de unitară ca spaniola istorică, cu cele trei dialecte primare ale ei (astur-leonez, castilian, navaro-aragonez).

4.2. Din punct de vedere tipologic, limba română corespunde exact tipului lingvistic romanic general (fără franceza modernă). Ba chiar îi corespunde mai bine decât altei limbi romanice; de exemplu, prin faptul că are articolul hotărât enclitic, prin marcarea dublă a multor forme de plural (*pas – pași, cal – cai, roată – roți, floare – flori*), prin faptul că a înlocuit în mod consecvent toate comparativele de tipul *maior, melior* etc. Din acest punct de vedere, e mai avansat uneori dialectul dacoromân, alături cel aromân; acesta din urmă, de exemplu, prin faptul că și la nominativ are astăzi nu numai *eu*, ci și *mine* și pentru *tu* are numai *tine* (adică, de fiecare dată, formele dialectale corespondente).

4.3. Din punct de vedere areal, limba română, cu toate dialectele ei, reprezintă o arie autonomă în spațiul lingvistic romanic, arie opusă mării arii romanice occidentale, adică tuturor celorlalte limbi romanice: tocmai din acest punct de vedere româna este azi singura reprezentantă a latinității orientale (din punct de vedere genealogic, e numai o unitate secundară în cadrul Romaniei orientale, iar din punct de vedere tipologic, nu e o unitate autonomă).

Autonomia areală a limbii române în cadrul latinității e determinată în primul rând – și în sens negativ – de faptul că româna s-a dezvoltat fără influența constantă a latinei clasice și în afara rețelei de influențe reciproce care caracterizează limbile romanice occidentale, mai ales la nivelul limbilor comune și literare (în limba română, influența latină clasică și neolatină occidentală e, până foarte târziu, numai marginală și sporadică ori indirectă). E ceea ce îl făcea pe W. Meyer-Lübke să considere româna ca dezvoltarea cea mai „autentică” („spontană” și „naturală”) a limbii latine (vulgare). De altfel, o intuiție asemănătoare (deși foarte șubred fundată și greșit explicitată) o avusese deja Raynouard, care considera limba română ca dezvoltată direct din latină, fără faza intermediară romanică, pe care el o identifica cu provensala. Și nici Petru Maior nu era prea departe de aceeași intuiție.

În al doilea rând – și în sens pozitiv –, autonomia areală a limbii române e determinată de substratul ei specific, de influența slavă și de contactele cu alte limbi neromanice în spațiul dunărean (cărora, în aria occidentală, li se opun alte substraturi, mai ales cel celtic, și influența germanică). Prin substrat și prin aceste contacte cu alte limbi, româna a fost atrasă într-o altă ligă lingvistică, așa-zisa ligă lingvistică balcanică. Acest fapt nu trebuie înțeles în sensul că limba română ar fi fost numai influențată de alte limbi: în realitate, influențele au fost reciproce. Cum am arătat de mai multe ori (vezi, de exemplu, *Balkanismen oder Romanismen?* în volumul *Fakten und Theorien*, Tübingen, 1982, p. 37–43), latina dunăreană și preromâna au contribuit în mod decisiv la construirea ligii lingvistice balcanice; și foarte multe „balcanisme” sunt totodată „romanisme”.

4.4. Poziția limbii române între limbile romanice, considerată de acord cu cele trei criterii de clasificare pe care le-am adoptat, este așadar următoarea: [vezi schema de la p. 129]

5. DIALECTUL DACOROMÂN

5.1. Într-o limbă, ca și în procesul de formare a unei limbi istorice, schimbarea lingvistică este în același timp **divergentă** (față de limba anterioară) și **convergentă**, atât semantică, cât și materială, prin răspândirea inovațiilor de la un vorbitor la altul, de la un grai la altul; și, se înțelege, și **paralelism**, în măsura în care schimbarea e realizare a posibilităților aceluiași sistem în norme diferite ori

¹ Vezi, în prezentul volum, p. 169–176.

realizare progresivă a aceluiași tip lingvistic în sisteme diferite. Printr-o divergență-convergență în acest sens în cadrul latinei vulgare s-a ajuns la ceea ce numim „româna comună” (*Urumänisch*). Pe când divergența ca atare, ca și paralelismul funcțional și conservările (adică „neschimbarea”), nu implică unitate „areală”, convergența, mai ales cea materială (fonetică și morfologică), implică o astfel de unitate. Între graiurile preromâne a existat, deci, continuitate „areală”. Altfel nu ne putem explica trăsăturile care, nefiind nici simple conservări, nici fapte de paralelism numai funcțional (și nu totodată și material), sunt totuși comune tuturor dialectelor, nici inovațiile de același fel (ca, de exemplu, palatalizarea labialelor) care se întâlnesc în cel puțin două dialecte. Aceasta nu înseamnă că româna comună trebuie să fi fost o unitate cu totul omogenă (nu există limbi „naturale” monolitice unitare!), nici că tot ceea ce, în unele graiuri românești, e dezvoltare de fapte latino-vulgare trebuie să fi fost cândva comun tuturor dialectelor, nici că inovațiile care separă astăzi dialectele românești ar fi toate ulterioare fazei române comune. Înseamnă numai că în spațiul lingvistic preromân au existat curente de convergență care au ajuns să cucerească în întregime acest spațiu, altele care au cucerit numai o parte din același spațiu și altele care au atins numai acele graiuri care urmau să constituie mai târziu dialectele limbii române. De altfel, chiar și dialectul dacoromân, atât de unitar în comparație cu multe dialecte ale altor limbi romanice, e, foarte probabil, produsul unei convergențe între două tipuri de graiuri (continuate, în parte, de graiul „moldovenesc” și de cel muntean). Tot rezultatul unei convergențe, la un nivel mai înalt, este și limba română comună (*Gemeinrumänisch*) și literară: în acest proces de convergență – cu puține excepții (cum ar fi cea a diftongului *ii* în *căine, pâine, mâini*, [fenomen] care, de altfel, nici până astăzi nu e cu totul general în limba scrisă, și încă mai puțin în limba vorbită) –, fiecare grai (comun și literar) a renunțat la anumite trăsături regionale în favoarea altor trăsături mai generale ori susținute de tradiția scrisă. Astfel, la nivelul „exemplar” al acestei limbi, avem astăzi, de exemplu, pe de o parte, *zână, zic, nu dzână, dzâc; cer, cine, nu șer, șine; joc și ger, nu ġoc, žer*; dar, pe de altă parte, *cred, văd, aud, pun, spun, nu crez, vâz, auz, pui, spui; ușă, mătușă, nu ușe, mătuse*).

Această ultimă convergență privește numai dialectul dacoromân. După despărțirea geografică a dialectelor (care, de altfel, n-a fost nici subită, nici simultană), procesele de convergență nu s-au mai produs în tot spațiul lingvistic românesc, ci numai în fiecare dialect în parte și, în dialectele sud-dunărene, în mai mică măsură decât în dialectul dacoromân și, în general, numai la nivelul graiurilor regionale. Încercarea de a elabora o limbă comună daco-macedoromână a rămas o încercare izolată; încercările unor reprezentanți ai Școlii Ardelene de a introduce aromânisme (de ex., *vruă* pentru „iubit”) în dacoromâna literară n-au avut nici un efect asupra limbii române comune, și influența dacoromână asupra aromânei e numai sporadică ori superficială și limitată la nivel cult și literar.

5.2. Poziția dialectului dacoromân în cadrul limbii istorice române e rezultatul acestor procese de divergență și convergență anterioare și ulterioare despărțirii dialectelor, precum și al influențelor exercitate asupra acestui dialect, mai ales după despărțirea sa de celelalte dialecte.

5.2.1. Din punct de vedere genealogic, dialectul dacoromân este astăzi, pe de o parte, cel care păstrează cele mai multe elemente latine specifice și nespecifice și, pe de altă parte, cel mai „avansat” din punct de vedere fonetic și gramatical (de exemplu, în ceea ce privește dezvoltarea sistemului verbal și formarea cuvintelor); celelalte dialecte sunt, în general, mult mai conservatoare și mai puțin „dezvoltate”.

5.2.2. Din punct de vedere tipologic, toate dialectele românești țin de același tip lingvistic. Dar, în cadrul acestui tip romanic general (cu excepția francezii moderne), dialectul dacoromân a dezvoltat un subtip caracterizat prin hipertrofia determinării, mai ales a determinării nominale. Astfel, în dacoromână avem nu numai „omu-*P*”, ci și „*cel* bun”, „*cei* doi”, și, mai puțin generalizate în vorbirea curentă (și deloc în unele graiuri), „*al doilea*”, „*al meu*”, „*ai mei*”, „*ale mele*”; avem „articolul ordinal” *-le-a* („al patru” *-le-a*) și „articolul pronominal” *-a*: „*acesta*”, „*acela*”, „*aceștia*”, „*acestea*”, „*atâta*”, „*unora*”, „*altora*”, „*căruia*”, „*așa*”; în vorbirea curentă și în cea populară, sau regional, și „*acuma*”, „*aicea*”, „*atuncea*”, „*alătura*”, „*uniia*”, „*alțiia*” etc. De același fenomen general țin: prepozițiile compuse (*din, de la, dintre, prin, printre, peste, despre* etc.), sistematic dezvoltate și mult mai numeroase în dacoromână decât în celelalte dialecte; vocativul de identificare cu *-le, -o, -lor*: „*domnule*”, „*dracule*”, „*porcule*”, „*prostule*”, „*proasto*”, „*porcilor*” (= „tu, care ești *x*”, „voi, care sunteți *x*”); diferențierea strictă între identitatea „externă” sau „reciprocă” („*același om*”), identitatea „internă” sau „reflexivă” („*eu însuși*”, „*omul însuși*”) și identitatea „iterativă” („*tot eu*”, „*tot acela*”, „*tot acolo*”, „*tot atunci*”); *pe* ca morfem nu numai „de acuzativ”, ci și de determinare (cf. „*caut un prieten*” / „*il caut pe un prieten*”) etc. Hipertrofia determinării (nominale), considerată de E. Lewy drept trăsătura tipologică caracteristică a limbii române, e caracteristică, în realitate, numai pentru dialectul dacoromân.

5.2.3. Din punct de vedere areal, dialectul dacoromân e caracterizat:

a) prin influența maghiară, influență, ce-i drept, limitată la vocabular, dar care uneori a pătruns până în vocabularul de bază, atât în graiuri, cât și în limba comună (*chip, fel, gând, neam, oraș, seamă, a bănuî, a cheltui* etc.);

b) prin faptul că a dezvoltat o limbă comună și literară supradialectală; și

c) prin influența latină clasică și neolatină occidentală (nu numai franceză) la nivelul limbii comune și literare. Această influență n-a fost numai adoptare pasivă de elemente latine și occidentale în cadrul limbajelor tehnice și științifice, ci și adaptare la sistemul limbii române, dezvoltare de virtualități ale acestei limbi, creație sistematică stimulată doar de influența occidentală (așa, de exemplu, în domeniul verbelor, avem astăzi, în „familia” lui *a duce*, pe lângă *a aduce*, și *a conduce, a introduce, a produce, a reduce, a traduce* etc., în „familia” lui *a pune*,

pe lângă *a apune, a supune, și a depune, a impune, a optune, a propune* etc.). Foarte multe dintre aceste elemente au fost integrate în limba vorbită „uzuală” (*Umgangssprache*) și multe au pătruns și în graiurile populare. Astăzi, nu mai putem vorbi și scrie românește, la un nivel cătuși de puțin cult, fără neologisme latino-occidentale.

Prin influența maghiară, dacoromâna n-a fost atrasă într-o altă arie lingvistică (așa cum n-a fost atrasă în alte arii prin influența neogreacă și turcească). Prin influența latino-occidentală însă – influență care începe cu primele scrieri și tipărituri în limba română, dar devine masivă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și mai ales în secolul al XIX-lea –, dacoromâna cultă, fără a fi desprinsă de liga lingvistică „balcanică”, a fost reintegrată în aria culturală romanică și constituie astăzi doar o subarie cu trăsături specifice în spațiul lingvistic romanic. În schimb, celelalte dialecte n-au ajuns să dezvolte norme idiomatiche supraregionale; nici măcar dialectul aromân, singurul orientat în acest sens, prin faptul că posedă literatură scrisă, n-a avansat prea mult în această direcție și se află încă într-o fază incipientă. În afară de aceasta, prin influențele masive care s-au exercitat asupra lor, dialectele sud-dunărene au fost atrase în subarii diferite în cadrul ariei „balcanice”: istroromâna, prin influența croată; aromâna, prin influența neogreacă; meglenoromâna, prin influența greacă și bulgară.

6. AȘA-ZISA „LIMBĂ MOLDOVENEASCĂ”

Zic „așa-zisa”, fiindcă o limbă moldovenească diferită de limba română, sau chiar și numai de dialectul dacoromân, pur și simplu nu există: e o himeră creată de o anumită politică etnico-culturală străină, fără nici o bază reală.

6.1. Într-adevăr, limba vorbită de populația băștinașă și majoritară între Prut și Nistru – și, în parte, și dincolo de Nistru – ține în toate privințele de dialectul dacoromân. Tot ceea ce e caracteristic pentru dacoromână și desparte acest dialect de celelalte dialecte românești e caracteristic și pentru graiul românesc din Basarabia și Transnistria. Ba mai mult: acest grai nu constituie nici măcar un grai autonom, cu trăsături specifice, în cadrul dacoromânei, cum ar fi, de exemplu, graiul bănățean sau cel maramureșean.

6.1.1. Din punct de vedere tipologic, graiul „basarabean” ține de tipul lingvistic romanic în realizarea românească a acestuia (adică cu aceleași preferințe în cadrul acestui tip) și de subtipul dacoromân, cu aceeași hipertrofie a determinării și cu aceleași „tendințe”: multe forme „înaintate” în acest sens (ca *umia, alșia, aicea, atunci*, sau chiar *așă-ia, atâta-ia, acolo-ia, aista-ia*) sunt caracteristice și pentru graiul popular și regional din Basarabia.

6.1.2. Și din punct de vedere areal graiul basarabean e cuprins în aria dacoromână, prezentând aceleași trăsături caracteristice, inclusiv influența maghiară și constituirea limbii comune (la a cărei dezvoltare și fixare au contribuit,

încă sub regimul țarist, și o seamă de scriitori și învățați din Basarabia), și, în pofida influențelor străine, n-a fost atras în altă arie sau subarie lingvistică. Rusificarea sistematică (mult mai intensă sub comunism decât sub țarism) a eșuat, în fond, în ceea ce privește limba ca atare. A implicat numai adoptarea limbii ruse pe lângă limba română sau, cel mult, pierderea limbii române și înlocuirea ei cu limba rusă la o seamă de vorbitori: a fost, deci, o rusificare a multor vorbitori (mai ales dintre cei mai mult sau mai puțin culți), nu propriu-zis o rusificare a limbii, care, în vorbirea populară, și-a păstrat intacte structurile și procedeele esențiale. Rusismele de semantică și sintaxă (calcurile lingvistice), frecvente în vorbirea vorbitorilor bilingvi (care, din lipsa de educație lingvistică românească, nu cunosc în aceeași măsură și cu suficientă diferențiere ambele limbi), sunt totuși și până astăzi numai fapte de interferență, lipsite de orice regularitate; și, din perspectiva limbii române, sunt numai **greșeli de limbă** – greșeli pe care vorbitorii monolingvi sau practic monolingvi (în particular, țărani) nu le comit și intelectualii scrupuloși în întrebunțarea limbii le evită, nu reguli și norme noi integrate în sistemul lingvistic. În fonetică, pronunțarea velară a lui *l*, care se observă la unii vorbitori culți, nu are valoare fonologică și nu e populară; iar palatalizările tipic rusești nici nu se constată în vorbirea autohtonilor. Și rusismele de vocabular, oricât de numeroase ar fi, țin de vastul domeniu al nomenclaturilor „tehnice”, nu de lexicul structurat, și n-au pătruns în vocabularul de bază. Într-un cuvânt, în graiul basarabean autentic nu se constată nici un fapt comparabil, de exemplu, cu adoptarea aspectului verbal de tip slav în istroromână, cu fonemele *δ, γ, θ* din aromână ori cu împrumuturile lexicale relativ recente care au pătruns în lexicul structurat și în vocabularul de bază al dialectelor sud-dunărene.

6.1.3. Susținătorii existenței unei limbi „moldovenești”, confundând criteriul genealogic cu criteriul areal și istoria lingvistică cu istoria politică, cred (sau, cel puțin, afirmă) că, independent de importanța influenței rusești „interne”, limba moldovenească s-ar fi despărțit de limba română și ar fi devenit o limbă autonomă printr-un proces de diferențiere – de divergență pozitivă și negativă –, datorită unei împrejurări istorice externe, anume anexării Basarabiei la Imperiul rus, în 1812. Cu alte cuvinte, graiul „moldovenesc” din Basarabia și graiul, tot moldovenesc, de la vest de Prut, separate politicește, s-ar fi dezvoltat în sens diferit sau ar fi gravitat în direcții diferite (unul rămânând moldovenesc și celălalt devenind român), astfel încât frontiera Prutului ar fi devenit cu timpul și o frontieră lingvistică, încă din epoca țaristă.

E o teză lipsită de orice temei, fiindcă:

- a) din punct de vedere lingvistic, graiul basarabean nu s-a despărțit niciodată (și nici până acum) de limba vorbită în dreapta Prutului;
- b) acest grai nu ține numai de graiul „moldovenesc”;
- c) linia Prutului nu reprezintă o frontieră lingvistică (nu există nici un fenomen important de divergență și convergență care să separe graiul basarabean de dacoromâna din dreapta Prutului); și

d) graiurile din dreapta și din stânga Prutului, românești dintotdeauna, se considerau și explicit românești cu mult înainte de anexarea Basarabiei de către ruși.

În realitate, din punct de vedere strict genealogic, graiul basarabeian nu reprezintă la nici un nivel o unitate lingvistică autonomă. Nu constituie o limbă, alta decât limba română, nici un dialect al limbii române la nivelul celor patru dialecte istorice, nici un grai autonom în cadrul dialectului dacoromân, ba chiar nici un subgrai autonom în cadrul graiului dacoromân moldovenesc: e numai secțiunea din stânga Prutului a aceluiași sistem de graiuri și subgraiuri pe care-l constatăm în dreapta Prutului. Cum se poate convinge oricine, consultând hărțile din *Atlasul lingvistic român* (care cuprinde Basarabia întreagă și câteva puncte din Transnistria) și comparându-le cu hărțile din *Atlasul lingvistic moldovenesc*, graiul din nordul și din centrul Basarabiei ține de graiul moldovenesc propriu-zis, care, precum se știe, se întinde și în nordul Transilvaniei (și, în nord, numeroase isoglose unesc graiul basarabeian cu toate graiurile din nordul spațiului lingvistic românesc până în Maramureș), iar graiul din sud ține de graiul muntean, ca și graiul din sudul Moldovei dintre Prut și Carpați (singura deosebire e că în Basarabia limitele între graiul moldovenesc și cel muntean se prezintă ceva mai la sud decât în dreapta Prutului). Nici o isoglosă esențială nu corespunde liniei Prutului: nici una nu merge de la nord la sud, toate merg de la vest la este, tăind linia Prutului de-a curmezișul.

Am examinat în această privință hărțile sintetice din ALRM. Și rezultatul e următorul: în toate cazurile în care Basarabia constituie o zonă lingvistică continuă (sau practic continuă), această zonă întrece cu mult granițele Basarabiei, cuprinzând mare parte din teritoriul lingvistic românesc; și, de multe ori, formele respective coincid cu cele din limba comună și literară. De cele mai multe ori însă, Basarabia nu constituie o zonă continuă, ci cel puțin două zone, cu forme care se prezintă și în dreapta Prutului, nefiind deci specifice Basarabiei în aceste zone. Și, în anumite cazuri, formele din sud (muntenești!) se prezintă până și dincolo de Nistru (unde corespund, probabil, unei colonizări din sud ori teritoriului episcopiei Proilavei). Formele în același timp generale (cuprinzând toată Basarabia) și specifice (cu limita la Prut) se constată extrem de rar și numai în vocabular. Numai aproape specific și aproape general e *plexcat* „chel” (care apare și în Bucovina și pentru care la sud, apare și *chel*); generale, dar nu cu totul specifice sunt *lântuh* – *lântug*, „lanț” (înregistrat și în Bucovina de nord) și *baistruc*, „copil din flori” (înregistrat și în Bucovina și într-un punct din Moldova din dreapta Prutului); specifice, dar nu absolut generale, sunt *grieri* „creieri”, și *cleioancă* „mușama”; cu totul specifice și generale (cel puțin după acest atlas) sunt numai *sobor*, „catedrală”, și *sărnică* „chibrituri”. Și chiar dacă toate aceste forme și alte câteva ar fi generale și totodată specifice, asemenea elemente n-ar putea asigura autonomia graiului basarabeian. Cu câteva *cleioance*, cu câteva *sărnică* și cu câțiva *baistruci* nu se face o limbă!

Graiurile din stânga și din dreapta Prutului n-au evoluat, deci, în direcții diferite „încă din epoca țaristă”, dat fiind că și pe la 1940 erau, în fond, identice. Prin urmare, teza existenței unei limbi moldovenești diferite de limba română este, atunci când e de bună credință, o iluzie și o greșeală, cel puțin extrem de naivă: iar când e de rea-credință, e o fraudă științifică.

6.1.4. Dar să admitem că nu e vorba de graiurile populare, ci de limba „cultă” – de limba comună (supradialectală) și literară –, știind că nu e just să se compare la același nivel limba cultă din dreapta Prutului cu graiurile populare din Basarabia, deși existența unei limbi moldovenești autonome se afirmă tocmai cu privire la aceste graiuri și deși genealogia limbilor și dialectelor nu se stabilește pe baza formelor lor culte, comune sau literare, care sunt un produs ulterior al unităților genealogice. În acest sens, e cel puțin ciudat că stagnarea și împilarea limbii române („moldovenești”) în Basarabia în timpul regimului țarist și dezvoltarea liberă și organică a aceleiași limbi în dreapta Prutului se prezintă ca argumente pentru a susține că ar fi devenit două limbi diferite. Dar aceste argumente implică cel puțin faptul că o limbă „cultă” (comună și literară) exista deja în Basarabia la data anexării acestei părți a Moldovei la Imperiul rus.

Într-adevăr, această limbă exista. Era limba care s-a mai predat în unele școli până ce a fost strict interzisă (pe la 1870) și cea a actelor publice, câte s-au mai scris în limba română în primii ani ai ocupației rusești; și era limba care s-a citit în slujba religioasă până când – tot pe la 1870 – cărțile românești („moldovenești”) au fost scoase din biserici și arse, din ordinul arhiepiscopului rus Pavel. Această limbă era limba română cultă, în acea variantă a ei care se folosea în Moldova, variantă care prezenta, fără îndoială, unele trăsături regionale „moldovenești”, dar prezenta în primul rând toate trăsăturile devenite până atunci **românești generale** la acest nivel: trăsături proprii tradiției culte moldovenești, dar mai ales trăsături la origine „muntenești”, corespunzătoare tradiției coresiene, consacrate de *Biblia* moldo-munteană de la București (1688) și de mult generalizate în limba română scrisă. Și această limbă se poate considera și „moldovenească”, dat fiind că se folosea în Moldova, dar se considera în primul rând românească, adică destinată tuturor românilor (pe atunci nimeni nu se gândea că „moldovenesc” s-ar putea afla în opoziție cu „românească”). Deci nu a „devenit” limbă **română** de abia după 1812, printr-o ulterioară influență muntenească și prin adoptarea de neologisme latine și occidentale: deja așa-zisa „cazanie” a lui Varlaam (1643!), prima carte tipărită în Moldova, se intitulează *Carte românească de învățătură* și se adresează întregii „seminții românești”; și numai cu câteva decenii mai târziu, Dosoftei numește limba în care scrie exclusiv „limbă rumânească”.

Să admitem, provizoriu, și că limba cultă ar fi rămas în Basarabia la stadiul de dezvoltare în care ajunsese în 1812. Chiar și în acest caz, a susține că, din acest motiv, ar fi devenit, împreună cu graiurile populare care-i corespund, altceva decât ceea ce era, adică nu o formă sau o variantă a limbii române literare, ci o nouă limbă romanică, în rând cu italiana, spaniola, etc. (ba chiar și cu... româna!), și că,

deci, graiurile identice din stânga și din dreapta Prutului ar ține de două limbi romanice diferite, nu e numai absurd, ci e de-a dreptul ridicol. Și frauda rămâne fraudă, numai că devine încă mai gravă.

Dar, în realitate, stagnarea limbii culte în Basarabia nici n-a fost totală; și a fost mai mult cantitativă – privind numărul vorbitorilor care o cunoșteau și o cultivau – decât „calitativă” ori structurală. Cărțile românești tipărite în dreapta Prutului au mai circulat mult timp în Basarabia, la început liber, și apoi, mai mult sau mai puțin clandestin. Cărți în limba română s-au tipărit până destul de târziu și la Chișinău, mai ales – dar nu exclusiv! – pentru uzul bisericesc; intelectualii din cele două părți ale Moldovei au rămas cât s-a putut în contact între ei; și – lucru încă mai important – modelul ideal de limbă al scriitorilor și intelectualilor basarabeni – atât al celor rămași în Basarabia, de la Stamati la Mateevici, cât și, firește, al celor trecuți „în Tară”, de la Alecu Russo și Donici până la Hasdeu și până la Stere – a fost totdeauna limba cultă și literară din Principate și apoi din România. Și tocmai un basarabean ca Alecu Russo a scris pagini dintre cele mai lucide, mai inteligente și mai cumpătate despre dezvoltarea și cultivarea limbii române comune și literare. Ca să nu mai vorbim de cât a făcut Hasdeu pentru progresul românismului și pentru afirmarea unității limbii românești de pretutindeni. În tot acest timp, nimeni nu se îndoia de identitatea limbii „moldovenești” cu limba română, nici măcar guvernul rus, deși o numea „moldovenească”; altfel nu s-ar fi îngrijit să interzică importul de cărți românești în Basarabia. Tot în epoca țaristă, basarabeanul I. Hâncu (Ghinkulov), în gramatica sa publicată la Petersburg în 1840, numește limba română „vlaho-moldavă” (*vlachomoldavskij jazyk*) și *romynskij jazyk*, și preferă această ultimă denumire, pe care o consideră mai cuprinzătoare și mai adecvată; iar I. Doncev își intitulează manualul bilingv publicat la Chișinău în 1865 și destinat școlilor din Basarabia („compus pentru școlile elementare și IV clase gimnasiale”): *Cursulu primitivu de limba rumână [cu litere latine!] / Načial'nyj kurs rumynskogo jazyka*. Limba moldovenească „diferită de limba română” e o himeră născocită mult mai târziu, în Transnistria sovietică.

6.2.1. Dar, dacă o limbă moldovenească deosebită de limba română nu a existat și nu există ca rezultat al unui proces „natural” și normal în dezvoltarea istorică a limbilor de cultură, nu s-ar putea construi artificial o asemenea limbă, tot la nivelul limbii culte și literare, și anume pe baza graiurilor populare locale? Lingvistica aplicată cunoaște doar, în situații speciale, și planificarea rapidă a limbilor comune. S-ar putea, se înțelege, și chiar s-a putut, cu rezultatele pe care le cunoaștem cu toții: e tocmai ceea ce s-a întreprins în Transnistria sovietică și s-a încercat apoi și în Basarabia, după a doua ocupație rusească, cea comunistă. Dar această întreprindere a fost și rămâne contradictorie din punct de vedere rațional, absurdă și utopică din punct de vedere istoric și practic.

A fost o întreprindere contradictorie fiindcă: a) își propunea să elaboreze o nouă limbă „națională”, adică corespunzătoare identității etnice și tradițiilor

poporului „moldovenesc”, dar în același timp deosebită de limba română, și deci necorespunzătoare aceleiași identități etnice și aceluiași tradiții; b) aspira la o limbă „populară” (fără neologisme latinești și romanice occidentale, „pe care norodul nu le înțelege”), dar în același timp nepopulară (cu neologisme luate din limba rusă ori create ad-hoc, adesea prin procedee neobișnuite în limbile romanice sau chiar contrare normelor acestor limbi); și c) preconiza o limbă strict autohtonă (corespunzătoare graiurilor locale) și în același timp exclusivă, ceea ce, cum am văzut, e imposibil, dat fiind că graiurile românești din stânga Prutului nu constituie o unitate lingvistică omogenă, nici o unitate delimitabilă față de graiurile din dreapta Prutului.

Din punct de vedere istoric și practic, aceeași întreprindere a fost de la bun început o absurditate, fiindcă poporul „moldovenesc” nu se afla în situația specială a unui popor „nou”, încă lipsit de limbă comună și literară: dispunea de mult, și la acest nivel, de o limbă proprie, anume de limba comună și literară românească. Și sub regimul sovietic, când au vrut să se exprime în **limba lor**, scriitorii de vază din Republica Moldovenească – de la Druță, Grigore Vieru, Liviu Damian la Matcovschi, Cimpoi, Dabija și atâția alții – au scris pur și simplu în limba română cultă și literară, deși uneori cu justificabile regionalisme. Au optat, deci, spontan pentru produsul istoric natural, nu pentru surrogatul hibrid care li se oferea cu atâta insistență. Altfel n-ar fi putut corespunde tradițiilor autentice ale limbii culte și ale graiului popular din Basarabia.

În sfârșit, întreprinderea sovietică „moldovenistă” a fost utopică, fiindcă își propunea un scop utopic: acela de a separa „limba moldovenească” de limba română, scop care nu putea fi nicicum atins. Căci, oricâte rusisme ar fi adoptat și cu oricâte creații ad-hoc s-ar fi încărcat, o limbă bazată pe graiurile „moldovenești” și care păstra structurile esențiale ale acestora nu putea fi altceva decât o formă a limbii române: o formă, fără îndoială, aberantă și hibridă, anacronică și absurdă, dar totuși o formă a limbii române, ba chiar numai a dialectului dacoromân. Și, firește, nu putea avea nici un efect asupra poziției genealogice a graiurilor populare pe care se baza; nu le putea separa de limba română și, cu atât mai puțin, nu le putea transforma în altă limbă romanică. Un dialect primar al unei limbi istorice se poate într-adevăr despărți printr-un proces de divergență de această limbă și deveni cu timpul o altă limbă istorică. Dar graiurile „moldovenești”, repet, nu constituie un dialect primar al limbii române și nici măcar un grai autonom în cadrul dialectului dacoromân.

Toate acestea explică și falimentul total al limbii „moldovenești” artificiale în Basarabia. Această limbă a putut fi un timp impusă, dar nu s-a putut impune nici în popor, nici între intelectuali. Dimpotrivă: după nu mulți ani, a fost înlăturată, nu numai datorită luptei deliberate a scriitorilor pentru mijlocul lor firesc de expresie, ci și datorită bunului-simț al vorbitorilor. Și, de îndată ce limba cultă din Basarabia și-a regăsit fâgașul ei normal de dezvoltare, norma ideală care s-a impus a fost cea a limbii române comune și literare. În cursul procesului de renaționalizare și de

normalizare a limbii culte, care a urmat (și încă nu s-a încheiat), întrebarea pe care, implicit, și-au pus-o vorbitorii conștienți de identitatea lor etnică și culturală în toate cazurile îndoielnice a fost: „Cum se spune în limba română?”, nu „Cum ar trebui să se spună în limba moldovenească?”. Nu „românismele”, ci rusismele de formă și conținut și creațiile ad-hoc au fost (și continue să fie) eliminate printr-o operație constantă de „selecție naturală”. De pe urma limbii artificiale rămâne, ca o stafie, numai ideea greșită a unei „limbi moldovenești” deosebită de limba română, și numai la răuvoitori și la vorbitorii naivi și contaminați de ideologia sovietică.

6.2.2. De altfel, utopia „limbii moldovenești” a fost numai manifestarea lingvistică a unei întreprinderi mult mai vaste. Într-adevăr, fraudă științifică nu s-a mărginit și nu se putea mărgini la limbă. Un neadevăr susținut conștient nu poate trăi singur, are nevoie de alte neadevăruri, pe care le și implică.

De la limbă s-a trecut deci la literatură și apoi la toate celelalte forme ale culturii. Se știe la ce aberații s-a ajuns cu privire la literatură într-o anumită perioadă a „moldovenismului” sovietic. Numai scriitorii moldoveni dinainte de 1812 au putut fi acceptați fără nici o greutate ca scriitori de limbă „moldovenească” (ce-i drept, „veche”) și deci ca reprezentanți ai tradiției literaturii „moldovenești”. Scriitorii români din alte regiuni – de la cronicarii munteni la Școala Ardeleană și la Caragiale, Arghezi, Coșbuc, Goga, Rebreanu etc. – au fost, se înțelege, excluși din această tradiție: ar fi scris în altă limbă (în limba română) și ar fi ținut deci de o literatură „străină” (la Chișinău cărțile românești se găseau, când se găseau, numai la librăria de cărți străine). Probleme speciale se puneau însă numai cu privire la scriitorii moldoveni „occidentali” de după 1812. Când au încetat moldovenii din dreapta Prutului să fie „moldoveni” și au devenit „români”? În 1812? În 1859, o dată cu unirea Principatelor? Ori numai cândva după 1859? După soluția care se dădea acestei false probleme, Negruzzi și Alecsandri au fost, alternativ, „moldoveni”, „români” și „moldo-români”; Eminescu și Creangă, cu precădere „români”; iar scriitorii de mai târziu, exclusiv „români”. Așa s-a ajuns să se pretindă că până și Sadoveanu – fiind scriitor „român” – ar fi trebuit „tradus” în limba moldovenească. Se spune că Sadoveanu ar fi comentat, cu rostirea lui moldavă: „Audz mișăii! Să ma traducă pi mini în limba me!” Și dacă ar fi fost coerent, susținătorii „limbii moldovenești” ar fi trebuit să-i considere scriitori de limbă străină și pe toți prozatorii și poeții basarabeni, cel puțin până la 1940 – pe Stamati, Russo, Donici, Hasdeu, Mateevici, Buzdugan, Stere etc. –, fiindcă și aceștia au scris toți, și au vrut să scrie, românește, nu „moldovenește”. Cine ar mai fi rămas atunci în literatura „moldovenească” propriu-zisă?

Tot de la limbă s-a trecut la popoare și la identitatea etnică, istorică și culturală a acestora. Dat fiind că limba „moldovenească” trebuia să fie altă limbă decât limba română, cu atât mai mult trebuiau să fie alte limbi dialecte românești sud-dunărene. Și acestor limbi diferite trebuiau să le corespundă ca entități diferite popoarele care le vorbesc. Deci, nu o singură limbă romanică orientală, limba română, și un singur popor neolatin în Europa dunăreană, ci cinci limbi romanice

și, prin urmare, cinci popoare neolatine (mai mult sau mai puțin slavizate): istroromânii, aromânii, meglenoromânii, „românii” (dacoromânii!) și „moldovenii”. Mai ales „românii” (inclusiv moldovenii „români” din dreapta Prutului) trebuiau să devină un popor străin și chiar un popor dușman moldovenilor. Așa, între altele, „ocupanții români” ar fi oprimat cultura națională a moldovenilor și ar fi impus în Basarabia, între 1918 și 1940, cultura lor străină și o limbă pe care „norodul nu o înțelegea” (poate norodul ucrainean, rus sau găgăuz, că doar norodul moldovenesc nu putea să nu-și înțeleagă limba). S-a ajuns, astfel, la bine-cunoscuta falsificare a întregii istorii, nu numai culturale, ci și politice, a moldovenilor și a tuturor românilor.

Multe din aceste aberații au fost, ce-i drept, retractate, sau cel puțin nuanțate, în literatura științifică de nivel superior. Chiar și utopia lingvistică s-a năruit. Dar convingerile nebuloase pe care le produsese la nivelul ideologiei populare naive au persistat; și încă mai persistă. Utopia trece, efectele rămân.

6.2.3. Acțiunea „moldovenistă” sovietică s-a prezentat totdeauna și explicit ca având în primul rând un scop politic, în aparență, generos și nobil: acela de a afirma și de a promova identitatea națională specifică a poporului moldovenesc dintre Prut și Nistru (și de dincolo de Nistru). E adevărat că scopul a fost în primul rând, ba chiar exclusiv, politic. Dar de generozitate, noblețe, naționalitate etc. nu poate fi vorba dacă ținem seama de premisele reale ale acestei acțiuni și de sensul în care ea a înțeles identitatea (anume ca **neidentitate**). Identitatea unui popor nu se afirmă negându-i-o și suprimându-i-o. Nu se afirmă identitatea poporului „moldovenesc” din stânga Prutului separându-l de tradițiile sale autentice – reprezentate, în primul rând, de limba pe care o vorbește –, desprinzându-l de unitatea etnică din care face parte, tăindu-i rădăcinile istorice și altoindu-l pe alt trunchi ori în vid. Aceasta nu e afirmare, ci, dimpotrivă, anulare a identității naționale, istorice și culturale, a poporului „moldovenesc”: e ceea ce în Republica Moldova se numește, cu un neologism bine-venit, „mancurtizare”. Și „mancurtizarea” e genocid etnico-cultural. Din punct de vedere politic, promovarea unei limbi „moldovenești” deosebite de limba română, cu toate urmările pe care le implică, este deci un delict de genocid etnico-cultural, delict nu mai puțin grav decât genocidul rasial, chiar dacă nu implică eliminarea fizică a vorbitorilor, ci numai anularea identității și memoriei lor istorice.

6.3. Ni se spune însă că, cel puțin pentru o parte din „moldoveniști”, problema limbii nu s-ar mai pune în acești termeni, ci numai ca o chestiune de nume: se știe și se recunoaște că limba română și limba moldovenească sunt una și aceeași limbă și se propune numai să se numească cu două nume diferite („română” în România, „moldovenească” în Republica Moldova).

Dar și această versiune „discretă” e lipsită de fundament. Limba română n-a fost niciodată numită – și nu se poate numi – „română” sau „moldovenească”, fiindcă *român*, *romănesc* și *moldovean*, *moldovenesc* nu sunt termeni de același rang semantic (*moldovean*, *moldovenesc* se află la nivelul termenilor *muntean*,

oltean, bănățean, ardelean, maramureșean, pe când român, românesc e termen general pentru toată limba română istorică și pentru limba română comună și literară); a fost numită cândva, mai ales de străini, „moldavă sau valahă”, ceea ce nu e același lucru. Și, în lingvistică, moldovenesc, cu privire la limbă, se aplică numai unui grai (în cadrul dialectului dacoromân), a cărui arie nu coincide cu Moldova (deși cuprinde o mare parte din ea); dar limba „moldovenească”, fiind identică cu limba română, nu poate fi identică cu acest grai și nu trebuie confundată cu el. Pe de altă parte, „moldoveni” nu sunt numai locuitorii băștinași din Republica Moldova, ci și locuitorii Moldovei „mici” din dreapta Prutului, și românii bucovineni; și aceștia nu numesc limba lor comună și literară „moldovenească”, ci „română” sau „românească”. Singurul argument care se prezintă în favoarea denumirii duble e că aceeași limbă se vorbește în două state diferite, dar nu e un argument valabil. Limba germană nu se numește „austriacă” în Austria și cea engleză nu se numește „australiană” în Australia, „statouniteană” (?) în Statele Unite etc. Pe lângă aceasta limba română nu se vorbește numai în România și în Republica Moldova, ci și în afara granițelor acestor țări, și ne întrebăm, dacă se admite denumirea dublă, cum ar trebui să se numească limba vorbită de românii din Ucraina, din Ungaria, din Serbia, din Bulgaria.

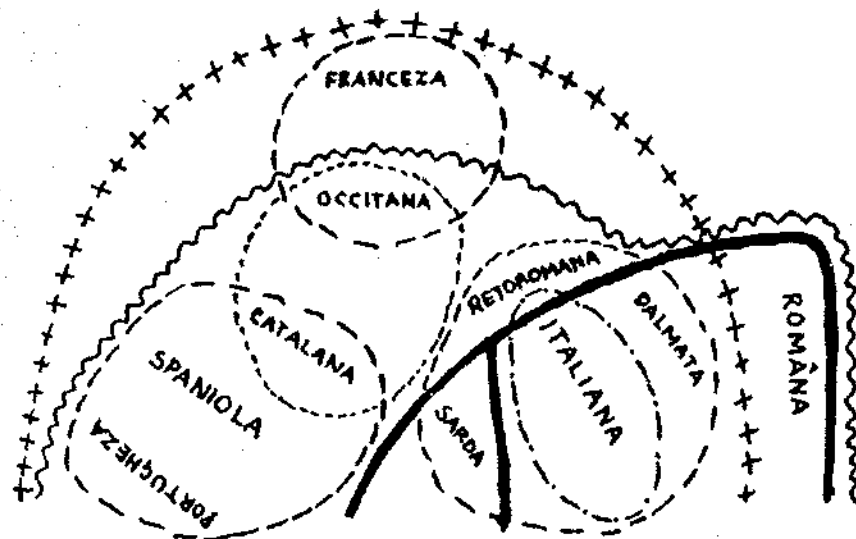
Totodată, denumirea dublă duce la aceleași confuzii ca și teoria celor două limbi diferite și poate implica aceleași urmări cât privește identitatea etnică și culturală a vorbitorilor. Într-o statistică ucraineană publicată în Occident, ni se spune că în Ucraina, printre alte minorități, locuiesc 140 000 de români și 330 000 de moldoveni. „Românii” sunt cei din nordul Bucovinei, din ținutul Herța și din Rutenia subcarpatică, „moldovenii”, cei din nordul și sudul Basarabiei și din Transnistria ucraineană. Iar în regiunea Cernăuți, moldovenii din Boian sunt „români”, fiindcă vorbesc „limba română”, și cei din Noua Suliță sunt „moldoveni”, fiindcă vorbesc „limba moldovenească”, deși vorbesc cu toții aceeași limbă. Tot în presa occidentală, citim că în Republica Moldova se vorbește o limbă „înrudită” cu limba română. Cât de înrudită e, nu ni se spune. Ca germana cu persana, ca germana cu engleza, sau ca germana de la Potsdam cu cea de la Berlin? Și chiar pe mine m-a întrebat cu multă mirare, la Moscova, un profesor universitar cum de mă puteam înțelege cu două studente din Bălți, vorbind ele moldovenește și eu românește; și când i-am spus că e aceeași limbă, m-a privit cu neîncredere și suspiciune; pe el, la școală și la universitate, îl învățaseră altceva.

Absurditățile și aberațiile sovieto-moldoveniste au ajuns foarte departe și au pătruns foarte adânc în ideologia vulgară din multe țări. Nu e bine, deci, să le mai facem și noi concesii.

Nu putem încheia altfel decât cu judecata pe care am emis-o pe baza faptelor reale și în cadrul teoretic pe care ni l-am propus: *a promova sub orice formă o limbă moldovenească deosebită de limba română este, ori o greșeală naivă, ori o fraudă științifică; din punct de vedere istoric și practic, e o absurditate și o utopie; și, din punct de vedere politic, e o anulare a identității etnice și culturale a unui popor și, deci, un act de genocid etnico-cultural.*

*
Câteva cuvinte și cu privire la apelul pe care ne propunem să-l adresăm Parlamentului Republicii Moldova.

S-a întrebat, se pare, cineva și la Congresul al V-lea al Filologilor Români dacă noi, filologii și lingviștii care ne ocupăm cu limba română în toate formele ei, deci și cu graiul moldovenesc ca atare, avem dreptul să impunem Parlamentului unui stat independent numele pe care trebuie să-l dea limbii acestui stat. Într-adevăr, nu avem dreptul; avem datoria. Nu, se înțelege, să-i „impunem” ceva, ci să-i arătăm care este adevărul științific și istoric și să-l avertizăm cu privire la orice uneltire împotriva acestui adevăr, ca nu cumva să facă o greșală care ar putea avea urmări extrem de grave. Cine, cu bună știință, nu protestează și permite să se facă o astfel de greșală, se face și el vinovat, ba chiar mai vinovat decât cine comite greșeala din neștiință. Tocmai dacă respectăm acest Parlament, suntem datori să-l considerăm de bună credință, doritor de a stabili și a promova adevărul și doritor de a respecta identitatea etnică și culturală a poporului băștinaș și majoritar din republică, cel puțin în măsura în care respectă identitatea etnică și culturală a populațiilor minoritare conlocuitoare; și avem datoria să-l ferim de riscul de a se acoperi de ridicol și de ocară în fața istoriei.

- frontiera genealogică între „România occidentală” și „România orientală”
- ~~~ limita tipologică
- + + + limita „areală”
- - - limite de arii secundare

UNITATEA LIMBII ROMÂNE. PLANURI ȘI CRITERII*

Aș vrea mai întâi să mulțumesc Academiei Române și, mai ales, domnului vicepreședinte al Academiei, Eugen Simion, pentru faptul că a binevoit să mă aleagă pe mine pentru inaugurarea acestei conferințe, fiindcă eu reprezint, într-un fel, problema care ne preocupă aici în timpul conferinței, anume fiindcă sunt român moldovean și tocmai din actuala Republică Moldova. Eu am crescut ca român, și pe vremea copilăriei și adolescenței mele, petrecute în Basarabia, în Țara de Sus, nu se puneau această problemă, a unei limbi moldovenești, și nici nu ne închipuiam noi că s-ar putea pune cândva și cumva – fiind noi neștiutori de ceea ce se întâmpla dincolo de Nistru, unde se pregătea despărțirea limbii române din Basarabia de limba română ca atare în totalitatea ei.

Comunicarea mea are titlul *Unitatea limbii române. Planuri și criterii*. De ce „planuri și criterii”? Fiindcă eu – știți dumneavoastră cu toții – nu sunt românist, ci sunt teoretician al limbajului și romanist, deci voi vorbi din punctul de vedere al lingvisticii generale și din punctul de vedere al romanisticii, al lingvisticii romanice.

Ce este o limbă și cum trebuie să punem și să rezolvăm problema unității unei limbi? Limbile sunt tehnici istorice ale vorbirii, sunt sisteme de tradiții istorice ale vorbirii, ale limbajului în general. Limbajul e guvernat de două principii universale: de principiul comun al tuturor activităților culturale, adică al activităților libere ale omului, *creativitatea*, și de principiul comunității tehnicii istorice, principiul universal al *alterității*. Pe de o parte, limbajul este, într-o măsură oarecare și în esența sa, creativitate, activitate de creație, pe de altă parte, este totdeauna și al altora și pentru alții, pentru o comunitate care se dezvoltă în istorie. Datorită alterității, limbajul se prezintă sub formă de limbi, de tradiții care sunt tradiții comune. Însă, dat fiind că limbajul este totdeauna și creativitate, nu există limbi, nu există tradiții istorice ale comunităților vorbitoare monolitic unitare. În orice limbă – dacă nu s-a redus această limbă la o limbă moartă sau la un cod – deosebim o varietate în spațiu (varietate pe care o numim, în lingvistică, *diatopică*), o varietate între păturile socioculturale ale comunității (varietate pe care o numim *diastatică*) și o varietate de expresie, în acord cu circumstanțele vorbirii – o varietate stilistică sau, cum o numesc eu, *diafazică*. Datorită alterității însă, în același timp și în contra acestei varietăți, se nasc omogenități, și anume omogenități

în sens diatopic (pe care le numim *dialecte*), omogenități în sens sociocultural (pe care le numim *niveluri de limbă*) și omogenități în sens diafazic (pe care le numim *stiluri de limbă*). O limbă este, atunci, o colecție complexă de dialecte, niveluri de limbă și stiluri de limbă, care în parte coincid și în parte se prezintă ca divergente. Aceasta este o limbă pe care o putem numi *limbă istorică*.

O limbă istorică nu este niciodată monolitic unitară – o limbă care s-a dezvoltat istoricește și care are un nume, ca, de exemplu, limba română, și care e recunoscută ca limbă istorică de proprii ei vorbitori și ca limbă și de vorbitorii altor limbi. O limbă unitară este numai o limbă pe care o putem delimita noi, ca lingviști, în cadrul unei limbi istorice, anume o limbă pe care eu o numesc *limbă funcțională*: o limbă fără diferențe în spațiu, fără diferențe socioculturale și fără diferențe stilistice – sau un singur dialect, la un singur nivel de limbă și într-un singur stil de limbă. Datorită alterității și în acord cu coeziunea comunității, pe deasupra acestei varietăți, mai ales pe deasupra varietății dialectale, se formează, prin procese istorice naturale și prin voința vorbitorilor, limbi comune, adică limbi care sunt, în sens ideal cel puțin, limbi pentru toată comunitatea unei limbi istorice și pentru toate acele treburi care sunt treburi ale comunității întregi. Se formează o *koiné*. Însă și aceste limbi comune prezintă diferențe (chiar și diferențe regionale); se creează în această limbă comună, de obicei, forme regionale – dialecte secundare – și atunci este nevoie, tocmai pentru aceste treburi ale comunității în general, de o normă superioară acestei limbi comune, un fel de limbă comună a limbii comune, o *limbă standard* – o limbă pentru toată comunitatea și pentru educația și identitatea ei etnică față de alte identități etnice, o limbă pe care eu o numesc *exemplară*.

Deci, când considerăm unitatea unei limbi și problema unității unei limbi, trebuie să știm la ce nivel ne aflăm: pe planul limbii istorice, pe planul limbii comune sau pe planul idealului de limbă, pe planul limbii exemplare (care niciodată nu este cu totul terminată, care este întotdeauna, în același timp, în parte realizare și în parte proiect). Pe de altă parte, și într-o limbă funcțională, adică un singur sistem, fără diferențiere internă, trebuie să deosebim, ca în orice tehnică, cel puțin trei planuri: un plan al realizării tradiționale a acestei limbi, independent de faptul că această realizare este sau nu este funcțională; un plan superior, planul sistemului de funcțiuni ale limbii, al sistemului de opoziții funcționale ale limbii; iar mai sus decât planul acestui sistem, un plan al tipului lingvistic, adică al principiilor opozițiilor și funcțiunilor din sistem.

Deci, când vorbim de unitatea unei limbi, trebuie să înțelegem dacă vorbim de unitate pe planul normei tradiționale, al realizărilor tradiționale, al formelor ca atare, dacă vorbim pe planul sistemului de posibilități funcționale ale limbii – sistemul nu e niciodată în întregime realizat, încă se poate realiza, are existență virtuală; știm cum se va spune în românește, de exemplu, ceea ce nu s-a spus încă (știm cum derivăm în limba română anumite fapte pe care nu le-am creat încă) și recunoaștem fapte noi ca românești, ca formate bine în limba română –, sau dacă

* Din volumul *Limba română și varietățile ei locale*, Editura Academiei Române, București, 1995, p. 11–19. Este textul conferinței ținute de Eugeniu Coșeriu la sesiunea științifică organizată de Secția de Filologie și Literatură a Academiei Române (31 octombrie 1994).

ne găsim pe planul tipului lingvistic, pe planul principiilor de organizare al unei limbi.

Aceasta înseamnă, mai întâi, că varietatea internă și unitatea limbilor trebuie considerate din cele două puncte de vedere, pe planuri diferite, și că pot apărea în măsură diferită. Pe de altă parte, aceasta înseamnă, dat fiind că nu există limbi istorice monolitic unitare, că nici baza unei limbi istorice nu ar putea fi, ca limbă istorică, monolitic unitară; deci, în cazul nostru, nici latina vulgară, pe care o admitem ca bază istorică a tuturor limbilor romanice, nici latina vulgară dunăreană, pe care o admitem ca bază a limbii române, nu puteau fi monolitic unitare, fiindcă prezentau, fără îndoială, diferențe în spațiu, diferențe socioculturale și diferențe stilistice.

Aceasta înseamnă, tot așa, că nu există, în realitate, o măsură absolută a unității, că ce putem spune, când vorbim în istorie și când comparăm limbile între ele, este numai dacă o limbă este mai mult sau mai puțin unitară decât altă limbă, adică unitatea este totdeauna, *in concreto*, un fapt relativ.

Se înțelege că această unitate este din ce în ce mai solidă cu cât ne ridicăm de la limba istorică la limba comună și de la limba comună la limba exemplară, dat fiind că limba comună și limba exemplară reprezintă această tendință, această aspirație către unitatea limbii pentru toată comunitatea.

În cazul limbii române, care este unitatea ei ca limbă istorică? Cred că putem fi de acord aproape în întregime cu Sextil Pușcariu, care a formulat, mai mult sau mai puțin, această soluție (mai mult decât problemă) în sensul următor: ceea ce este caracteristic pentru limba română și desparte limba română, pe de o parte, de limba latină, pe de altă parte, și de celelalte limbi romanice este comun celor patru dialecte ale limbii române. Cu anumite restricții, fără îndoială, dat fiind că această unitate – unitate genealogică – este întotdeauna o unitate din trecut, care se prezintă apoi ca varietate, ca unitate și diversitate. Totuși sunt destule fapte în afară de cele care duc până la o diferențiere în latina populară dunăreană, și nu trebuie să ne temem de această varietate, fiindcă această varietate (aflată deja la baza limbii române) este cu mult mai mare în cazul celorlalte limbi romanice, de exemplu, în cazul limbilor ibero-romanice sau în cazul limbilor din Galoromania. Pe lângă aceste fapte, avem o serie de fapte care sunt comune tuturor dialectelor, nu numai în sistem, ci până în norma limbii. Sextil Pușcariu nici nu a semnalat toate aceste fapte, a semnalat unele și a uitat – sau nu a formulat precis – alte fapte care sunt tot atât de importante. De exemplu, între cele semnalate, faptul că / intervocalic devine peste tot *r* în aceste dialecte, faptul că grupul *qu* devine *p* (de exemplu, *apă*), faptul că *gn* devine *mn* (de exemplu, *lemn*) și *ci* devine *pt* (de exemplu, *lapte*) în toate aceste dialecte. Sau faptul că avem până și coincidențe cu totul specifice (la un verb ca *a avea*: *am* și *are*), faptul că avem peste tot (deși sunt anumite diferențe de pronunțare) *mine*, *tine*, *cine*, faptul că avem peste tot conjunctivul cu *să* sau toate alternanțele vocalice și cele consonantice; sau faptul, pe care l-a semnalat doamna Matilda Caragiu-Marioțeanu și a insistat tocmai asupra românității lui, că avem

vocalele șoptite, atât de caracteristice pentru limba română, și nu numai pentru dacoromână, ci și pentru aromână (acest [i] șoptit) și, în cazul aromânei, acest [ʲ] șoptit, care a existat și în parte mai există și în dacoromână. Adică este o unitate care înseamnă nu numai *unitate genealogică*, ci, fără îndoială, și o anumită *unitate areală*, în ciuda diferențelor, care, incontestabil, există și care separă aceste dialecte.

Mai importantă încă este *unitatea tipologică*, unitate la nivelul tipului, în afară de această unitate la nivelul sistemului lingvistic. Unitatea tipologică a limbii române este unitatea tuturor limbilor romanice, în afară de franceza modernă, care s-a îndepărtat de tipul general romanic. Principiul general al acestui tip lingvistic este: determinări materiale interne, paradigmatică, pentru funcțiuni interne, nerelaționale și determinări sintagmatice (determinări în sfera unității, determinări perifrastice), pentru funcțiuni relaționale. În unele cazuri, dialectul dacoromân este mai avansat în realizarea acestui tip, în alte cazuri, dialectul aromân este mai înaintat, de exemplu în faptul că a redus cazurile și la pronumele personal, că pe lângă *io* are și pe *mini*, și că pentru persoana a doua are numai *tini* (ca și italiana populară, care are *me* și *te*, și așa cum franceza, încă din perioada veche, înainte de a trece la noul tip romanic, a creat pe *moi* și *toi*). Din aceste puncte de vedere, limba română este, fără îndoială, mai unitară la acest nivel al limbii istorice decât franceza, mult mai unitară decât italiana, care ține, din punct de vedere al limbii istorice, de două arii diferite în România, aria orientală și aria occidentală; dialectele italiene septentrionale merg cu România occidentală. Deci, unitatea limbii italiene este o unitate secundară, o unitate care la origine era diversitate și numai prin gravitarea diferitelor dialecte către limba comună stabilită pe baze toscane și florentine, italiana, a ajuns să fie aceeași limbă istorică, o singură limbă istorică. Eu aș spune că e unitară cum e limba spaniolă, dacă considerăm această limbă spaniolă ca limbă istorică, cu dialectele ei, adică cu castiliana, cu navaro-aragoneza și cu asturiano-leoneza (unde diferențele sunt, și în fonetică, și în morfologie, tot atât de profunde ca diferențele dintre dialectele românești, afară numai dacă considerăm istroromâna, care, într-adevăr, s-a îndepărtat prin anumite influențe externe mult mai mult de trunchiul pluridialectal al restului limbii române).

Ca limbă comună – ca să trecem la celălalt plan –, aceasta există numai pentru dialectul dacoromân. Nu avem o limbă comună pentru toate dialectele, dat fiind că nu am putut, în atâtea secole, constitui o singură unitate, națională și statală. Încercările care s-au făcut (și tocmai aromânii au încercat să stabilească o *Măiestrie a ghiovăsirii rumânești* generală) nu au dat rezultate istorice trainice. Influența dialectului aromân asupra acestei limbi comune nu s-a putut afirma. În Școala Ardeleană s-a încercat, din când în când, să se adopte, mai ales pentru a înlocui anumite slavisme, forme din aromână: de exemplu, Petru Maior scrie *vrută* pentru „jubită”, fără îndoială din aromână.

Această limbă comună care există numai pentru dacoromână, și care se înțelege în sens ideal, ca fiecare limbă comună, că este pentru toți românii de peste tot, este, mai întâi, extrem de unitară, așa că în cazul limbii române aproape că nu există diferențe între nivelul limbii comune și nivelul limbii exemplare. Diferențele sunt de fonetică și, din când în când, de vocabular; diferențele gramaticale sunt foarte puține. Aproape că nu există diferențe între limba comună, care prezintă varietate regională, și limba exemplară, adică limba standard. Această limbă comună este mai unitară decât limba italiană, este mult mai unitară decât limba spaniolă (trebuie să știm că în limba spaniolă ceea ce se numește dialectul andaluz sau ceea ce se numește limba spaniolă din America, cu toată varietatea ei, sunt forme secundare ale limbii comune, nu sunt dialecte primare; deci diferențele sunt, în cazul spaniolei, cu mult mai mari, și tot așa în cazul limbii portugheze, unde diferențele sunt încă mai mari între Portugalia și Brazilia) și chiar mult mai unitară decât limba franceză, dacă ne gândim că nu e vorba numai de franceza vorbită în Franța, și că există limbă comună franceză, de exemplu, și în Canada. Atunci, la acest nivel, limba română se prezintă mai unitară decât toate celelalte limbi romanice, în afară de anumite limbi care sunt, în parte, încă în formare, așa spune eu, din punctul de vedere al limbii exemplare.

Ce se întâmplă cu nivelul limbii exemplare, cu nivelul limbii standard? Și aici limba română este mult mai unitară decât orice altă limbă exemplară romanică. Diferențele sunt extrem de mici: adică, dacă spunem, de exemplu *mâine, câine, pâine* sau dacă spunem, cum spun eu, *mâne, câne, pâne*, și scriem tot așa, dacă spunem mai mult cu infinitivul (*pot scrie*) sau mai mult cu conjunctivul (*pot să scriu*), dacă întrebuițăm, adică, mai mult sau mai puțin această posibilitate mai veche a infinitivului, dacă facem sau nu diferență strictă între *a spune* și *a zice*, pe care noi, moldovenii, care vorbim și noi o formă a limbii exemplare, o facem strict. Dacă facem comparația cu limba italiană, constatăm că pentru limba italiană există cel puțin două norme diferite, mai ales în sistemul de distribuție a fonemelor: o normă florentină și o normă romană, diferență care ajunge până la inventarul fonemelor. În norma romană nu există diferență între /s/ și /z/, pe când în norma florentină există această diferență, în afară de cazurile foarte numeroase unde alegerea fonemelor este diferită în norma florentină și în norma romană. Și împotriva acestor norme tradiționale se afirmă tocmai, în limba italiană, o nouă normă, susținută de anumiți lingviști, o normă septentrională, normă care nu mai are anumite fapte caracteristice ale limbii italiene, ca diferențele funcționale între vocale închise și deschise, sau ceea ce se numește *raforzamento iniziale*, adică un fel de dedublare sintactică la începutul cuvintelor.

Această limbă română este mai unitară decât spaniola. Spaniola din America, și la nivelul de exemplaritate, are un inventar fonologic în parte diferit, fiindcă are

numai /s/ și nu face diferența între /s/ și /θ/, și aproape peste tot există numai /y/ și nu /y/ și /ll/ și la acest nivel de exemplaritate.

Româna este mult mai unitară decât portugheza exemplară. În portugheza exemplară există diferențe fonologice și gramaticale (în morfologie și în sintaxă). Ba chiar, cel puțin în cazul fonologiei, această limbă română este mai unitară și decât limba cea mai fixată la acest nivel, care este limba franceză. Fiindcă în franceză, tocmai în sistemul fonologic, și la acest nivel de exemplaritate, unii vorbitori sau în unele ocazii ale vorbirii fac diferența între /e/ lung și /e/ scurt, între /mɛ:tr/ și /metr/, alți vorbitori nu fac această diferență, deci au numai un fonem, alți vorbitori sau în unele ocazii au patru vocale nazale, /ã/, /ẽ/, /õ/ și /œ/, alți vorbitori au numai trei vocale nazale și aceiași vorbitori, în ocazii diferite, pot întrebuița un sistem sau alt sistem. Nu avem așa ceva în limba română exemplară; în măsura în care această limbă s-a fixat din punct de vedere fonetic, regiunile au renunțat la faptele regionale și s-a stabilit această normă pentru toată limba română exemplară.

Deci unitatea este întotdeauna relativă, dat fiind că unitatea este o noțiune relativă, însă tocmai din acest punct de vedere unitatea limbii române este superioară, la acest nivel, unității altor limbi romanice și, uneori, superioară tuturor celorlalte limbi romanice.

Cum rămâne cu chestiunea care ne doare pe toți, și mai ales pe noi, cei din Țara de Sus, din Moldova dintre Prut și Nistru, cu așa-zisa limbă moldovenească? Din punct de vedere genealogic, această limbă moldovenească nu există ca unitate, adică la nivelul graiurilor populare. La nivelul graiurilor populare, limba moldovenească, adică limba populară vorbită între Prut și Nistru și dincolo de Nistru, ține de dialectul dacoromân și ține nu de un singur grai, ci de două graiuri din dialectul dacoromân, anume partea de nord și centru ține de așa-zisul grai moldovenesc, care, după cum știm, ajunge până în Ardeal și până în Maramureș, și partea de sud (la sud de Cahul, adică în județele Ismail și Cetatea Albă), ține de graiul muntean, cu fonetica graiului muntean și, din punct de vedere lexical, cu tot ce este caracteristic pentru graiul muntean și pentru graiul – tot muntenesc – din sudul Moldovei dintre Prut și Carpați. Singura diferență este că frontiera dintre aceste două graiuri între Prut și Nistru e ceva mai la sud decât în regiunea dintre Prut și Carpați. Toate izoglosele sunt izoglose orizontale, taie Prutul de-a curmezișul, aproape nu există – în afară de foarte puține elemente izolate în vocabular – fenomene care să ajungă numai până la Prut și să fie caracteristice numai pentru graiurile de dincolo de Prut. Și ceea ce nu știu moldoveniștii, care susțin existența unei limbi moldovenești pe baza acestor graiuri, foarte multe dintre izoglosele muntenesti trec și dincolo de Nistru, anume în Transnistria de sud (și acolo frontiera este mai la nord decât în sudul Basarabiei). În Transnistria de sud faptele țin mai curând de faptele muntenesti și în fonetică, și în vocabular, ceea ce probabil corespunde unei colonizări din sud și corespunde, probabil, și teritoriului episcopiei Proilavei, care ajungea până la Dubăsari și dincolo de Dubăsari.

Din punct de vedere tipologic, aceste graiuri sunt, pur și simplu, graiuri de același tip, cu aceleași principii, pe care le avem în limba română și, în plus, țin și de același subtip, care este subtipul dacoromân, caracterizat prin hipertrofia determinării. Această hipertrofie a determinării este tot așa în toate graiurile populare din Moldova. Iar dacă în acest sens nu există diferențe (nu există o unitate și deci nu pot exista diferențe cu privire la limba română), dat fiind că graiurile populare sunt continuate dincoace de Prut, nici la nivelul limbii comune și la nivelul limbii exemplare nu există, pur și simplu, nici o diferență.

Idealul de limbă al tuturor scriitorilor din Basarabia a fost totdeauna același ideal al tuturor românilor. Și la această limbă exemplară românească au contribuit și toți scriitorii și poeții dintre Prut și Nistru, de la Stamati, Russo și Hasdeu până la Grigore Vieru și la toată splendida generație de poeți români dintre Prut și Nistru. De aceea spunem că „așa-zisa limbă moldovenească” nu există, fiindcă nu există ca unitate la nivelul graiurilor populare. E vorba numai de forme ale dialectului dacoromân, de graiuri care se întind și dincoace de Prut și nu există nici o diferență serioasă, esențială, la nivelul limbii comune, nu există nici o diferență la nivelul limbii exemplare. Dacă anumiți scriitori moldoveni dintre Prut și Nistru spun, de exemplu, *mâne, căne, pâne*, ei urmează aici o anumită normă de exemplaritate care există și în România, dincoace de Prut.

Ca să arătăm, și cu aceasta vom încheia, care este esența, individualitatea limbii moldovenești, citesc un paragraf dintr-o declarație a moldoveniștilor, care afirmă că ei vorbesc și scriu limba moldovenească și că limba moldovenească e altă limbă decât limba română: „Considerăm de datoria noastră să-i facem atenți pe cei ce caută să ne convertească cu tot dinadinsul la credința românească că orice presiune naște inevitabil contraacțiune; că în sânul poporului moldovenesc germinează stări de spirit diametral opuse celor susținute de politicaștrii în mantii academice, ce, tensionate fiind cu atâta desconsiderare față de moldoveni, pot duce la emoții social-politice cu urmări imprevizibile”. Dacă n-am ști cine semnează și dacă am citi nu numai acest paragraf ci, de altfel, tot acest raport, ar putea bănuși cineva că e vorba de altă limbă, de limba moldovenească? Tot ceea ce se află aici – și ceea ce este mai mult sau mai puțin nou, și ceea ce este creație în acord cu tradițiile anterioare ale limbii culte din Moldova dintre Prut și Nistru – este pur și simplu ca și în limba exemplară din România: de la *diametral opuse* până la *politicaștri* și până la *desconsiderare* și până la *emoții social-politice cu urmări imprevizibile*, totul este pur și simplu limba română exemplară, fără nici o diferență.

Vă mulțumesc.

UNITATE LINGVISTICĂ – UNITATE NAȚIONALĂ*

Aș vrea să dedic aceste cuvinte mai întâi memoriei aceluia care a fost un mare promotor și apărător al limbii române în Republica Moldova, fratelui nostru Dumenik și, în același timp, intelectualilor, poeților, scriitorilor din Basarabia, care au redșteptat poporul, cel puțin cât privește substanța limbii, dacă nu și numele limbii, pe care acum îl vedem din nou în pericol.

Într-o conferință despre poeți, ca fiind conștiința morală a unei națiuni, spuneam tocmai că Platon îi exclude pe poeți din statul său ideal bazat pe unitate reciprocă. Nu i-ar fi exclus dacă ar fi trăit în Republica Moldova, ci, dimpotrivă, i-ar fi considerat ca fondatori ai statului și ca fondatori ai republicii, ai republicii ideale, fiindcă republica e fondată prin limbă, statul e fondat prin limbă, și poeții sunt cei care fac limba și care știu cel mai bine limba, cum, de altfel, spune și Platon, în dialogul *Ion*.

Vă voi vorbi ca teoretician al limbajului și ca lingvist, însă și ca român din Basarabia, din Basarabia răpită de o putere străină și care acum, ca republică independentă, își caută drumul spre viitor.

Ca teoretician al limbajului, trebuie să încerc să explic ce este și cum este unitatea lingvistică și care e raportul ei cu unitatea națională. Ca lingvist, urmăresc cum se prezintă acest raport în cazul limbii române din toate regiunile locuite de români. Ca român din Basarabia, mă interesează ce înseamnă, pentru politica culturală, pentru politica națională, unitatea lingvistică între toate aceste regiuni locuite de români.

Fără îndoială, putem deosebi trei tipuri de unități:

1. o unitate pur lingvistică, o unitate de limbă;
2. o unitate națională, care nu este numai unitate de limbă, ci implică și o unitate de tradiții culturale, de obiceiuri, de datini, de istorie comună;
3. o unitate politică, adică unitatea unui stat.

Dacă ne gândim bine, vedem și putem arăta că aceste unități sunt chiar ordonate în această succesiune, adică mai întâi unitatea lingvistică, care e baza unității naționale și expresia unității naționale și apoi unitatea națională, care e baza și expresia unității politice. Deci, în fond, se începe oricum cu limba, cu limbajul. Limba este factorul constitutiv al națiunii și, deci, și al statului. Nu sunt cuvintele mele aceste cuvinte, ci sunt – fără îndoială că

* Din volumul: Eugen Coșeriu, *Prelegeri și conferințe*, supliment al publicației „Anuar de lingvistică și istorie literară, seria A. Lingvistică”, Iași, XXXIII, 1992–1993, p. 181–189.

Dumneavoastră le-ați recunoscut – cuvintele pe care le întrebuințează Aristotel la începutul *Politicii*, acolo unde omul este definit prin limbaj, ca acea ființă care posedă limbaj, care posedă *logos* și nu numai *voce* și care, posedând *logos* – prin *logos* se înțelege, evident, limbaj, fiindcă acest *logos* se opune tocmai *vocii* pe care o au și animalele –, posedând limbaj, are posibilitatea de a-și manifesta conștiința morală, de a deosebi între bine și rău, între drept și nedrept și, deci, de a se manifesta ca *zoon politikón*, în sensul propriu al cuvântului. Dat fiind că această capacitate de a distinge între bine și rău, între drept și nedrept, este trăsătura caracteristică comună tuturor ființelor umane – zice Aristotel – ea este și fundamental asociată în familie și în *polis*, în stat.

Ce vrea să spună Aristotel prin aceasta, zicând că limbajul este fundamentul asociației în familie și în stat? Vrea să spună că limbajul este manifestarea modului de a fi al omului, adică manifestarea alterității omului, a faptului că omul este un subiect între subiecte, care recunoaște posibilitatea altor subiecte de a conviețui cu el, manifestându-și prin limbaj – ca să zicem așa – conținutul propriei sale conștiințe în afara sa, deschizând conștiința spre alții, ca alții să accepte, să adopte conținuturile de conștiință și să le înțeleagă. Aceste conținuturi de conștiință, însă, tocmai prin această dimensiune a alterității, a faptului că a fi om înseamnă a fi unul cu alții, tocmai prin aceasta, aceste conținuturi de conștiință sunt, la origine deja, comune și se înțeleg drept comune, nu ca fapte subiective, ca fapte particulare, numai ca ale unei persoane. Când vorbesc cu cineva, înțeleg că vorbim de același lucru și că numim aceleași lucruri cu aceleași cuvinte și, deci, că aceste semnificații sunt comune, nu sunt numai ale mele, sunt și ale lui. Ba, chiar mai mult, când creăm cuvinte noi, le creăm într-o limbă și intuim că vor fi înțelese de ceilalți ca existând deja sau ca și cum ar exista deja în limbă. Filozoful american J. Dewey zice că referința limbajului (limbajul se referă la lucruri, fără îndoială), că prima referință a limbajului este referința la alții, la alți vorbitori, prin care se stabilește comunicarea, prin care comunicarea și referința obiectivă devin într-adevăr obiective, altfel spus, referința n-ar fi obiectivă dacă nu s-ar manifesta pentru alții. Tot așa zice Heidegger: se comunică ceva, ceea ce înseamnă că cei care comunică între ei au deja ceva comun, care se arată, se vedește în a vorbi unul cu altul; adică această dimensiune a alterității ar fi un întreg, ar fi o ființă umană, dar nu închisă în ea însăși, ci o ființă deschisă, o conștiință deschisă spre alte conștiințe. De altfel, această identitate a omului ca ființă care vorbește există și acolo unde găsim intuițiile primare cu privire la realitate, la univers și la umanitate, adică în limbi. În multe limbi, sunt socotiți și numiți „vorbitori” numai cei care *vorbesc* limba respectivă, adică numai cei care *știu să vorbească*, iar cei care *nu vorbesc* limba sunt „nevorbitori”, sunt „mușii”, cei care *bolborosesc*, sunt „barbarii”. În grecește, de exemplu, animalele sunt numite și ca *áloga*, adică „ființele care nu vorbesc”. Cei care vorbesc sunt oamenii și, se înțelege, cei care vorbesc mai întâi grecește; ceilalți, cei care nu vorbesc ca lumea sunt cei care *bolborosesc*, sunt „barbarii”.

Este indiferent dacă *nemfi*, forma întrebuințată pentru germani de către slavi, este o etimologie populară (o raportăm la cuvântul pentru „mut”), fiindcă *nemfi* înseamnă astăzi și „mut” și chiar dacă – cum e foarte probabil – nu vine de la cuvântul slav, ci de la numele unui trib celtic *nemetoi*, totuși faptul însuși că acest cuvânt a fost apropiat de cuvântul care înseamnă „mut” și s-a confundat cu acest cuvânt ne arată din nou același lucru. Deci oamenii care vorbesc și care vorbesc o anumită limbă sunt, de fapt, *vorbitorii*, ceilalți sunt *mușii*, sunt cei care nu știu această limbă. Însă vedem că în toate aceste cazuri – și lucrul este remarcabil și are înțelesul lui profund – nu e vorba de limbaj în general, ci e vorba totdeauna de o limbă. În realitate, pentru conștiința de limbă care are toate drepturile ei, limbajul este identificat cu o limbă anumită, cu limba națională sau, să-i zicem, cu limba istorică a vorbitorilor. Și, când se spune despre acești vorbitori că sunt oameni, cum se spune, de exemplu, în limbile bantu, se spune în realitate, tocmai că *bantu* înseamnă „oameni”; pur și simplu, ceilalți sunt „neomeni”. Se face deci această identificare între limbaj în general și o limbă, ceea ce înseamnă nu numai că limbajul – ceea ce știm cu toții – se prezintă în mod necesar sub formă de limbă, ci că fiecare din aceste limbi este pentru vorbitorii ei și pentru vorbitori, în general, limbajul pur și simplu, modul în care această comunitate a interpretat lumea și o oferă ca lume universală tuturor celorlalte comunități.

Se povestesc anecdote în cursurile de lingvistică, mai ales pentru începători, ca să li se arate această varietate a limbilor și așa-zisul caracter arbitrar al diferențelor dintre limbi. De exemplu, se povestește o anecdotă pe care o folosește marele lingvist german Hugo Schuchardt, mare romanist, anume următoarea: Schuchardt e într-o cărciumă. Vorbește cu un țaran italian. Țăranul italian știe că Schuchardt cunoaște foarte multe limbi și îl întreabă: – „Cum se numește aceasta (un pahar) în cutare limbă?” Schuchardt îi spune: „Se numește așa în limba germană, se numește așa în limba franceză, se numește așa în limba ungară” (pe care Schuchardt o cunoaște), poate și în limba română. Țăranul zâmbește și zice: „S-o fi numind așa în toate limbile astea pe care le cunoașteți Dumneavoastră, *Ma quello che è, è un bicchiere* (însă ceea ce este, este un pahar) adică, cum am spune noi în limba română: „Este ceea ce îl *numim noi* în limba română”. Deci, se înțelege de către noi, lingviștii, mai ales când nu suntem în același timp filozofi ai limbajului și nu trecem dincolo de anecdotă, se înțelege că celelalte limbi, limbile străine, pentru vorbitorul naiv, sunt numai nomenclaturi, mai mult sau mai puțin arbitrar, și că limba adevărată, limba care corespunde esenței lucrurilor este limba proprie, națională.

Aceste anecdote au totuși un sens mai profund, adică dovedesc faptul că fiecare vorbitor înțelege limba ca limbaj în general, ca limbă universală, înțelege că este lumea așa cum poate fi concepută și înțeleasă de om și că este ordonarea lumii, transformarea lumii într-un cosmos ordonat, așa cum această transformare a lumii e oferită umanității în general de către o comunitate. Adică, mai întâi, lumea mea este lumea pe care mi-o dă limba mea, limba română, și apoi putem vorbi despre

lucruri și analiza lucrurile și, eventual, le putem și numi altfel. Însă lumea noastră primară este această lume pe care ne-o dă limba română. Iar faptul că vorbitorii altor limbi înțeleg același lucru nu înseamnă deloc că ei nu au dreptate. Fiecare dintre limbi este o perspectivă asupra universului întreg și este modul în care acest univers este ordonat, înțeles nu numai pentru această comunitate, ci pentru toată lumea. Aș spune că lumea pe care a ordonat-o limba română este lumea pe care comunitatea română o oferă ca model universal de lume tuturor celorlalte comunități actuale și viitoare.

Aceasta înseamnă că dimensiunea politică a limbajului, această asociație, acest fundament al asociației în polis se prezintă mai întâi într-o limbă, să zicem într-o limbă pe care o putem numi *limbă istorică*, fiindcă acea limbă a devenit, s-a format în istorie și este recunoscută în istorie de către propriii ei vorbitori și de către vorbitorii altor limbi prin faptul că e numită printr-un nume propriu, printr-un adjectiv propriu (și adjectivale pot fi proprii), de exemplu limba *română*, limba *franceză*, limba *engleză* ș.a.m.d.

Mai întâi, această limbă este baza conviețuirii, prin această limbă atribuim alteritatea noastră, faptul că noi suntem subiecte deschise, și altor subiecte și avem – ca să spunem așa – o sferă de alteritate cu anumite limbi. Sf. Augustin observa că omul ar prefera să conviețuiască cu câinele lui mai curând decât cu cineva cu care nu se înțelege fiindcă vorbește altă limbă; fiind el om foarte pătimaș și deși cunoscător de multe limbi, însă așa e felul lui de a se exprima: „mai bine cu câinele decât cu cineva care vorbește altă limbă, pe care eu nu o înțeleg”.

În același sens, Sf. Toma, traducând termenul *politikón* al lui Aristotel prin *politicum et sociale*, zice, între altele, că tocmai prin limbă și printr-o anumită limbă se stabilește conviețuirea și că cei care vorbesc limbi diferite *non possunt bene convivere ad dicens* („nu pot conviețui bine”).

Deci, constatăm, mai întâi, această alteritate în această sferă a limbii istorice.

Însă, pe de altă parte, limbajul este și o activitate permanent creatoare, și individul creează; această creație trece la alți vorbitori și se formează limba istorică. Și este un fapt original în limbă, că se formează sfere de alterități, sfere noi de alterități, și, deci, fiecare individ trăiește într-o serie de sfere de alteritate, mai întâi în familia lui (chiar și cu privire la limbă), apoi în sfere din ce în ce mai largi, până la această sferă a limbii istorice.

Fără îndoială, limba istorică se prezintă obiectiv cu această varietate. Însă faptul mai important a ceea, și faptul remarcabil, este că atunci când există această idee de identitate sau această intenție a identității cu ceilalți care vorbesc, în parte altfel, toți se constituie într-o comunitate; chiar dacă aceasta ține de state diferite, se formează o limbă comună, pe deasupra faptelor de varietate, de diferențiere.

Să vedem ce înseamnă *l i m b ă c o m u n ă* și de ce există limbă comună? Deși ne-am putea înțelege până la un anumit punct și fără o limbă comună, dacă limba istorică nu prezintă o varietate prea mare, cum nu prezintă, de exemplu, dialectul nostru dacoromân, care se înțelege, chiar la nivelul varietății, aproape fără

nici o greutate de la Soroca până la Timișoara și Maramureș! Deci, de ce o limbă comună? Fiindcă tocmai această alteritate superioară este alteritatea care – să zicem așa – învinge mereu alteritățile minore, alteritățile locale, pentru că fiecare vorbitor nu este mărginit la un singur „cerc de alteritate”, ci fiecare vorbitor înțelege să vorbească într-o sferă de alteritate majoră și despre toate treburile care interesează această alteritate, în această sferă de alteritate majoră; fiecare înțelege că trebuie să vorbească și o limbă care să corespundă acestei comunități majore, comunității limbii istorice. Interesant aicea, din punct de vedere teoretic, este tocmai faptul că o limbă comună, chiar dacă nu ajunge a fi comună de la început pentru toată comunitatea limbii istorice, e propusă pentru toată comunitatea limbii istorice și se înțelege că tinde să coincidă cu această comunitate a limbii istorice. Deci, când printr-un proces istoric se formează o limbă comună grecească, această limbă grecească este la origine un dialect, însă se îndepărtează de acest dialect atic, devine o *koiné diálektos*, adică modul de a vorbi comun. Pentru cine? Pentru toți grecii, și, în acest caz, chiar elimină elementele dialectale anterioare, care rămân numai fapte izolate, în dialecte. Deci, limba comună e, din nou, o limbă, care este coextensivă cu limba istorică, cel puțin ca tendință; vrea să fie coextensivă, să fie pentru toți cei care vorbesc această limbă istorică. Dar însăși limba comună se diferențiază, fiindcă și în limba comună există creativitate. Și ce se întâmplă atunci? Se întâmplă același lucru ca în limba istorică, adică se formează în cadrul limbii comune diferențiate o „limbă comună a limbii comune”, din nou, o limbă unitară sau care tinde spre unitate, limbă pe care eu o numesc *e x e m p l a r ă*, o normă ideală pentru toată comunitatea, deci o limbă standard, care este aproape numai un ideal de limbă, fără ca această limbă să fie generalizată, realizată în toate aspectele ei; însă, din nou, o limbă omogenă, unitară, o limbă care se vrea unitară pentru toată comunitatea, cel puțin pentru acele treburi care sunt treburi ale comunității întregi: educația, cultura majoră a comunității, politica comunității, administrația comunității. Acest fapt formează mereu un tip comun, mereu se vrea această omogenitate, deși limbajul rămâne activitate creatoare. Această activitate creatoare devine comună, căci faptul că ceea ce numim noi schimbare lingvistică se obiectivează în istorie ca limbă și devine fapt comun, fapt al unei comunități, este un fapt esențial pentru limbă, deci îți arată că și limba exemplară, din nou, vrea să fie limba comunității istorice întregi. Și, acest fapt se arată și în denumirea acestei limbi. Numim limbă română limba istorică română cu toată varietatea ei și cu toate dialectele ei, din țară și din afara țării. Numim apoi limbă română limba română comună în forma ei dacoromână, limba vorbită de toți vorbitorii, cu o anumită varietate, din Basarabia până în Banat și din Dobrogea până în Maramureș, sau, aș spune, din Transnistria până în Banat. Numim limbă română, de exemplu, într-o gramatică de limba română, o formă exemplară a limbii române, o formă standard a limbii române. Adică, de fiecare dată, aceste trei straturi se numesc în același fel: limbă română, toată limba română, cu toată varietatea ei, limba română comună și limba română care se propune ca normă pentru toate regiunile românești și pentru

toată extensiunea limbii istorice; aceasta nu pentru a elimina varietatea sau pentru a considera faptul local ca fiind o rupere a limbajului, ci totdeauna unitatea pe deasupra faptului local pentru toată comunitatea. Sau, cum spune cu o formulă frumoasă Menéndez Pidal, „lo local para la local y lo nacional para la nacional”. Adică, fără îndoială, putem vorbi, când ne aflăm la un anumit nivel local și într-o anumită sferă de alteritate, în forma locală, care poate fi o formă dialectală a limbii istorice. Și eu, când vorbesc la acest nivel, atunci spun *vârv* și nu *vârf*, spun *grăiesc* și nu *vorbesc*, de exemplu, ș.a.m.d. Însă știu la ce nivel vorbesc astfel, și de altfel toți cei care vor să vorbească *mai bine* sau *mai frumos* înțeleg acest a vorbi *mai bine* sau *mai frumos* ca a vorbi *ca mai mulți*, ca a vorbi *ca o comunitate mai vastă*.

Deci, această unitate lingvistică, cum vedem, tinde mereu să se identifice cu unitatea națională, fiindcă unei limbi istorice îi corespunde tocmai ceea ce numim o națiune. Mie mi se poate spune, acum, că există, fără îndoială, și națiuni care vorbesc diferite limbi, însă acesta nu este faptul originar, acesta este un fapt secundar care are motivările lui istorice și asta nu se poate aplica, de exemplu, în cazul nostru, al românilor. Nici nu se poate spune că noi am fi o comunitate ca helveții. Da, dar vedeți că există și națiuni diferite care vorbesc aceeași limbă. Nici aceasta nu ni se poate spune, pentru că nu este cazul nostru. Acest caz este din nou un caz secundar, este un caz, de exemplu, care s-a produs prin factorul de colonizare, și noi încă n-am colonizat pe nimeni și n-am format colonii pe undeva și noi unități statale, politice care să se îndepărteze apoi de comunitatea noastră și unde să se vorbească în fond aceeași limbă istorică, însă de către o altă națiune, cu o altă tradiție, care nu mai reprezintă tradițiile noastre pur și simplu. Orice s-ar spune și oricum, faptul că această aspirație spre o unitate lingvistică care să fie și o unitate națională, și aspirația spre o unitate națională care să corespundă și unei unități statale, care să fie și unitate politică, nu poate fi distrusă prin faptul că uneori nu se realizează. Fiindcă aspirația rămâne aspirație și este ceea ce motivează faptul lingvistic și motivează și activitatea noastră, a tuturor.

Vorbeam despre limba comună care se stabilește într-un proces istoric natural. De multe ori, e nevoie să se accelereze acest proces natural, atunci când, de exemplu, unitatea politică se constituie înaintea unității de limbă comună. Tot așa, și încă mai mult, când se trece de la o limbă comună la o limbă deja diferențiată, la o limbă exemplară, la o limbă standard. Și, aici, intervin intelectuali, intervin cunoscătorii de limbă, intervin poeții și scriitorii ca să propună tocmai un model ideal de limbă. Faptul că pot propune modele diferite nu are, din nou, nici o importanță din punct de vedere teoretic, fiindcă faptul fundamental este că, pentru aceeași limbă, pentru aceeași comunitate, aceleași baze, se propune un model sau alt model. Pentru vorbitorul normal, naiv, care nu meditează asupra limbii, limba este, prin însuși faptul că o vorbește, o *obligatio*, în sensul latin al cuvântului, adică un angajament, un legământ. Vorbitorul se leagă aici membru al acestei comunități

și se recunoaște pe sine însuși ca membru al acestei comunități, cu aceeași istorie și cu aceleași tradiții, ceea ce nu înseamnă unitate monolitică a acestor tradiții.

În *Sommario di pedagogia*, Giovanni Gentile vorbește despre acest fapt natural la fiecare vorbitor, de a se considera obligat să vorbească limba care-i corespunde, tocmai după ce observase că limbajul este, în general, și în plan universal, cu totul liber. În legătură cu „libertatea” fiecăruia de a defini lucrurile după cum vrea, de fiecare dată, și de a hotărî singur cutare nume pentru cutare sau cutare lucru, G. Gentile scrie: „Allora invece di *tavolino* potrei dire *penna* [în loc de *măsuță*, *masă*, probabil de scris, am putea spune *pană de scris*], in astratto, si, ma in concreto, no, perche io, che parlo, ho una storia dietro a me [fiindcă eu, cel care vorbesc, am o istorie îndărătul meu], ho meglio dentro di me [în mine însumi], e sono questa storia [și sunt această istorie], per cui sono tale e dico e devo dire *tavolino* e nessuno in altro modo [și deci sunt astfel silit să spun și trebuie să spun, pentru că sunt obligat, mă simt obligat să spun, *tavolino*, în acest caz, și nu altfel]”. Deci, spun astfel, recunoscând esența mea istorică, spun în acest fel, pentru că aceasta este istoria mea, fiindcă eu nu numai că țin de această tradiție sau am adoptat această tradiție, ci fiindcă sunt o parte din această tradiție. În acest sens, limba pentru vorbitor este *obligatio*, este *legământ* cu comunitatea actuală și cu comunitatea trecută. Pentru cei care consideră limba în mod reflexiv – și aceștia sunt intelectuali, lingviști, poeții – și care înțeleg să propună idealuri de limbă, acest legământ devine o sarcină, o misiune. Ei înțeleg că trebuie să propună un model de limbă în sensul limbii și de acord cu această limbă istorică, cu limba comunității. Se înțelege, pentru mine, lucrul cel mai important, cel puțin afectiv, este relația dintre limba română din România și limba română vorbită dincolo de Prut. Ce putem spune? Că la nivelul istoric este exact aceeași limbă, fiindcă nu putem, pentru nici un fapt fundamental, stabili o frontieră undeva, care să coincidă cu Prutul. Dacă există diferențe, varietăți ș.a.m.d., marcate prin linii cărora li se spune *isoglose*, acestea ne duc de multe ori nu numai până la Carpați, ne duc dincolo de Carpați, ne duc în Ardeal, sau ne duc spre sud, ne duc spre Muntenia, în partea de sud a Basarabiei. Deci nu putem stabili nici o diferență care să facă să se poată spune că este cel puțin un dialect. Nu este nici un dialect, nici un subdialect această limbă la acest nivel încă popular, fără limbă comună. Dacă considerăm acest lucru la nivelul limbii comune, la nivelul acelei limbi care se vorbește de către cei care au fost la școală sau care au auzit limba vorbită, cum se vorbea românește, în biserică ș.a.m.d., ce putem spune este că au aceeași limbă comună de peste tot, și toate faptele care pot fi aici regionale, dacă nu sunt fapte legate de instituții recente și cuceritoare, introduse de o putere străină, dacă nu sunt aceste fapte, tot restul este ca peste tot în România. Și e cutremurător să constați că, atunci când vorbești – chiar și eu am făcut-o, dându-mi numele de moldovean din altă regiune – cu unii tineri derutați de propagandă în Basarabia, și se răspunde – când

întrebi dacă știu românește – că românește nu știu, dar știu moldovenește. Și răspund exact cu același ton cu care vorbești tu, cu aceeași pronunțare și cu aceleași cuvinte; deci, ei răspund astfel numai dintr-o pornire provocată, fără îndoială, de răuvoitori sau de cei care erau binevoitori, însă nu pentru noi, ci pentru alții.

Și, dacă acum considerăm această limbă la nivelul exemplarității, cu privire la acel ideal de limbă, ce putem spune? Toți moldovenii care au înțeles pe ce se bazează această limbă exemplară și că această limbă exemplară este o limbă pe deasupra varietății și a limbii comune, vorbesc și scriu aceeași limbă exemplară, cu puține varietăți, care există și în restul României, peste tot în România. Deci, când vedem cum scrie Vieru sau Dabija, sau, în proză, Beșleagă, de dincolo de Nistru, sau în proza lingvistică, științifică, muzicală, un Anatol Ciobanu, vedem că ei scriu exact aceeași limbă și, se înțelege, că ei au conceput exemplaritatea ca o exemplaritate pentru toată comunitatea de limbă română, nu numai pentru ei, pentru regiunea aceasta numită Republica Moldova. (De parcă aici, la Iași, nu ne-am afla în Moldova!) Deci, dacă cei care susțin existența unei limbi moldovenești ar înțelege la acest nivel limba, adică să stabilească, să propună o limbă comună sau o limbă exemplară ca normă a limbii române, dacă ar înțelege această noțiune în sensul ei adevărat, ei ar trebui să spună că vor această limbă moldovenească, transnistreană, de exemplu, pentru toată comunitatea istorică, deci pentru toți românii, o vor ca limbă română, și nu ca limbă moldovenească. Numai atunci am putea discuta și arăta de ce nu e bine, de ce nu e deloc bine să fie propusă ca limbă exemplară pentru toată lumea acea limbă de acolo. Însă atâta timp cât se propune ceva care este cu totul lipsit de sens, care este cu totul absurd – în sensul că o limbă comună sau exemplară nu se propune niciodată pentru o regiune, ci se propune pentru toate regiunile locuite de aceeași națiune, se propune pentru toată extensiunea limbii istorice – atunci putem spune numai: aceste lucruri nici nu le putem discuta! Dar putem arăta noi mereu că 2+2 nu fac 5, nici 3, nici 6, nici 8 ș.a.m.d., dat fiind că știu și acești răuvoitori că 2+2 fac 4.

TIPOLOGIA LIMBILOR ROMANICE*

Să începem cu câteva nedumeriri cu privire la limbile romanice. Un scriitor român, care a devenit scriitor de limbă franceză mai târziu, Eugen Ionescu, în prima și singura lui carte de critică literară publicată în limba română, *NU*, cu un titlu caracteristic și pentru activitatea lui ulterioară, semnaleză că anumite expresii, construcții ale lui Arghezi, care par acte de creație lingvistică, sunt, în realitate, calchieri din limba franceză, precizând că aceste construcții nu corespund spiritului limbii române, deși corespund și sunt perfect valabile în limba franceză. Este vorba de expresii ca: *Din depărtare calul ei nechează / Care, prin adieri, l-a cunoscut*, unde propoziția relativă urmează după verbul unei propoziții principale, sau: *Ai bănuț că platoșa-i pătată, / Pe care adormiseși, de rachiou*, unde propoziția relativă urmează după predicatul nominal. Aceste construcții sunt normale în limba franceză, dar nu sunt normale în limba română; mai mult, nu corespund limbii române. Este o observație foarte interesantă și foarte pătrunzătoare din punct de vedere intuitiv. Evident că Eugen Ionescu nu era și nu este lingvist, însă era și este un cunoscător al limbii franceze și un cunoscător fin și al limbii române. Într-adevăr, în limba franceză, aceste construcții sunt normale; chiar La Fontaine spune, de exemplu: *Un loup survint qui cherchait aventure*; până și la San Antonio găsim: *Littre le dit, qui ne se trompe jamais*, ceea ce nu s-ar putea spune în nici o altă limbă romanică. În românește s-ar zice: *O spune Littre, care nu se înșală niciodată*, în italienește: *La dice Littre, che non si sbaglia mai*, în spaniolă: *Lo dice Littre, que no se equivoca nunca*; în portugheză: *Diz-o Littre, qui não erra nunca* ș.a.m.d.; deci în celelalte limbi romanice se schimbă și topica, astfel ca propoziția relativă să se găsească după cuvântul la care se referă. Pe când în limba franceză, deja în franceza veche, avem construcții de acest tip: *Entre Joef, parmi la porte / qui la coupe lui apporte*. În gramaticile franțuzești se zice că ar fi o construcție rară în franceză, însă în realitate ea este foarte frecventă și este tocmai normală. Un savant romanist danez, Andreas Binkenberg, într-o carte despre ordinea cuvintelor în franceză (*L'ordre des mots en français moderne*, Copenhague, 1928–1933, 2 vol.), semnaleză și el că ar fi o construcție rară; autorul însă, fără să-și dea seama, vorbind despre această construcție și spunând că-i foarte rară, o întrebuițează el însuși de două ori pe aceeași pagină.

1. Ne întrebăm de ce – aceasta este metodologia cu care începem de fiecare dată – de ce aceste construcții sunt normale în franceză și nu sunt normale în celelalte limbi romanice.

* Din volumul: Eugen Coșeriu, *Prelegeri și conferințe*, supliment al publicației „Anuar de lingvistică și istorie literară, seria A. Lingvistică”, Iași, XXXIII, 1992–1993. p. 119–144.

Altă nedumerire, de ordin istoric, ar fi: în manualele noastre ni se spune că declinarea din latină a dispărut printr-un fel de eroziune fonetică și că, așa cum știm, a fost înlocuită prin prepoziții sau prin ordinea cuvintelor având aceleași funcțiuni, dar că, în cazul verbului, conjugarea n-a dispărut, deși situația din punct de vedere fonetic și al morfologiei materiale este exact aceeași, motivându-se prin faptul că în domeniul verbului ar fi fost aplicată analogia sau că în domeniul verbului ar fi lucrat analogia. E greu să admitem că a fost o eroziune fonetică, fiindcă, dacă, într-adevăr, puteau dispărea anumite consoane finale în declinare, nu puteau dispărea terminații foarte bine caracterizate ca *-bus*, *-orum*, *-arum*, care de altfel, în alte cazuri nici nu au dispărut; au dispărut la substantive, dar nu a dispărut *illorum*, care până astăzi este *lor* în română, *loro* în italiană, *leur* în franceză ș.a.m.d.

Deci trebuie să fie și altceva; aici trebuie să fie un anumit interes al vorbitorilor față de verb, u n p r i n c i p i u în creația lingvistică pentru verb și a l t p r i n c i p i u pentru substantive și pentru flexiunea nominală. De altfel, această dispariție a declinării progresează, avansează și în limbile în care s-a păstrat în parte sau a fost, poate, refăcută, cel puțin pentru femininul singular, ca în limba română. În limba română nu se mai declină a poziția substantivală și feminină. Un lingvist italian, care cunoștea și limba română (vorbind despre un acord care s-a făcut odată între Italia și România, un schimb de profesori, de publicații și de studenți), îmi spunea: „I-am corectat eu pe români, fiindcă ei spusese^{ră} *a statului gazdă* (genitiv) și eu le-am spus că trebuie să spună *a statului gazde* și ei au acceptat”. Greșea, se-nțelege, acest profesor italian, fiindcă în limba română se spune *a statului gazdă* și nu *a statului gazde*. Dacă declinăm o *unealtă defectă*, o *sculă stricată*, vom spune *unei scule stricate*, însă dacă adjectivul *stricată* se găsește ceva mai departe, nu mai spunem *stricate*; Barbu spune – dacă vă aduceți aminte – „Argintul *unei scule* de preț atunci *stricată*”. Într-adevăr, *stricată*, după câte știm, e în rimă, fiindcă urmează apoi: „Cuțit lucrat în piatră, în scump metal *legată*”. Dar chiar fără rimă, ni se spune: „Acestei calme creste, *intrată* prin oglindă în mântuit azur” ș.a.m.d. Deci, dacă-i separat, adjectivul nu mai este declinat. Și tot așa se întâmplă în toate cazurile în care nu se poate face declinarea, de exemplu: *aventurile a trei ruși și trei englezi în Africa Australă* sau *domn a toată țara Românească*; *a trei sute de...* ș.a.m.d. Deci, într-adevăr, există această – să spunem – între ghilimele, „tendință” de eliminare a declinării și în română.

2. În conjugarea verbului se întâmplă cu totul altceva în toate limbile romanice, afară de franceza modernă, anume, nu numai că se păstrează conjugarea, ci se reface, când se află în pericol de a dispărea. În italiană, după așa-zisa evoluție fonetică, imperfectul verbului „a fi”, *essere*, ar fi trebuit să fie la singular: *era*, *era*, *era*, din lat. *eram*, *eras*, *erat*; și în limba română tot *era*, *era*, *era* ar fi trebuit să fie. Ce constatăm? Constatăm că s-a refăcut conjugarea: în limba română avem *eram*, *erai*, *era*, deci s-au refăcut aceleași opoziții, aceleași distincții pe care le avea limba latină, iar în italiană *ero*, *eri*, *era* s-au refăcut, în parte chiar sub ochii noștri, fiindcă

persoana întâi până în secolul al XIX-lea era: *io era*, *io aveva*, *io faceva* ș.a.m.d., care apare în anumite forme mai mult sau mai puțin tradiționale sau arhaice ale limbii și până în secolul al XX-lea; în toate aceste cazuri s-a refăcut persoana întâi cu acest *-o*, pe care baza etimologică nu l-a avut niciodată.

Deci, se zice că aicea a lucrat analogia. Dar de ce n-a lucrat analogia și dincolo, și la substantive, și de ce a lucrat numai la verb? În afară de faptul că analogia nu este o forță independentă, care să poată lucra prin hotărâre proprie, analogia nu este decât procedeul pe care l-au aplicat vorbitorii în această activitate de a face și reface mereu limba. Deci, spunând că a lucrat analogia nu explicăm nimic, prezentăm numai altfel faptele înseși, spunem că vorbitorii au aplicat aici un criteriu, iar dincolo alt criteriu. Ne întrebăm atunci de ce? Care este unitatea de criterii, care este coerența în activitatea vorbitorilor?

3. Al treilea fapt: în limbile romanice nu s-au întâmplat toate schimbările deodată și nici numaidecât, trecând aceste schimbări de la o limbă la alta, ci, în parte, s-au produs aceleași schimbări, adică vorbitorii au creat în același fel în limbile romanice diferite și la distanță una de alta.

De exemplu, în mai multe limbi romanice, găsim că și la pronumele personal s-a aplicat sau s-a manifestat această tendință de a utiliza o singură formă, forma de acuzativ atât pentru persoana întâi, cât și pentru a doua, adică în franceză *moi* „eu”, *toi* „tu”, și în italiana comună populară tot așa: *me*, *te*; până și titlul unui roman reproduce o construcție populară: *Il padrone sono me*; în italiana literară ar fi: *sono io*. La fel în macedoromână: *mini* ~ *io* „eu”, *tini* „tu”. În spaniolă, pronumele în nominativ se utilizează după anumite prepoziții: *según yo/tú* (pe când, în italiană, avem: *secondo me/te*), iar în catalană, nominativul apare chiar într-o construcție ca: *amo tu* „te iubesc”. Uneori, chiar și într-o limbă ca româna, care păstrează bine declinarea: *ca mine*, *ca tine*, într-o situație, în care va fi intervenit și ritmul și rima, apar forme de nominativ: *Cătu-i Maramureșu' / Nu-i flăcău ca eu și tu*. Se constată așadar același fenomen: reducerea flexiunii pronominale, de parcă vorbitorii ar fi lucrat în același sens.

4. Ultimul fapt: de ce franceza n-a participat la anumite schimbări, de ce nu a preluat, de exemplu, din latină anumite forme pe care le-au preluat alte limbi romanice, până și limba română, limbă de relatinizare foarte târzie și, în parte, indirectă?

În toate limbile romanice occidentale s-a reintrodus în epoca umanismului și a Renașterii superlativul în *-issimus*, care a devenit apoi popular în aceste limbi (cf. ital. *altissimo*, *bravissimo*), cu excepția francezei. În franceză sunt numai câteva cuvinte primite de la italieni, italianisme deci, ca *illustrissime*, *sérénissime*, *révérendissime*; procedeul nu s-a produs aici. În română, deși relatinizarea s-a făcut în mare parte prin franceză, totuși aceste construcții s-au afirmat din ce în ce mai mult, astfel că azi este aproape un procedeu gramaticalizat (sunt sute de forme), este un procedeu activ, de exemplu, *rarisim*, *ilustrisim* etc.

De ce franceza n-a acceptat anumite schimbări pe care le-au acceptat celelalte limbi romanice?

Problemele, nedumeririle de felul acesta se pot rezolva, clarifica, justifica tocmai din punct de vedere tipologic, înțelegând că tehnica lingvistică, tehnica prin care vorbitorii fac și refac limba, prezintă un nivel, un strat superior de principii de coerență structurală și funcțională.

Această concepție a tipului este de fapt și concepția tradițională, dar ea nu a fost interpretată cum trebuie, trecându-se prea repede de la tipologie, adică de la principiile de structurare a unor limbi, la clasificarea limbilor pe bază tipologică.

Ceea ce numim o limbă, ca sistem lingvistic, este de fapt o tehnică istorică a vorbirii. În această tehnică istorică putem distinge, ca realizări și vorbiri, o serie de planuri ale tehnicii: mai întâi, planul normei, norma, realizarea normală comună, tradițională, chiar dacă nu e funcțională și distinctivă. De exemplu, în franceză e normală realizarea lui *r* ca *r* graseiat (uvular), deși dacă am spune *r* normal (alveolar) nu am provoca nici o confuzie din punct de vedere funcțional. În română pot fi două norme diferite: se spune *nu mă mai duc* și *nu mai mă duc*, dar acest fapt nu este funcțional, ci numai un fapt de normă de realizare. Așadar, avem:

- Tip – principii funcționale (tipuri de procedee);
 Sistem – opoziții funcționale, procedee funcționale ale limbii;
 Normă – realizare normală, comună, tradițională,
 chiar dacă nu e funcțională și distinctivă;

Vorbire

Mai sus, pe un plan de abstracție superior normei, găsim sistemul limbii, anume în opozițiile funcționale, procedeele funcționale ale limbii, distincțiile pe care le face o limbă și care sunt, în același timp, posibilități deschise; putem crea într-o limbă în acord cu aceste opoziții (distincții) și putem face ceea ce până acum nu s-a făcut.

Ferdinand de Saussure, în *Cours de linguistique générale*, dă ca exemple de norme care ar ține de sincronia limbii franceze forme ca *firmamental*, *répressionnaire*, forme neexistente, dar virtuale. Aceste forme virtuale, care există în mod virtual, corespund sistemului de opoziții și procedee al limbii franceze. Prin 1950, eu am întrebuintat termenul *notionnel*, pe care un lingvist francez mi l-a reproșat atunci; astăzi, dicționarele franțuzești înregistrează această formă.

Dacă ne întrebăm care este unitatea între diferitele domenii ale limbii, putem găsi nivelul tipului lingvistic, nivelul principiilor funcționale, al claselor sau tipurilor de procedee.

Și în artă se prezintă această tehnică a activității creatoare la niveluri deosebite, până la nivelul tipului. Dacă am văzut numai un tablou al lui Van Gogh, peisajul din Provence, de exemplu, avem o idee cu privire la norma picturii lui Van Gogh. Chiar dacă nu găsim copaci întortocheați într-un peisaj al lui Van Gogh,

putem recunoaște un tablou al lui, căci putem identifica sistemul lui Van Gogh. Imitatorii nu pot imita norma, ci sistemul lui Van Gogh.

Un artist se poate realiza în mai multe domenii ale artei? Da! Michelangelo a fost pictor, sculptor, arhitect, poet. În domeniile în care s-a realizat există o anumită unitate. De ce? Fiindcă există un principiu care se realizează în arte diferite, o unitate realizată diferit în diferite arte. Ceea ce găsim peste tot la Michelangelo este aceea tensiune dusă la maximum, până la punctul de ruptură, însă dominată, tocmai cu o secundă înaintea punctului de ruptură, de măsură, proporție, simetrie.

Putem găsi principii și la un nivel mai înalt decât al procedeelelor folosite la nivelul sistemului. În estetica veche, în estetica antichității, există și o noțiune care ar corespunde unui tip de procedee care se realizează cu totul altfel în arte diferite: este noțiunea de *numerus*, care corespunde unui tip general de procedee: ritm, simetrie, tot ceea ce poate fi într-un sens superior formalizat și cuantificat uneori. Constatăm că este același *numerus*, însă realizat în sistemul respectiv cu totul altfel și avem *numerus* și în poezie, muzică, arhitectură:

dactil | în arhitectura Renașterii

— — — — — | □ □ □ □ □

Ei bine, aceasta este, cel puțin cu privire la procedee, și intuiția originară cu privire la tipul lingvistic. Această intuiție originară o întâlnim la cel mai important precursor al tipologiei lingvistice, unul dintre precursorii descoperiți în acest sens de mine, la filozoful și economistul scoțian Adam Smith, și anume în opera lui, într-o încercare de mici dimensiuni, dar foarte importantă, despre originea limbajului, pe care a publicat-o în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, ca supliment la o operă de etică, *Teoria sentimentelor morale*.

Adam Smith, considerând diferențele esențiale și, să zicem așa, caracterizatoare între limbile vechi și limbile moderne, găsește că limbile vechi – greaca și latina – sunt caracterizate printr-un procedeu pe care noi îl numim astăzi *flexiune* (pe care îl numește *inflection*) și că limbile moderne sunt caracterizate printr-un procedeu care a înlocuit de multe ori această *inflection*, anume *expresia perifrastică*, pe care el o numește *composition*. Și nu dă exemple (nici nu era nevoie) de *inflection*, însă dă exemple de *composition*; după el, *composition* este construcția cu prepoziții pentru cazuri și tot *composition* este construcția cu verbe auxiliare în conjugare:

- inflection*: – declinare
 – conjugare
 – compararea adjectivului (-ior)
 – adverbe cu *hic, hac* (formarea adverbilor de loc)

- composition*: – construcții cu prepoziții (pentru caz)
 (expresie perifrastică) – construcții cu verbe auxiliare
 – compararea adjectivului cu *magis, plus*
 – articolul.

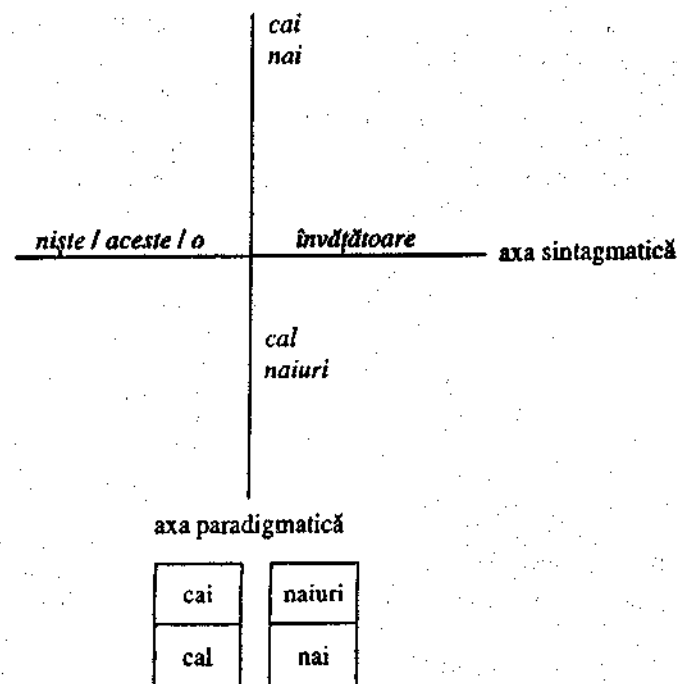
Observați că aceste procedee, la nivelul sistemului, sunt procedee cu totul diferite. La *composition*, e vorba de prepoziții cu substantive, este vorba de verbe auxiliare, adică de tipul *am făcut* ș.a.m.d. Smith pune în aceeași categorie și verbele auxiliare din engleză ca *shall, will*; el vede că, într-un sens, toate acestea reprezintă același lucru, adică un tip de procedee – deși procedeele ca atare, luate fiecare în parte, sunt cu totul diferite –, și că flexiunea nu este un *procedeu*, ci un *tip de procedee*, deci o serie de procedee cu totul diferite, care sunt, într-un sens, un singur tip.

Lingvistul care a reluat această teorie a lui A. Smith este A. W. Schlegel, în opera prin care, în realitate, a fost fundată lingvistica romanică în sensul modern (este o operă destul de redusă, de vreo sută cincizeci de pagini, însă este un punct de cotitură în istoria lingvisticii romanice), publicată de Schlegel în limba franceză la Paris, în anul 1818: *Observations sur la langue et la littérature provençale*, unde tocmai introduce sub *flexiune* mai multe procedee și adaugă la *composition* comparația adjectivelor cu *magis*, cu *plus* și articolul, deci alte procedee, care toate țin de *composition*, de procedeele perifrastice.

Deci, cel puțin cu privire la tipurile de procedee, într-adevăr a existat această intuiție a tipului, a acestui nivel de structurare a limbilor și s-a văzut că anumite limbi au ca tip de procedee (care reprezintă astfel coerența lor structurală) *flexiunea*, altele au un alt tip de procedee, pe care Adam Smith îl numea *composition*. Și, pe această bază, au și fost, să zicem așa, „caracterizate” tipologic limbile romanice. De la A. W. Schlegel avem această caracterizare pe baza flexiunii și a procedeelelor *composition*: anume, limbile în care e dominant procedeele *flexiunii* sunt numite de A. W. Schlegel (el introduce termenii) limbi *sintetice*, și limbile în care e dominant procedeele *composition*, unde perifrasticele sunt dominante, sunt numite *analitice*. Iar limbile romanice sunt clasificate ca limbi analitice din acest punct de vedere. Astăzi această tipologie a devenit tradițională: limba latină – sintetică, limbile romanice – limbi analitice.

Ce înseamnă însă exact *analitic și sintetic*? În toate limbile, funcțiunile gramaticale, mai întâi, sunt determinate pe două axe:

- axa paradigmelor sau axa paradigmatică sau axa raporturilor *in absentia* și
- axa sintagmatică sau axa raporturilor *in praesentia*:

Dacă, într-un punct din ceea ce se numește lanțul vorbirii (*la chaîne parlée*), găsim o opoziție anumită, această formă poate fi determinată prin ceea ce știu vorbitorii despre alte forme care se află în opoziție cu această formă și care fac ca ea să ocupe un spațiu anumit într-o paradigmă; de exemplu, întâlnim aicea [vezi schema] forma *cai*. Nu avem nevoie de alte determinări, pentru a ști că, prin acest raport *in absentia*, această formă este una de plural, fiindcă cunoaștem forma *cal* și știm atunci că în această paradigmă foarte redusă – singular și plural – în limba română forma *cai* ocupă locul pluralului. Să spunem că aicea întâlnim, nu forma *cai*, ci forma *nai*; această formă este foarte asemănătoare cu forma *cai* și totuși știm, tocmai prin aceste raporturi *in absentia*, că forma aceasta nu e formă de plural, ci că este formă de singular, fiindcă știm că paradigma este alta, este *nai-naiuri*.

Pe această axă paradigmatică știm care este valoarea cuvântului, adică *determinarea* aceasta *paradigmatică* este o *determinare internă*: prin însăși forma sa, cuvântul se situează într-o secțiune anumită a unei paradigme, și astfel înțelegem care este funcțiunea. Să zicem, însă, că întâlnim forma *învățătoare*; înțelegem că este feminin, însă nu știm dacă este singular sau plural, fiindcă la cuvintele care au masculin și feminin și se termină în *-tor*, limba română nu aplică

ceea ce se aplică la celelalte cuvinte care sunt în *-oare* și nu au și o formă masculină, adică nu aplică pluralul *-tori*: o *trecătoare* – două *trecători*, însă o *trecătoare* „o fată, o femeie care trece” este o *trecătoare* și două sunt tot *trecătoare*, nu sunt două *trecători*. Și *învățătoare* e tot așa: o *învățătoare* – două *învățătoare*, fiindcă *învățători* este masculinul; și avem deci această normă. În acest caz, trebuie să găsim undeva, în așa-numitul lanț al vorbirii, în *chaîne parlée*, pe axa sintagmatică, o determinare care să ne spună dacă e singular sau e plural, fiindcă în cazul acesta paradigma este *învățătoare* – *învățătoare*, adică amândouă locurile sunt ocupate de aceeași formă. Și atunci găsim undeva, de exemplu, pe *niște* sau *aceste*, sau dimpotrivă, *o* și astfel aflăm care este locul și în paradigmă, dacă este singularul sau pluralul. Deci avem, pe de altă parte, această *determinare sintagmatică*; cum vedeți, determinarea sintagmatică este totdeauna o *determinare externă*, în afara formei. Așa se întâmplă la toate formele care se numesc „invariabile”: în italiană *boia* „călău” și la singular și la plural, sau *tesi* „teză” și la singular și la plural, sau în spaniolă *tesis*, același lucru. În franceza vorbită de foarte multe ori avem aceeași formă pentru feminin, și pentru singular sau plural, și atunci trebuie să avem altceva, undeva, ca să știm ce formă este.

Aceste determinări prin axa sintagmatică sau prin axa paradigmatică se prezintă în toate limbile. Nu există nici o limbă de determinare numai paradigmatică sau de determinare numai sintagmatică. Există numai limbi care preferă sau au ca procedeu dominant determinarea paradigmatică sau internă și limbi care au ca procedeu dominant determinarea sintagmatică sau externă. Astfel, chineza este „mai sintagmatică” decât engleza, engleza „mai sintagmatică” decât franceza, franceza „mai sintagmatică” decât spaniola. Există și limbi în care cele două tipuri de determinări se află aproape într-un fel de echilibru, cum e cazul limbii germane.

Acum înțelegem ce înseamnă sintetic și analitic: se numesc *sintetice* limbile în care dominant sau mai dominant e procedeu de determinări paradigmatică și se numesc *analitice* limbile în care este dominant procedeu de determinări sintagmatică, și așa au fost caracterizate și limbile romanice. Într-adevăr, dacă observăm mai mult sau mai puțin superficial aceste limbi, constatăm că în latină era dominant procedeu paradigmatic, fiindcă avem: *pater, patris, patri, patrem, patre* și, tot așa și la verb, de exemplu, la forma pasivă: *amor, amasti, amatur* ș.a.m.d.; tot așa, la comparația adjectivelor: *altior, altius, altissimus, -a, -um*; tot așa, la adverbe, să spunem, *hic* „aici”, *huc* „încoace”, *hinc* „de aici”, *hac* „pe aici”; deci avem mereu acest procedeu intern. Și în limbile romanice, într-adevăr, cu excepția punerii articolului la sfârșit în limba română, avem: *il padre, del padre, al padre*, forma rămânând aceeași; *altior, -us* a devenit *mai înalt, plus haut, più alto* ș.a.m.d.

Însă, dacă privim mai îndeaproape lucrurile, ne dăm seama că această caracterizare prezintă două neajunsuri:

1) Primul neajuns este că această caracterizare nu ne spune nimic în sens absolut despre limbile romanice, fiindcă *sintetic* și *analitic* sunt totdeauna termeni numai corelativi, adică o limbă nu e analitică, ci *mai analitică* decât alta, dat fiind că amândouă axele funcționează; nu este sintetică, ci *mai sintetică* decât alta.

Deci ceea ce ne spune această caracterizare este numai că aceste limbi sunt *mai analitice* decât limba latină și nu ne spune, cu privire la limbile analitice, de ce unele limbi analitice sunt *mai analitice*, chiar în cadrul limbilor romanice, de exemplu franceza fiind mult *mai analitică* decât celelalte limbi romanice; fiindcă, dacă toate limbile analitice sunt egale, de ce franceza e „mai egală” decât altele?

2) Pe de altă parte, această caracterizare este și eronată, fiindcă, dacă într-adevăr în declinarea formei nominale avem această înlocuire a formelor sintetice prin forme analitice, la verb nu s-a întâmplat același lucru, ba chiar, mai mult, avem în multe limbi romanice și conjugare sintetică, nu numai analitică, și mai complexă decât în limba latină, și chiar forme născute ca forme perifrastice au devenit forme sintetice; așa, *cantare habeo* a devenit *canteró, cantaré, cantarei*, iar *cantare habebam* sau *cantare habui* au devenit *canterei, cantaria, cantaria* în italiană, spaniolă, portugheză. Vom putea observa că la verb, când s-au creat perifraste, acestea nu totdeauna au înlocuit forme sintetice latine.

Se știe că genitivul a fost înlocuit prin construcția cu prepoziții și ablativul la fel, însă nu și perfectul latin: perfectul latin trăiește până astăzi, adică, în acest caz, *habeo dictum*, perifrasta, nu a înlocuit forma *dixi*; această formă *dixi* există, este foarte vitală în spaniolă (*dije*), în portugheză (*disse*), în franceza literară, în catalană, în provensală, în română (*zisei*), în italiană (*dissi*); cealaltă formă (perifraștică) are o valoare diferită, deci nu a fost înlocuită cu alta.

Pe de altă parte, există forme cu adevărat analitice și la verb, de exemplu, tot pasivul a devenit analitic; avem o seamă de perifraste verbale în toate limbile romanice și perifraste verbale mai mult sau mai puțin de același tip sau cu funcțiuni asemănătoare, de exemplu: *sto facendo, estoy haciendo, stau și fac* (de fapt nu „stăm”, numai spunem așa, ca la Creangă, care zice că „șade ei cât șade și mai cască gura prin târg”).

Deci nu putem caracteriza a limbă romanică nici prin analitism, în realitate, nici printr-o opoziție între verb și substantiv, fiindcă și la verb sunt perifraste, și la substantiv sunt forme sintetice, caracterizate mai bine, mult mai bine decât în limba latină.

E adevărat că declinarea a dispărut aproape total, însă ce s-a întâmplat cu genul și cu numărul? În latină, numărul se putea cunoaște de multe ori numai printr-un acord sau prin context, fiindcă aceeași formă putea fi de singular sau de plural; de exemplu, forma *casae* în latină putea fi genitiv singular, dativ singular, nominativ plural, vocativ plural. Forma *case* în italiană sau în română este o formă clar determinată ca plural, nu avem nici o îndoială, și aici este o *determinare paradigmatică* sau internă. Eronată este și caracterizarea sintetică și analitică.

nominativ plural, vocativ plural; în italiană, *amici* este numai plural și bine caracterizat, în română, *amici* este numai plural, fără dativ.

Cât despre gen, în latină nu se putea recunoaște genul decât printr-un acord explicit cu un adjectiv și numai cu adjectivele care aveau trei forme pentru cele trei genuri, adică adjective de tipul *altus*, *-a*, *-um*, *pulcher*, *pulchra*, *pulchrum* sau de tipul *celeber*, *celebris*, *celebre*, și numai la acele cazuri la care existau trei forme, deci numai la cazul nominativ, fiindcă la toate celelalte cazuri erau și la aceste adjective numai două forme sau era numai o singură formă. Ceea ce învățăm, când învățăm practic limba latină, sunt norme ca să recunoaștem mai mult sau mai puțin desinențele la nominativ: *-a* la feminin, *-e* (ca în *mare*) sau *-o* (ca în *nono*) numai la neutru sunt întâmplător numai așa; o desinență ca *-us*, de exemplu, chiar la aceeași declinare, adică la a doua, poate fi desinență de masculin (ca în *amicus*), de feminin (ca în *quercus*), sau de neutru (ca în *vulgus*). La declinarea a treia în *-us*, decisiv este genitivul: substantivele sunt feminine, dacă genitivul este în *-is* sau *-is*: *virtus*, *virtutis*, *laus*, *laudis*; sunt în general neutre, dacă genitivul este în *-oris* sau *-eris*: *corpus*, *foedus*; însă, și în acest caz, *lepus*, *-oris* este masculin. Deci în latină nu era caracterizat genul, pe când în limbile romanice s-a afirmat tot mai mult această desinență *-a* (ce poate apărea sub diferite forme), care a continuat desinența *-a* pentru feminin. Și chiar cuvinte care erau în *-a* și erau masculine sau neutre în limba latină, în aproape toate limbile romanice s-au stabilizat ca feminine: deci în limba română spunem și o *planetă*, spunem până și *programă*, fiindcă au tot desinența *-a*; și în alte limbi tot așa. Chiar și *cometa* în mai multe limbi romanice este feminin, fiindcă sfârșește în *-a*. Cum spuneam, acest *-a* poate apărea ca *-e*: *la porte*, până și ca *-o*, ca în provenșală, însă este aceeași continuare a lui *-a* latin. Și aceasta nu acum, de curând, ci încă din latina vulgară, fiindcă deja în binecunoscuta *Appendix Probi* (*appendix* e feminin în limba latină) întâlnim corecturi ca: *socrus non socra*, *nurus non nura*, *pauper mulier non paupera mulier*. Adică se spune: „nu spuneți cum se spune, ci spuneți cum se spunea în latina clasică”, adică *socrus* pentru „soacră”, nu *socra* (fiindcă în latină „socru” se spunea *socer* și „soacră” *socrus*); „nu spuneți *nura*”, cum, evident, se spunea, „e o greșeală, spuneți *nurus*” pentru „noră” și „nu spuneți *paupera mulier*, cum se spune, ci spuneți *pauper mulier*”, adică „nu întrebuințați un adjectiv cu mai multe terminații, cu o terminație și pentru feminin, ci întrebuințați acest adjectiv *pauper*”, care în gramatica latinei clasice era un adjectiv cu o singură terminație pentru cele trei genuri.

Și ce s-a întâmplat în limbile romanice? În limbile romanice, latent, aceste forme erau, evident, forme de feminin și (aicea intervenea și genul natural, sexul) au păstrat întocmai aceste forme în *-a*, *socra*, chiar așa cum era, în română *soacră*, în spaniolă *suegra*, în portugheză *sogra*, în italiană, ca fiind feminin al lui *suocero*: *suocera*; *nura* (cum s-a numit în *Appendix Probi*) tot așa: *noră*, *nora*, *nora*; și *pauper*, acolo unde s-a păstrat, în italiană: *povera*, *povero*, tot *povera*, adică având formă feminină.

Deci, o caracterizare analitic-sintetic pentru limbile romanice este cu totul insuficientă și eronată, fiindcă avem pe de o parte forme sintetice, chiar mai bine caracterizate decât în latină, și forme sintetice noi, iar pe de altă parte avem și forme analitice.

Să ne întrebăm acum care sunt categoriile fundamentale care, la n u m e, se exprimă paradigmatic și care se exprimă sintagmatic?

1. N u m ă r u l și g e n u l se exprimă în forma însăși a cuvântului, adică paradigmatic, avem determinare internă: *un cal – doi cai*, *o masă – două mese* ș.a.m.d. și, tot așa, cum se vede aproape imediat, o formă în *-a* este formă feminină.

2. Pe de altă parte, avem peste tot și din ce în ce mai mult, până și la pronume, categoria c a z u l u i, care se exprimă perifrastic, se exprimă în mod analitic.

Întrebarea tipologică este următoarea: există ceva comun numărului și genului și, în același timp, diferit sau opus determinării cazului, pentru a găsi o coerență între număr și gen, pe de o parte, și caz, pe de altă parte, și mai departe, care este explicația acestei deosebiri, a acestui mod de a trata aceste categorii cu totul diferit? Fiindcă la număr și gen avem determinare internă, iar la caz, determinare externă.

Ce au în comun numărul și genul? Ambele sunt funcții interne, paradigmatic: privesc desemnarea, sunt funcții n e r e l a ț i o n a l e și se pot prezenta cu orice funcție sintactică în propoziție; forma nu depinde de relația în propoziție. În schimb, la caz, este ca și când ar exista o valență externă care leagă o formă de altă formă: este o funcțiune r e l a ț i o n a l ă.

De aceea, cel puțin pentru aceste categorii, am identificat un principiu: e x i s t ă o n o u ă o p o z i ț i e, între funcțiuni interne sau nerelaționale și funcțiuni externe sau relaționale și, de aici, procedee diferite în acord cu această distincție: *determinare internă* pentru funcțiuni interne și *determinare externă* pentru funcțiuni externe.

Într-adevăr, vedem că în limbile romanice, c a z u l devine din ce în ce mai sintagmatic în expresie (cum vedem chiar și în limba română, unde încă acest proces e în curs de realizare) și că rămâne cazul intern numai acolo unde formele erau cu totul diferite, ca și când ar fi fost forme ale altor cuvinte, adică la pronumele personal, deși constatăm că și la pronumele personal se reduce cazul, ca în exemplele pe care le-am dat: *me*, *mi*, *îmi*, *según se* ș.a.m.d. și că, de exemplu, formele noi nu mai au caz, ca la pronumele personal, ca de exemplu, în spaniolă, *nosotros*, *vosotros*, forme târzii; când formele erau încă *nos*, *vos*, existau și *connosco*, *convosco* (de la *nobiscum*, *vobiscum*: *cum nobiscum*, *cum vobiscum*); astăzi nu se mai spune decât *con nosotros*, *con vosotros*.

Pe când, la celelalte două categorii, g e n u l și n u m ă r u l, dimpotrivă, vedem că din ce în ce mai mult se afirmă determinarea internă, de multe ori chiar cu dublă determinare internă, precum în portugheză *novos* la singular, *novos* la plural, cu desinență și cu alternanță vocalică, determinată, la început, fonetic, ca

alternanță (este un fenomen de metafonie), care, pe urmă, s-a răspândit ca fenomen întrebuițat drept instrument morfologic pentru a deosebi singularul de plural de două ori; sau, în limba română, aceeași dublă determinare: *roată* – *roși*, *școală* – *școli* etc., procedeu care se aplică, în parte, sub ochii noștri încă. O instituție creată în secolul trecut se chema *Casa Școalelor*, dacă s-ar crea astăzi, s-ar chema, probabil, *Casa Școlilor*; pluralul *roate* este încă, în parte, actual, și la Creangă se spune: *Alba la roatel*, însă astăzi spunem, în general, *roși*, deci cu dublă determinare. Vedem și în română, așadar, același interes de a determina intern ceea ce este intern. Tot așa, la adjective, în cazul genului, o seamă de adjective nu aveau decât o singură formă în spaniola veche, între altele adjectivul *español*, care era cu o singură formă: un *hombre español*, una *mujer español*; tot așa *andaluz*: un *hombre andaluz*, una *mujer andaluz*; la fel, adjectivele în *-es*: un *hombre francés*, una *mujer francés*. Astăzi, toate au și formă de feminin: *español*, *-a*, *andaluz*, *-a*, *francés*, *-a*; dintre formele în *-es* a rămas un singur adjectiv care are numai o formă, adjectivul *cortés*, care are o formă unică pentru masculin și feminin.

În catalană, toate adjectivele au căpătat formă de feminin, chiar și cele care aveau în catalana veche o singură formă, adică și cele de tipul *verde*, cu o singură terminație, din limba română. Până și substantivele derivate de la participii prezente, cu o singură terminație, în mai multe limbi au început să capete formă de feminin; în spaniola populară: *el estudiante* – *la estudianta* și, uneori, s-au fixat în limba literară: *el presidente* – *la presidenta*. Într-un tangou argentinian, până și *cual* are o formă feminină: *cada cual con su cada cuala*, care este (de altfel, cunoscătorii au recunoscut, fără îndoială, izvorul îndepărtat) o imitare a lui Molière: *chacun avec sa chacune*. Și, tot așa, în toate limbile romanice avem, cum spuneam, și femininul în *-a* și, de multe ori, chiar cu determinare dublă, ca de exemplu, *novo* – *nova*, în portugheză sau, în asturiană *pirru* „câinele” și *perro* „câteaua”, deci și alternanță și desinență; în limba română, avem tot așa, prin metafonie: *frumos* – *frumoasă*. Deci, s-a accentuat diferența între masculin și feminin ca distincție internă.

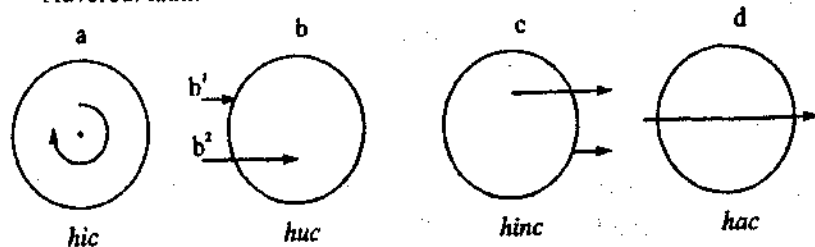
Putem atunci să ne întrebăm dacă principiul acesta este principiu tipologic și în alte cazuri. Însă nu ne dăm seama de ce, peste tot, comparația adjectivelor se face perifrastic. În latină avem *altior*, *altius*, în vreme ce în toate limbile romanice comparația este externă. De ce? Fiindcă comparația este o funcțiune tipic relațională, adică se compară ori două lucruri cu privire la aceeași proprietate, ori aceeași proprietate cu privire la două sau mai multe lucruri, sau aceeași proprietate cu privire la același obiect, însă în momente diferite: cineva e *mai profund* decât mai înainte sau, deși au trecut atâția ani, este *mai tânăr*, și deci avem totdeauna această flexiune externă. Și, în acest caz, din nou ne întrebăm: ce s-a păstrat din latină? S-au păstrat, în comparația adjectivelor, numai acele cuvinte care erau cu totul diferite, adică avem *grande* – *maggiore* – *massimo*; *cattivo* – *peggiore* – *pessimo*; *grande* – *mayor*, *maior* – *peor* ș.a.m.d., și s-au păstrat în limbile romanice care s-au dezvoltat și cu prezența continuă a limbii latine. Într-o limbă care s-a

dezvoltat fără această prezență nu mai avem nimic din aceste forme, dacă cumva *mare* (e greu de afirmat) n-ar avea vreo legătură cu *maior*, ceea ce încă nu s-a stabilit definitiv; deci, în română avem numai *mai bine*, *mai bun*, *mai rău*, *mai mare* ș.a.m.d.

Mai mult, în limba populară, aceste forme simple se interpretează ca fiind de gradul pozitiv și, uneori, își schimbă valoarea, iar pentru comparația ca atare se întrebuițează comparația perifrastică: în spaniolă *bueno* / *más bueno*, *malo* / *más malo*; și când se întrebuițează *mejor*, *peor*, poporul spune (creând de acord cu tipul, se înțelege că în mod intuitiv): *más pior*, *más mijor* (cu pronunțarea populară în loc de *peor*, *mejor*); și așa și în italiană, *più peggio*, *più meglio*. (O revistă umoristică italiană, „Matorello”, avea și o secțiune în care se vorbea despre „la più meglio mentă”!). Deci, forma comparativă este interpretată ca reprezentând gradul pozitiv și, în consecință, ca având nevoie de determinare externă. Și toate formele superlative, deja în latină, de multe ori, sunt considerate ca fiind la gradul pozitiv: *più ottimo*, *más ottimo*, *más pessimo*, *più pessimo* ș.a.m.d. Câteodată și în limba română aceste forme sunt interpretate, în limbajul popular, ca pozitive și, deci, se vorbește de *mai superior*, *mai inferior* ș.a.m.d.; și în celelalte limbi romanice este același lucru. Deci, se aplică acest principiu și la comparația adjectivelor, care devine astfel, toată, perifrastică, și procedeul perifrastic se afirmă și acolo unde s-au păstrat forme sintactice izolate, ca forme suplative.

Ce se întâmplă cu adverbele de loc? Ni se spune că în limbile romanice, din latina vulgară deja, s-ar fi confundat locul cu direcția și, deci, avem: *aici* și *vino aici* sau *aquí* – *vien aquí*. Nu-i chiar așa sau, altfel spus, ni se pare așa numai într-un sens destul de superficial. În limba latină se deosebeau aicea patru funcțiuni și toate se deosebeau paradigmatic, adică starea pe loc, situarea într-un spațiu sau / și mișcarea, însă în același spațiu (acesta era, în latină, *hic*, deci *hic sum*, *hic ambulo*, de exemplu); apoi, mișcarea înspre un loc și chiar pătrunderea în alt spațiu (*huc*); mișcarea dintr-un loc, dintr-un spațiu sau de la un spațiu (*hinc*) și mișcarea, traversarea printr-un spațiu (*hac*).

Adverbul latin:

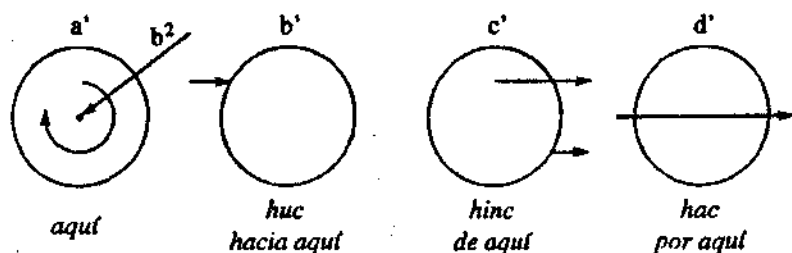

Și tot așa: *illic* – *illuc* – *illinc* – *illac*

istic – *istuc* – *istinc* – *istac*

formează aceleași distincții, cu aceleași opoziții.

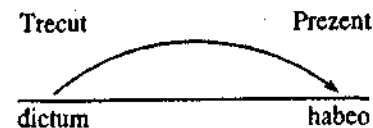
Ce s-a întâmplat în limbile romanice? În realitate, nu s-a confundat direcția cu starea, ci s-a considerat ca intern tot ceea ce ajunge până la capăt, ca proces, într-un spațiu. Deci funcțiunea b^2 se consideră ca internă, fiindcă ajunge la punctul terminus în acest spațiu. Și într-o limbă ca spaniola, care face aicea distincțiile exact, se poate vedea foarte bine funcțiunea a , unită cu funcțiunea b^2 : *aquí*. Toate celelalte funcțiuni sunt externe, fiindcă sunt relaționale; în b^1 nici nu se ajunge până în acest spațiu, deci se menține legătura cu alt spațiu; în c^1 se întrerupe legătura cu alt spațiu, fiindcă se iese din acest spațiu, iar în d^1 se trece prin acest spațiu. Cum se exprimă acestea în spaniolă? Prin *aquí*, apoi prin *hacia aquí*, prin *de aquí*, prin *por aquí*, deci de fiecare dată aceeași formă, ca și în cazul lui *înalt* la adjective și cu o determinare externă, cu prepoziție:

Ce se întâmplă cu *v e r b u l*? Despre verb, despre timpurile verbului se spune – și e adevărat – că sunt stabilite printr-un raport cu momentul vorbirii. Fără îndoială, sunt stabilite printr-un raport cu momentul vorbirii, însă timpurile constituite nu înseamnă un raport, ci desemnează un spațiu temporal, nu un raport între două spații temporale; de fapt nu interesează cum sunt stabilite funcțiunile, ci ce înseamnă ele, care este valoarea lor. Și valoarea la timpurile simple este tocmai valoare internă, ea nu înseamnă un raport între două spații temporale. Știm că apar din latina vulgară forme perifrastice, însă, spuneam, forma perifrastică nu înlocuiește forma simplă. Ceea ce s-a făcut în cazul acestora a fost o *a n a l i z ă*: în latină, *dixi* era, din timpurile cele mai vechi, atât aorist, cât și perfect, adică *dixi* traducea din grecește și pe *είπον* și pe *είρηκα*, deci atât aoristul, cât și perfectul. Sunt câteva verbe latinești despre care se spune că au forme de perfect cu sensul de prezent, despre care învățăm că sunt perfecte cu valoare de prezent; în realitate, sunt, pur și simplu, forme de perfect, iar perfectul are și aici valoare de perfect, adică de „rezultat în prezent, actual”. Deci, aceste verbe: *coepi*, *-isse* „încep”, *novi*, *-isse* „cunosc”, *odi*, *-isse* „urâsc”, *nemini*, *-isse* „îmi amintesc” sunt perfecte, fiindcă *nemini*, de exemplu, nu însemna „îmi amintesc”, ci „mi-am amintit și-mi amintesc”, adică „mai am în minte”, deci e aorist cu valoare de perfect și de aceea se traduce cu prezentul: *îmi amintesc*.

Ce se întâmplă în limbile romanice plecate din latina vulgară? Nu e înlocuită forma *dixi* toată, ci numai pentru forma din aorist se păstrează, rămâne acest *dixi*,

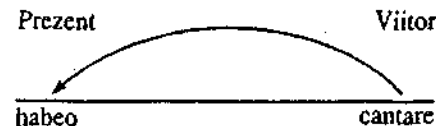
pe care-l avem apoi în limbile romanice ca *dissi*, *disse*, *dije* și, cu o adaptare ulterioară, în limba română, *zisei*. Numai forma de perfect, adică o parte din valoarea lui *dixi*, este înlocuită prin *habeo dictum*, însă *habeo dictum* înseamnă un raport între două momente în timp, adică între un moment actual, *habeo*, și un moment în trecut, *dictum*, un fel de „am zis și zis rămâne”, deci zisa e încă prezentă:

Și până astăzi, acolo unde se face deosebirea între perfectul simplu, cum se numește acum, și perfectul compus, totdeauna perfectul simplu desemnează un moment separat de prezent. Unde se întrebuințează și perfectul compus, acest perfect compus înseamnă un spațiu temporal legat de prezent, nu ultimele douăzeci și patru de ore, cum s-a spus uneori, ci poate fi și toată eternitatea, dacă ajunge până în prezent; deci, de fiecare dată, se utilizează perfectul compus, dacă se vizează un spațiu temporal care încă nu s-a terminat până în prezent.

Când se prezintă anumite excepții, trebuie să le explicăm prin faptul că nu mai există această situație, fie că s-a trecut la alt tip, fie că a intervenit o influență străină ș.a.m.d. Eu cred că în această chestiune a intervenit o influență străină foarte profundă și în cazul unui dialect românesc care face tocmai distincția contrară. În Oltenia se face distincția contrară, și formele românești corespund, în realitate, unei distincții din sârbo-croată; deci părerea mea este că trebuie să cercetăm dacă nu a fost o influență slavă destul de profundă în Oltenia.

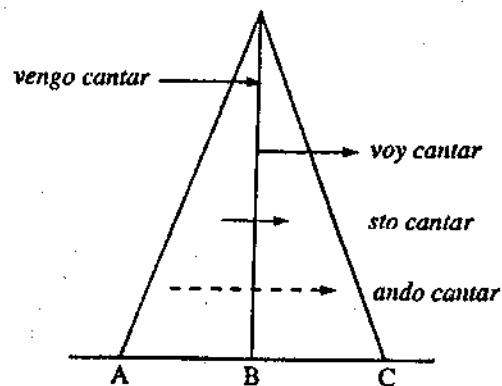
Și forma de viitor e perifrastică încă din latina vulgară și, tot așa, nu corespunde, în acest caz, viitorului din latina clasică, ci înseamnă altceva. Este acest *habeo cantare* un raport între un moment actual și un moment în viitor:

Adică aici nu e o analiză a lui *cantabo*, ci este alt tip de viitor, un viitor văzut din prezent, adică nu cu valoarea „cantabo”, ci „vreau să cânt, trebuie să cânt, am de cântat, am intenția să cânt” ș.a.m.d.

Acest viitor, în limbile romanice care îl cunosc (sunt toate, de la italiană până la portugheză, afară de limba română, care are alte forme aici), se aglutinează, ajunge să fie o formă simplă, deci: *canterò*, *cantaré*, în portugheză *cantarei*. Însă când ajunge formă simplă, nu mai înseamnă un raport, ci desemnează numai un

spațiu temporal viitor sau înlocuiește forma pentru raport printr-altă formă. Se nasc noi forme perifrastice, care înseamnă ce însemna în latina vulgară *habeo cantare*, anume: *voy a cantar*, *he de cantare* în spaniolă, *am să cânt* în română, *vou cantar* în portugheză, *ho da cantare* în italiană; cu procedee asemănătoare se formează noi perifraze care corespund acestui raport. Perifrazele care apar în verbul romanic reprezintă totdeauna un raport; cazurile cele mai tipice sunt cele din categoria pe care eu o numesc categoria *vizuii*, o categorie prin care se parțializează acțiunea verbală și se consideră sau ca petrecându-se între două puncte, care se pot suprapune într-un singur punct, sau desfășurându-se de la un punct până la alt punct, de la un punct înainte, înainte și după, sau în mai multe puncte, înainte și după:

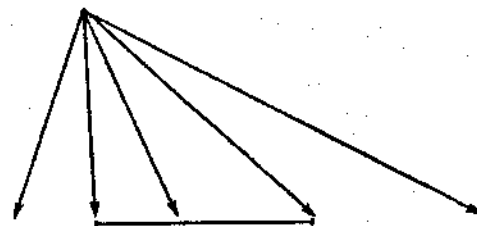
Această categorie se exprimă ori cu verbul *a sta* ori, mai puțin, cu verbul *a fi* (în sardă), în trei tipuri de construcții:

- 1) *stare* cu gerunziul: tipul italian *sto cantando*, spaniol *estoy cantando*;
- 2) cu *stare* și infinitivul precedat de *a*: *sto a fare* sau, ca în portugheză, într-amândouă formele, deci: *estou cantando*, *estou a cantar*;
- 3) ori al treilea procedeu, care este în mai multe cazuri tipic pentru limba română mai ales, o construcție copulativă: *a sta* și cu celălalt verb conjugat și el, deci tipul *stau și mă gândesc*, *stau și fac* sau, uneori, cu *a șede*, cum spuneam: *șade el cât șade și cascade gura*, sau cealaltă formă, această construcție copulativă și în același timp subordonată din română cu *a sta* de și, din nou, verbul conjugat.

Această viziune, pe care eu o numesc *unghiulară*, se referă la exemple cu verbe de mișcare, ca în spaniolă *vengo cantando*, *voy ~*, *siguo ~*, *ando ~* și tot așa, în portugheză *venho cantando*, *vou ~*, *continuo ~*, *ando ~*. Dau exemple mai ales portugheze și spaniole dintr-un motiv anumit: verbul romanic este în fond același peste tot (limba română se cam desparte în unele cazuri), însă nu are aceeași bogăție de distincții și putem chiar stabili un fel de scară, ierarhie, între limbile

romanice: limba care are toate categoriile posibile și toate realizate și toate întrebuințate este portugheza, iar ultima limbă, cea care a redus verbul numai la nucleul sistemului verbal, este franceza. Și încă un lingvist din neștiință sau fiindcă ia franceza ca model de descriere, aplică tocmai sistemul francez, la celelalte limbi romanice, ceea ce nu duce, se-nțelege, la nimic sau duce numai la confuzii. Dacă vrem să descriem într-adevăr verbul romanic, trebuie să plecăm de la limbile care fac și întrebuințează toate distincțiile, și limba cea mai bogată este portugheza, unde totul e posibil și totul se întâmplă.

Altă categorie a verbului romanic, anume categoria de *fază*, exprimă totdeauna un raport între acțiunea verbului și momentul acțiunii însuși în care e considerată această acțiune. Putem considera acțiunea înainte ca ea să înceapă, în momentul în care începe, pe la început, pe la sfârșit sau și după ce s-a terminat:

Și aici avem tot felul de perifraze în limbile romanice, cu aceleași verbe, în general verbe de mișcare, verbe de ședere, de stare, într-un moment iminental, pentru că acțiunea nu a început: *sto per fare*, *estoy por hacer*, *stă să cadă* în limba română (ca *aceste rigi*, ale lui Ion Barbu, care *stau să pice*), adică acțiunea nu a început încă, însă este iminentă. Sau în alte cazuri, acțiunea se află la început: *vengo la fare*, *me pongo a hacer*; *mă pun pe făcut* sau *mă pun și fac*. Sau, de exemplu, toată acțiunea e terminată: *acabo de hacer*, *je viens de faire* (nu „vin”, se înțelege, *viens* este numai auxiliar pentru această categorie), totdeauna în raport cu sistemul verbal.

Mai interesante încă sunt alte două analize care s-au făcut în limbile romanice și la care a participat și limba română, fără îndoială, nu sub influența limbilor occidentale, ci prin aplicarea acelorași principii de creație lingvistică: anume, ceea ce s-a întâmplat cu *pasivul* și ceea ce s-a întâmplat cu *superlativul absolut în -issimus*.

În latină, cum știm, *pasivul* era pe jumătate perifrastic (formele derivate de la perfect erau perifrastice); se spunea: *amor*, *amaris*, *amatus* „sunt iubit...”; *amatus sum*, *amatus es*, *amatus est* „am fost iubit, ...”. Însă în latină nu exista nici o opoziție între formele sintetice și cele perifrastice; pur și simplu era același pasiv, nu se făcea distincția între cele două tipuri de forme. Ceea ce este mult mai important este că tot pasivul a devenit perifrastic în limbile noastre și faptul că pasivul romanic e un alt pasiv, nu pasivul latinesc. Aici s-a făcut o analiză foarte

subtilă, fără îndoială în mod intuitiv, și numai ceea ce era relațional s-a exprimat prin perifrază. Anume, ceea ce ne închipuim ca pasiv în limba latină avea, din punctul nostru de vedere, trei funcțiuni diferite (pentru latini, se-nțelege, era o singură funcțiune de fapt), anume:

1. pasivul propriu-zis, adică acțiunea verbală văzută din punctul de vedere al obiectului: *Iulia amatur a Paulo*;

2. valoarea numită medie (să spunem, mai mult sau mai puțin un reflexiv): *Quia nominor Leo* „mă numesc, mă cheamă Leo”;

3. valoarea zisă impersonală: *dicitur* „se zice”; această valoare impersonală se exprimă în același fel și la verbe intransitive; *dormitur*, cum s-ar spune în latină, însemna „se doarme”: *hic bene dormitur* „aicea se doarme bine”.

Ce s-a întâmplat în limbile romanice? Pasivul nu a „devenit” perifrastic, ci s-a făcut o anume analiză. În primul caz, există totdeauna o relație cu agentul, chiar dacă nu se prezintă, nu e exprimat, agentul există; se spune atuncia: *Iulia es amada, Giulia è amata, Iulia e iubită* (de către cineva). Deci aicea avem totdeauna această relație cu agentul. În al doilea caz, nu este exprimată această relație. Deci nu putem întrebuința *soy llamado, sono chiamato, sunt numit*, fiindcă felul cum sunt numit nu este numele meu, ci „sunt numit de cineva așa”. Aicea se utilizează formele *mă numesc, mi chiamo, me llamo* care nu sunt perifraze verbale; ci se utilizează aceeași formă ca pentru reflexiv, sau, în portugheză, mai ales în răspunsuri, pur și simplu, forma activă: *chamo*, adică „mă numesc”.

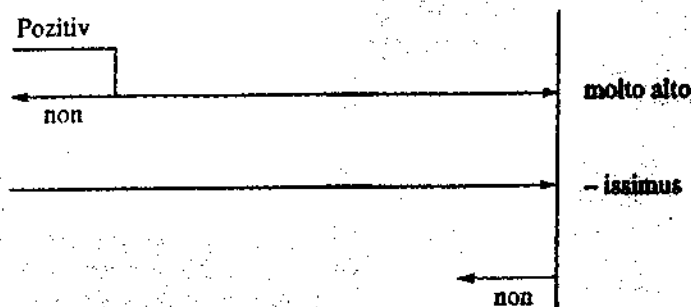
Pentru forma impersonală *dicitur*, unde nu există agent, nu avem un corespondent în *e spus*, sau *e zis*, *es dicho*, *e dirto*, ci în *se zice*, *se spune* sau, chiar mai mult, avem pentru anumite verbe, din latina vulgară deja, pur și simplu forma activă: *che dice qui?*, *que dice aquí?*, *ce zice aici?* În română, forma activă întrebuințată cu această valoare impersonală se realizează nu numai cu verbul *a zice* și cu verbul *a spune*, ci și cu verbul *a scrie*: *ce scrie aici?* (și: *Mai departe scrie-n carte!*), deci *scrie* este folosit tot așa, impersonal, fiindcă nu *e scris* de cineva anume, ci este impersonal; deci, *e scris* nu e pasiv, ci este un fel de nume predicativ, are valoarea de *estar escrito*, adică acest *scris* se prezintă ca și cum ar fi un adjectiv: „stă scris”, „se află scris”.

În celălalt caz, al **superlativului absolut**, precizăm mai întâi că acest superlativ a fost introdus în limbile romanice, de exemplu în italiană, în epoca umanistă și, mai târziu, tot din latină, însă și prin influența italiană, în spaniolă, în portugheză, în catalană și de-abia mai târziu în limba română. Dar ceea ce este curios și straniu în același timp este că umaniștii voiau să-l introducă cu valoarea lui latinească, însă el nu s-a afirmat cu valoarea lui latinească, ci cu altă valoare.

În latină, *altissimus* însemna „cel mai înalt”: *altissimus hominum, altissimus inter homines*, „cel mai înalt dintre oameni”, sau însemna „foarte înalt”: *altissimus homo* „un om foarte înalt”; adică putea fi și superlativ relativ și superlativ absolut. În română, numai funcțiunea superlativului absolut a devenit populară, cealaltă nu s-a

uomini, cât și *un uomo altissimo*, luând amândouă valorile din limba latină; *altissimo fra gli uomini* nu există deloc ori, dacă există, ne poate deruta, fiindcă apare într-o italiană mai mult sau mai puțin aparte, e un latinism și se simte ca latinism, pe când celălalt, *un uomo altissimo*, este normal, este italian și se poate întrebuința peste tot, se poate aplica și la *gravissimo* și la *breve – brevissimo* și la *italiano – italianissimo*.

Însă, vedeți Dumneavoastră, că totuși avem și pe *foarte bun*, pe *foarte înalt*, pe *muy alto*, *molto alto*, pe *mucho alto*, pe *muy altu* ș.a.m.d. în limbile romanice; avem, deci, și o formă perifrastică. Ei bine, formele acestea nu înseamnă același lucru. Acolo unde există amândouă, aceste forme pot desemna, ambele, gradul cel mai înalt al unei proprietăți sau al unei calități; însă forma în *-issimo* rămâne numai cu această valoare pură, cu acest grad cel mai înalt, direct, pe când forma *molto alto* înseamnă această formă, *acest grad*, trecând **peste, dincolo** de gradul pozitiv, adică implicând o relație și o graduare efectivă:

(Călătoream odată pe un vapor, spre Grecia de Sud și am cunoscut un grec, care vorbea foarte bine italienește, cu un accent perfect ș.a.m.d. Mi se tot părea totuși ceva nefiresc, nenatural în vorbirea acestui grec și mă-ntrebam ce nu era italienește în vorbirea sa. Mi-am dat seama apoi. Când ne despărțeam, ca să ne reîntâlnim după masă, eu îi spuneam: „Aloa seriamo con rituo”, iar el îmi răspundea: „Benissimo”. Nu se spune așa în italiană; se poate spune, la fel ca în română, adică „Bene, bene, molto bene”, însă, dacă nu-s italian, încerc să spun ori *bene* ori direct *benissimo*, nu *molto bene*. Deci numai dac-ar fi spus: „Bene, bene, molto bene”, atunci ar fi fost perfect, însă așa nu).

Aceasta se vede mai bine când negăm superlativul; anume, dacă negăm superlativul perifrastic, negăm trecerea dincolo de pozitiv și, deci, negația înseamnă „ceva mai puțin decât pozitiv”; pe când dacă negăm superlativul în *-issimo*, negăm punctul cel mai înalt și noțiunea vizată poate rămâne chiar dincolo de pozitiv. De exemplu, când ne întreabă cineva: *Come parla x l'italiano?* „Cum vorbește cutare limba italiană?”, dacă răspund: *No molto bene*, înseamnă „Destul de rău”, adică „Mai puțin decât bine”. Dacă el spune că *Il parla benissimo italiano*

și eu replic: *Benissimo, no! Ma abbastanza bene, molto bene!, benissimo* neagă numai punctul cel mai înalt, dar poate fi încă „destul de bine”, chiar „mai mult decât bine”, „cu câteva mici erori, pe ici pe colo (mai mult în punctele esențiale!)”. Sau, dacă spun despre cineva că: *Non e molto intelligente*, asta înseamnă că „e cam prost”, dar dacă spun: *Non e intelligentissimo*, înseamnă că „nu e teribil de inteligent”, dar poate fi „destul de inteligent”, fiindcă se neagă altceva, se neagă trecerea dincolo de pozitiv.

Și acum să dăm o întrebuintare normală acestui superlativ: dacă întrebuintez *molto* există un raport, dar dacă întrebuintez superlativul cu *-issimo*, nu există nici un raport. Dacă, de exemplu, dau un anunț în ziar că îmi trebuie o secretară și se prezintă o fată tânără, dacă îi spun: *Ma Lei e giovanissima*, acesta poate fi un compliment, adică „Ești așa tânără”; dar dacă spun: *Ma Lei e molto giovane*, atunci înseamnă „Ești cam prea tânără pentru acest post, ești mai tânără decât mă gândeam eu, ești cam prea tânără pentru mine” ș.a.m.d.

Deci avem, în realitate, trei superlative:

1. *il più alto, el más alto, o mas alto*, superlativul relativ, cu o comparație între doi sau mai mulți;

2. *molto alto, muy alto, muito alto*, superlativul cu trecerea peste gradul pozitiv;

3. în *-issimus*, superlativul absolut, nerelativ, care afirmă direct gradul cel mai înalt și deci este organizat intern, nerelațional.

Dacă principiul nostru este într-adevăr un principiu tipologic, ar trebui ca el să se aplice și la construcția propoziției. Ceea ce caracterizează tipologia tradițională, și opoziția între analitic și sintetic, e că tipologia aceasta privește numai nivelul cuvântului și acele funcțiuni gramaticale care se exprimă numai la nivelul cuvântului. Însă paradigmatic și sintagmatic au un sens și la nivelul propoziției, fiindcă și acolo avem relații sintagmatice și avem opoziții.

În descrierile tradiționale (în manualele noastre de lingvistică romanică) ni se spune că limba latină avea o construcție circulară, adică cu un fel de zid exterior – subiectul și verbul – și, pe urmă, dacă mai erau introduse și alte determinări, ele se dispuneau ca alte ziduri interne, subiectul și verbul rămânând ca un zid exterior. Adică așa:

S V
 (((())))

AA
 ABBA
 ABCCBA ș.a.m.d.

Ni se spune, apoi, că în limbile romanice s-a schimbat această construcție circulară într-o construcție lineară, anume, întâi subiectul cu determinările lui și apoi verbul, cu tot ceea ce poate determina un verb, deci:

A A
 AB AB
 ABC ABC

Într-adevăr, la prima vedere, se pare că-i chiar așa, fiindcă spunem: *Homo scribit; Homo letteras scribit; Homo letteras amico suo scribit; Homo letteras amico suo bono hodie scribit*; adică, în latină se deschid zidurile exterioare și între ele se adaugă elementele noi. Pe când într-o limbă ca limba română sau o altă limbă romanică oarecare, zicem: *L'uomo scrive; L'uomo buono scrive; L'uomo buono scrive la lettera; L'uomo buono scrive una lettera oggi à suo carissimo amico Giovanni* ș.a.m.d.; dacă am pune altfel, dac-am spune: *L'uomo buono una lettera scrive* ar fi latinism. Deci nu se poate spune așa în limbile romanice, complementul trebuie pus dincolo de verb.

Această explicație este însă superficială; ea e adevărată, însă la suprafață, fiindcă nu există determinări ale verbului în acest sens. Complementele nu sunt determinări ale verbului, ci sunt determinări ale nucleului întreg, constituit din subiect și verb. Gândiți-vă la următorul lucru: putem întreba numai cu verbul ca să ni se răspundă printr-un complement? Desigur, putem întreba numai cu verbul ca să ne răspundă cealaltă parte, subiectul. Întrebăm: *Cine scrie? Qui écrit?* (și nu punem nici *il* la acest *écrit* în franceză).

Însă, dacă întrebăm ca să aflăm un obiect, de exemplu complementul, întrebăm totdeauna cu verbul și cu subiectul, cel puțin cu subiectul implicit. Când întrebăm: *Ce scrie?* atuncia *c i n e v a* scrie; *Ce zice? Ce așteaptă?* ș.a.m.d., înseamnă că *c i n e v a* așteaptă, cineva face acțiunea. Și în limbile în care subiectul trebuie să apară, ca de exemplu în franceză sau în germană, se întreabă: *Qu'est ce qu'il écrit? Qu'est ce qu'elle écrit?, Was schreibt er? Was schreibt sie?* ș.a.m.d.

Deci complementele sunt determinări ale nucleului propoziției. Există, într-adevăr, determinări numai ale verbului, dar aceste determinări ale verbului sunt verbele modale. Acestea sunt adevăratele complemente ale verbului: *docere, potere, volere; deber, poder, querer*. Acestea prezintă faptul caracteristic că, dacă sunt verbe modale, nu se pot construi copulativ cu verbul conjugat și cu un complement direct; de multe ori, s-a interpretat verbul conjugat ca și când ar fi un complement direct al acestor verbe. Nu se poate spune: *Deve scrivere e due cento lire*, fiindcă *scrivere* nu este aicea complement, ci este verbul conjugat, determinat apoi de *deve*. Despre verbele modale nu putem întreba: *Ce face?* Tot așa, nu putem întreba cu privire la verbele modale, care sunt determinări ale verbului, ci putem întreba numai: *Ce vrea să facă? Ce trebuie să facă?*, deci întrebuintând deja verbul modal.

Ce poate fi atuncia – dacă este așa – paradigmatic și sintagmatic în construcția propoziției? Fiindcă paradigmatic și sintagmatic înseamnă aici ori

conservatoare. Prin aplicarea principiului tipologic al determinării externe a dispărut și posibilitatea de a deosebi numerele.

Tipul cel mai frecvent în franceza veche era:

N. murs		mur
G. mur		murs

Eliminând cazul, franceza a eliminat și diferența singular – plural; cf. span. *muro / muros*. Terminația *-a* a devenit în franceză *-e, -u* a dispărut; mai sunt cazuri (după *muta cum liquida*) când *u* se păstrează, transformat însă în *-e*: *populu > peuple*. Prin faptul că și masculinele au căpătat terminația *-e, s-a pierdut totodată* posibilitatea de a distinge genul printr-o determinare internă. De atunci franceza a devenit din ce în ce mai mult o limbă exclusiv sintagmatică; de atunci ea exprimă și genul în afara cuvântului, prin articol, pronume demonstrative: *la, le, celle, ce*. De aici și foarte multe oscilații la gen.

La verb, franceza reduce tot mai mult formele simple; prezentul și imperfectul se mențin, celelalte forme devin perifrastice. Franceza reduce și conjugarea verbului și, de aceea, are nevoie de pronume pentru determinarea persoanei. Din franceza medie, pronumele e obligatoriu: *je, tu chante*, chiar *nous chantons, vous chantez*, apare chiar *nous nous chantons* pentru „noi cântăm”. Au rămas numai resturi din vechile terminații: *cheval – chevaux*, dar copiii folosesc și aici numai una din forme: *le cheval – les chevaux*. Persoana întâia singular *j'avons* era considerată deja ca formă bună în secolul al XVI-lea și e normală în Canada și în franceza populară. La copiii francezi nesupravegheați de părinți se reduc formele verbale; un copil de zece ani, fiul unui inginer, conjugă: *j'è, tu è, il è* în loc de *je suis, tu es, il est / j'a, tu a, il a*, în loc de *j'ai, tu as, il a*.

Franceza a devenit, așadar, o limbă de alt tip în raport cu celelalte limbi romanice. În alte limbi romanice determinarea internă este folosită pentru funcții interne, iar determinarea externă pentru funcții externe, relaționale.

Franceza seamănă cu latina, care nu făcea distincția aceasta. Dar latina avea ca procedeu preferat determinarea paradigmatică, în timp ce franceza cunoaște numai determinarea sintagmatică.

BALCANISME SAU ROMANISME?*

Chestiuni metodologice privind așa-numita „uniune lingvistică balcanică”

1. Romaniștii, obișnuți să trateze fiecare limbă romanică mai întâi într-un cadru general romanic, au adesea un sentiment neplăcut când citesc expuneri despre așa-numitele „balcanisme” din română. Din punctul lor de vedere romanic, ei sunt nevoiți mereu să constate că, în acest caz, perspectiva romanică este limitată, neputând să se sustragă impresiei că există o lacună chiar în modul de punere a problemei. Ca urmare, ei ajung să exprime îndoieli de ordin faptic și metodologic. Aceste îndoieli, exprimate cel mai adesea *ad hoc* și nesistematic, le vom prezenta în mod ordonat, pe baza unei lucrări mai vechi din lingvistica românească. Dorim să contribuim, în acest fel, la clarificarea problemei înseși și a bazelor metodologice în acest domeniu.

2.1. În cercetările românești pe care le avem în vedere se confundă adesea trei probleme diferite, care nu sunt suficient și în mod clar diferențiate: problema simplei prezențe a unor fenomene paralele în toate sau în unele (cel puțin două) limbi balcanice, problema „specificității” acestor fenomene paralele pentru așa-numita „uniune lingvistică balcanică” și problema explicării istorice interne, în cadrul uniunii lingvistice, a faptelor aduse în discuție, de unde rezultă că se amestecă și trei accepțiuni diferite privind „balcanismele”. Cu alte cuvinte, simpla constatare a fenomenelor paralele este privită ca o delimitare geografică și o circumscriere a unui domeniu specific de valabilitate, implicând o origine intern balcanică a fenomenelor în cauză. Sau, și mai simplu: tot ceea ce apare în toate sau în cele mai multe dintre „limbile balcanice” este și specific balcanic (adică, nici romanic nici slav), iar ceea ce este specific balcanic are și o „etimologie” specific balcanică, adică provine dintr-un substrat balcanic comun sau dintr-o anumită limbă balcanică (de preferință, din albaneză, din greaca medievală sau din neogreacă).

2.2. Cele trei probleme nu trebuie însă să fie nicidecum confundate. „Balcanisme” sunt, mai întâi, toate faptele care se regăsesc în toate sau în cele mai multe dintre limbile balcanice (nefiind universalii ale limbii). Toate aceste fapte constituie împreună rețeaua de isoglose care formează uniunea lingvistică balcanică, indiferent de locul și de modul în care au apărut fenomenele în cauză, de

* *Balkanismen oder Romanismen? Methodisches zum sog. „Balkansprachbund”, in vol. Fakten und Theorien. Beiträge zur romanischen und allgemeinen Sprachwissenschaft (Festschrift für Helmut Stimm)*, Tübingen, 1982, p. 37–43.

faptul că unele dintre aceste isoglose cuprind și alte limbi. Căci simpla semnalare a fenomenelor paralele nu implică nici o delimitare negativă și vreo explicație istorică: se stabilește, pur și simplu, uniunea lingvistică (de limbi) ca atare. Problema valorii specifice este cu totul alta și nu poate fi rezolvată prin simpla înșirare a isoglozelor; pentru a o rezolva trebuie să aruncăm o privire dincolo de granițele uniunii lingvistice și să urmărim extensiunea propriu-zisă a isoglozelor stabilite în domeniul slav și în cel romanic. „Balcanisme” în această a doua accepțiune sunt faptele care – cel puțin în spațiul lingvistic nemijlocit european – se întâlnesc numai în limbile balcanice și nu sunt răspândite în limbile romanice, respectiv slave. Asta înseamnă că nu mai pot fi luate în discuție toate „balcanismele” considerate în prima accepțiune, ci numai o parte dintre ele, chiar dacă este, probabil, una considerabilă; partea care rămâne va cuprinde, în special „romanisme” și „slavisme”. Iar problema „etimologică” este, iarăși, o problemă în sine, care nu se asimilează cu nici una din cele două probleme anterioare și care trebuie să se pună în legătură atât cu trăsăturile „balcanice” specifice cât și cu cele nespecifice. Răspunsul la a doua problemă ține de cadrul și de fondul problemei etimologice, dar nu reprezintă o condiție prealabilă pentru această din urmă problemă: anume, este, în principiu, mai probabil că pentru trăsăturile nespecific balcanice este adecvată o explicație nespecific balcanică (de exemplu, în cadrul romanic sau slav), în timp ce pentru trăsăturile specifice este potrivită o explicație, de asemenea, specifică intern balcanică, decât invers. Cu toate acestea, este posibil ca, în anumite împrejurări, să avem situația inversă: trăsături nespecifice ar putea să reprezinte, sub aspect istoric, evoluții independente în aria lingvistică balcanică și în alte arii lingvistice, în timp ce trăsături specifice balcanice ar putea să corespundă unor trăsături dispărute din limbi aflate în afara uniunii lingvistice balcanice (ele ar putea să fie, de exemplu, fenomene latinești păstrate numai în Balcani).

2.3. La această nediferențiere în modul de fixare și de delimitare a problematicii, ca și în ceea ce privește explicația istorică se mai adaugă și două neajunsuri de ordin tehnic. Pe de o parte, se constată, la o analiză mai atentă, că fenomenele concordante luate în considerație nu sunt deloc concordante, fiind vorba, cel mult, de concordanțe parțiale și superficiale. Pe de altă parte, în cazul românei, se observă în lingvistica românească faptul că – în încercarea de a trece de la prima la a doua problemă, adică de a stabili valoarea specifică a faptelor constatate – referirile la nivel romanic se fac aproape exclusiv la limba franceză și chiar numai la franceza literară, care în mod tacit este considerată pur și simplu drept reprezentantă a romanității și, prin aceasta, drept piatră de încercare a romanității sau neromanității faptelor în cauză. Prin acest mod de a proceda, sunt adesea declarate drept specific balcanice fapte care se întâlnesc, de altfel, în mod curent în România și uneori chiar în franceza veche, regională sau dialectală și asta

se întâmplă numai pentru că faptele în discuție nu apar sau nu mai apar în franceza literară. Franceza și îndeosebi franceza literară modernă este însă, în ceea ce privește rolul care i se atribuie, cea mai puțin indicată limbă romanică, și anume, pe de o parte, pentru că ea reprezintă un alt tip de romanitate decât limbile aparținând „Romaniei meridionale”, iar, pe de altă parte, pentru că numeroase trăsături comune celorlalte limbi romanice s-au pierdut din franceză în cursul timpului².

3.1. Ca un exemplu negativ și – trebuie să admitem – extrem pentru justificarea considerațiilor de față poate servi articolul lui I.-A. Candrea, *Din epoca de formațiune a limbii române*³. Am ales anume acest exemplu „neactual” din două motive: mai întâi, pentru că observațiile noastre nu au un caracter critic-polemic, ci sunt de natură exclusiv metodologică, iar apoi, pentru că în acest articol al lui Candrea lipsurile menționate ni se relevă în forma cea mai clară, sau, ca să spunem așa, într-o formă „exemplară”.

3.2. Pe baza unei serii de paralelisme, Candrea tratează în articolul său problema raporturilor lingvistice dintre română și albaneză în perioada formării celor două limbi. În ceea ce privește explicația istorică a acestor paralelisme, el se gândește în primul rând la acțiunea unui substrat comun albanezei și românei. El admite însă și alte posibilități: a) influența străromânei asupra albanezei primitive; b) influența albanezei primitive asupra străromânei; c) influența vechii slave care s-a exercitat în mod analog atât asupra românei cât și asupra albanezei. Posibilitatea unei origini latino-romanice nu o ia pur și simplu în considerație, deoarece consideră faptele respective, în mod evident (și, adesea, în mod expres), drept particularități distincte ale românei în cadrul Romaniei. El chiar traduce în franceză diferitele paralelisme, uneori de două ori: o dată prin corespondentele lor franțuzești normale și a doua oară *mot à mot*, pentru a pune în evidență caracterul lor specific.

3.3. În total, Candrea se ocupă de 23 de concordanțe româno-albaneze. Cele mai multe dintre ele sunt, măcar în parte, îndoielnice. În continuare, noi ne vom ocupa, pe scurt, numai de acelea dintre ele pentru care, din perspectivă romanică,

² Într-un mod asemănător se pune și problema „slavismelor” din română. Așa, de exemplu, aproape toate tipurile de reflexiv pe care A. Graur le analizează în articolul său – altfel, foarte instructiv –, *Les verbes „réfléchis” en roumain*, în „Bulletin linguistique”, VI, 1931, p. 42–89, se găsesc și în spaniolă. Dar Graur scrie: „le roumain [...] concorde mieux avec le slave qu'avec le roman” (p. 88) și chiar: „le roumain marche entièrement avec le slave en ce qui concerne la répartition des faits” (p. 43), deși ia în considerație o singură limbă romanică: franceza modernă. Este, desigur, cu puțință ca unele tipuri de reflexiv (eventual, chiar toate) să aibă în română o origine slavă, iar în spaniolă să se explice altfel, dar nu pentru că ele ar fi străine „romanicei”. De altfel, și în cazul concordanțelor romanice, cercetările de românistă suferă de pe urma modului îngust de a pune problema: nu de puține ori sunt prezentate drept concordanțe izbitoare între română și una sau alta dintre limbile romanice, fenomene care nu ar fi considerate astfel dacă s-ar lua în considerație întreaga Romanie.

³ În „Bulletinul Societății Filologice”, I, 1905, p. 21–25, articol republicat în: Florica Dimitrescu, *I.-A. Candrea, lingvist și filolog*, București, 1974, p. 63–68, lucrare la care trimit citările noastre.

¹ În acest sens trebuie înțeleși termenii „balcanism” și „romanism” din titlul prezentului articol.

se poate afirma din capul locului că nu sunt specific balcanice. Totodată, dat fiind că ne interesează numai problema delimitării specific / nespecific, nu ne vom ocupa aici de relațiile interromanice, care sunt uneori complicate (indeosebi influența unei limbi asupra alteia)⁴.

4.1. Rom. *mănușă* cu sensul de „mâner, toartă”, diminutiv de la *mână*, nu este pentru Candrea nimic altceva decât „o copie fidelă” a alb. *dorëzë*, diminutiv de la *dorë* „mână”, cu sensul de „mâner”. Cu înțelesul menționat, *mănușă* nu e frecvent utilizat (cuvintele obișnuite sunt *toartă, mâner*), iar faptul că un diminutiv de la *mână* are și înțelesul amintit e un fenomen latinesc (lat. *manicula* este atestat cu sensul de „mânerul plugului”) care se regăsește aproape peste tot în România (adesea chiar un continuator al lat. *manicula*): it. *manecchia, maniglia*, sp. *manija* „toartă”, „mâner sau manivelă la unele unelte sau scule”, v. cat. *manilla*, n. cat. *maneta* „toartă, mâner”, prov. *maneto, manèito* „mâner la cazma, la ușă” și *maniho, manilho* „toartă la un vas, la un coș, mâner” (Mistral), *manihoun* „toartă la un cazan, la o căldare”; cf. și v. fr. *manille* „mâner”, n. fr. *manette* (dialectal și regional) „toartă” (*Dict. Gén.*).

4.2. „Lat. *aut* a devenit în română și în albaneză o particulă interogativă, cam ca fr. *est-ce que*: rom. *au*, alb. *a*”, deși în latină avea, în general, sensul „sau”. În realitate, se știe că lat. *aut* a dezvoltat și în sardă (log. *a*) funcția de particulă interogativă. Și, foarte probabil, același lucru s-a petrecut în italiană: Cappuccini-Migliorini precizează, în legătură cu tosc. *o*: „usato per introdurre un'esortazione, una domanda retorica o nelle risposte, per esprimere una certa meraviglia”, provenind din „lat. *o* (interjecție)”, și pe care Diz. *Garzanti* îl consideră „forma apocopată di *ora*” (la fel Battisti-Alessio), dar precizarea că *o* reprezintă un „rafforzamento sintattico” ne trimite, mai degrabă, la lat. *aut*. Într-adevăr, Meyer-Lübke, *REW*, raportează toate aceste forme la lat. *aut*; cf. și *Gramm. rom. Spr.*, III, p. 557-558. De altfel, *aut* cu această întrebuințare este atestat chiar în latină: în *Eiführung in das Studium der romanischen Sprachwissenschaft*³, Heidelberg, 1920, p. 318, Meyer-Lübke dă un exemplu din Commodianus (*aut tu regis omnia forte „cârmuiești tu oare totul?”*) și adaugă: „care are o continuare în română, în sardă și în italiană”.

4.3. „Rom. *atât...cât* se folosește ca alb. *aqë...sa* «autant...que», «aussi...que»⁵. Același lucru apare însă nu numai în română, ci și alte limbi romanice. În italiană, se folosește în mod curent și cu totul normal: *tanto...quanto* „câștig...câștig”, „să...să” (*tanto lui quanto suo padre, tanto questo quanto quello, non è tanto intelligente quanto suo padre* etc.). În spaniolă *tanto...cuanto* alternează, după reguli destul de exacte, cu *tanto (tan)...como*. De asemenea, în

⁴ Formele albaneze menționate de Candrea le-am adaptat la ortografia actuală; am corectat tacit greșelile de tipar evidente.

⁵ Candrea vorbește aici (p. 66) de alb. *aqë...si*. Alb. *si* înseamnă însă nu „combien”, ci „comme, comment”; de aceea întreaga construcție are, mai degrabă, corespondent în sp. *tanto...como*, it. *tanto...come*.

portugheză, apare în mod curent *tanto...quanto*. Chiar dacă nu au aceeași frecvență în întrebuințare, cf. și fr. *tant...quant* și lat. *tantum...quantum*, ca și construcția prov. *tant quant-l'a* „tant qu'il y en a”.

4.4. Rom. *a ajunge*, spune Candrea, înseamnă „arriver” și „suffire”, la fel ca alb. *arrinj*, ceea ce este adevărat; să se compare, totuși, cu sp. amer. (Argentina, Uruguay) *alcazar* „a ajunge” și „a fi de ajuns, a fi suficient”, și, încă mai exact, cu port. *chegar* „arriver” și „suffire” (chiar *chega!* „ça suffit”, ca rom. *ajunge!*). Tot așa, cat. *arribar* ș.a. înseamnă și „tenir extensió, potència etc. suficients a un cert obiecte o fin: *els diners no ens arribaran per a pagar totes les facturas*” (Fabra); cf. și expresia *no arribar es Cristo a ses monges* „no ésser suficient” (Alcover-Moll), ca și expresia *si arriba no arriba, si arriba no basta*, care exprimă „escassesa d'una cosa” (Labèrnia). De altfel, ceva asemănător se întâlnește și în afara României: cf. îndeosebi germ. *es reicht, es langt*.

4.5. „Rom. *nepotă* înseamnă, la fel ca alb. *mbesë*, atât «nièce» cât și «petite-fille». Este adevărat (și este valabil și pentru rom. *nepot*, alb. *nip* „neveu” și „petit-fils”). Este vorba, însă, nu de o inovație comună româno-albaneză, așa cum pare să admită Candrea, datorită fr. *petite-fille*, ci de o particularitate conservatoare în română, deoarece lat. *neptis* și *nepos* aveau cele două înțelesuri; iar româna concordă, în această privință, și cu italiana: it. *nipote* (masc. și fem.) corespunde cu germ. „Neffe / Nichte” și „Enkel / Enkelin”. Limbile romanice care diferă în această privință prezintă o inovație, uneori destul de târzie, de exemplu catalana, unde cele două înțelesuri se exprimă prin variante ale aceluiași cuvinte latinești (*nebot, neboda* „Neffe, Nichte”, *nét, néta* „Enkel, Enkelin”) și unde, dialectal, *nebot, neboda* apar cu ambele sensuri (Alcover-Moil).

4.6. Construcția rom. *toți câți* „tous ceux qui” e considerată de Candrea „cu totul identică”, în ceea ce privește alcătuirea, cu alb. *gjithë sa*. În realitate, cele două construcții nu sunt nicidecum identice. Alb. *gjithë*, folosit substantival, funcționează, ce-i drept, ca plural, însă alb. *sa* este un adverb invariabil (așa încât *gjithë sa* înseamnă, textual, „omnes, quot”), pe când în construcția românească *gjithë sa* înseamnă, textual, plural și pot apărea și la feminin (*toate câte*). Și ambele părți constitutive sunt la plural și pot apărea și la feminin (*toate câte*). Și tocmai prin aceasta româna nu concordă cu albaneza, ci cu mai multe limbi romanice, în special cu vechea catalană (*tot quant, tots quants, totes quantes*, „tot el que”, „tots els que”, „totes les que”), cu portugheza (*tudo quanto, todos quantos, todas quantas*; cf. A. E. da Silva Dias, *Syntaxe historique portuguesa*³, Lisabona, [1954], p. 87) și cu spaniola (*todo cuanto, todos cuantos, todas cuantas*); cf. și construcțiile fixe din italiană: *tutto quanto, tutti quanti, tutte quante*. Dacă în aceste limbi – cu excepția, probabil, a portughezei (și, în ceea ce privește neutru singular, și a spaniolei) – acest tip nu mai este stabil sau, în general, nu se mai folosește în mod curent, acest lucru se datorește faptului că el putea să fie înlocuit prin „quanto, quanti, quante”, o evoluție care, în spaniolă și în portugheză, la fel ca în română, este încă în curs de desfășurare: de exemplu, it., port. *quanto*, sp. *cuanto*, „tutto quello que”, „todo lo que”, it. *quanti*, cat. *quants*, sp. *cuantos*, port. *quantos*, rom.

câți „tous ceux qui”. Dar și în română, alături de *toți câți*, apare construcția mult mai obișnuită *toți cei care*, adică, în fond, exact tipul care apare în alte limbi romanice, unde s-a generalizat. Putem să ne referim, în această privință, și la prov. *tout quant-qu'es* „tout ce qu'il y a”, ca și la construcțiile din franceza mai veche *toutes et quantes fois que, toutes fois et quantes que* „toutes les fois que”. Toate cele de mai sus arată că acest tip reprezintă, pur și simplu, o dezvoltare comună limbilor romanice, chiar dacă, uneori, apare numai ca o „tentativă”. De altfel, în această privință, limbile romanice concordă exact cu vechea greacă, unde, încă de pe vremea lui Homer, este curent și foarte bine atestat tipul *πάντες, ὅσοι* (și chiar numai ὅσοι, cu aceeași funcție). Latina, în schimb, avea, pentru aceasta, tipul *omnes, quot* (cf. și *toties, quot* „tutte le volte que”, „chaque fois que”).

4.7. Raportul dintre alb. *gjatë* „long, vaste, ample” și *ngjatë* „près de” este, după Candrea, același ca între rom. *lung* < *longus* și *lângă* < *longo*. În realitate, raportul nu este același. Alb. *gjatë* funcționează și singur, ca prepoziție, cu sensul „au (le) long de, pendant”, ceea ce în română ar fi *de-a lungul* (de exemplu, alb. *gjatë zallit* „de-a lungul plajei”, *gjatë shekujvet* „de-a lungul secolelor”), iar *ngjatë* este o prepoziție „substantivală” derivată, care se construiește cu genitivul și, prin aceasta, corespunde, sub aspect material și gramatical, mai degrabă construcției din franceză *au long de*, din spaniolă *a lo largo de* și celei din română *de-a lungul*. Pentru rom. *lung* – *lângă* mult mai apropiat este it. *lungo* „lung”, folosit și ca prepoziție, cu sensul „rasente, accosto”.

4.8. „Verbul alb. *mbet* are înțelesurile «rester, demeurer, s'arrêter, cesser», ca rom. *a sta*”. E adevărat, dar toate aceste „sensuri” apar deja în latină, sau în limbile romanice, care au păstrat verbul latinesc *stare*. Astfel, în italiană există, printre altele, sensurile „fermarsi” și „abitare”, iar în catalană apare și sensul „habitar, viure habitualmente en un lloc” (în special, în cazul lui *estarse*), ca și pe cel de „cessar de fer quelcom”: cat. *estigueul*, ca rom. *stați!*, *estigues!* ca rom. *stai!*

4.9. „Conjunția v. rom. *săva* «soit que» este formată ca alb. *ndo*, adică: rom. *să* (< *si*) + *va*, formă a verbului *a vrea* – alb. *në* + *do*, formă a verbului *dua* «a vrea». Așa este, dar aceluiași tip de construcție îi corespunde v. sp. *siquer* „chiar, fie”, „sau” și, în fond, chiar lat. *vel* (= „și tu veux”). Iar în ceea ce privește folosirea verbului *a vrea* drept conjuncție, cf. și it. *vuoi...vuoi*, port. *quer* și *quer...quer* „sau”, „fie...fie”.

4.10. „Alb. *dëndur(ë)* «fréquent, dru, épais» se folosește și adverbial cu sensul «adesea». Candrea *vrea*, evident, să spună că un adjectiv, care are sensul de bază „des” și „frecvent”, se folosește adverbial cu sensul „adesea”, ceea ce, de altfel, e valabil și pentru alb. *shpesh*. Dar același este cazul cu it. *spesso*, care înseamnă „des”, „frecvent” (în special, în construcția *spesse volte*) și „adesea”; tot

⁶ Maria Moliner, *Diccionario de uso*, s.v. *todo*, crede chiar că posibilitatea de a „înlocui” pe *todo lo que, todos los que* prin *todo cuanto* [și *todos cuantos*] ar fi „o particularitate a spaniolei”. Ea mai precizează că *todo* este adesea implicit, fiind reprezentat numai prin corelativul sau, *cuanto: es cuanto puedo decirte*.

așa, în vechea catalană: adjectivul *espès* „des”, „frecvent” (*espesses vegades, espesse voltes*), folosit adverbial cu sensul „adesea” (de exemplu, la R. Lluïll). Și în vechea spaniolă *espesso* avea, nu rareori, sensul „adesea”, în special în construcția *espressas vezes* (cf. Corominas); de asemenea, lat. *spisse* (în forma de comparativ: *spissius*) apare la Petronius cu sensul „adesea, mereu”. Bartoli⁷ vede în această dezvoltare semantică o concordanță cu vechea greacă: *συχνός* ș.a. „des”, iar *συχνόν, συχνά* „adesea”. Dar și în latină, adj. *crebre* însemna „des” și „frecvent”, iar adverbul *crebro* se folosea cu sensul „în mod frecvent, adesea”.

4.11. „Alb. *si* înseamnă «comme», iar folosit ca conjuncție înseamnă «lorsque», precum *ca* în româna veche”. Paralelismul merge și mai departe, căci alb. *si* înseamnă și „comment”, la fel ca rom. *cum*, care se folosește în româna actuală și cu sensul „lorsque” (mai exact, ca alb. *si*, pentru „après que, dès que”). Dar aici este vorba și de un fenomen general romanic: cf. it. *come* „quando, appena che”, în calitate de conjuncție subordonatoare; sp. *como* „así que” (adică „dès que”), port. *como* „quando”; cat. *com*, construcție temporală pentru „simultaneitat, igualtat de temps entre dues accions o entre dos estats”, ca și pentru „posterioritat d'una acció o d'un estat respecte d'un altre” (Alcover-Moll). De altfel, în italiană apare *come* și cu sensul „mentre” („tandis que, pendant que”), la fel ca rom. *cum*. Și chiar în franceză există *comme* „dans le temps que”: *il vint le soir comme j'étais seul; comme il allait frapper, on l'arrêta* (cf. *Dict. Gén.*, unde această utilizare a fr. *comme* e raportată, fără un motiv evident, la lat. *cum*). Cf. și în afara României: germ. *als* „comme, en tant que” și „quand, lorsque”.

4.12. „Alb. *vjet* „an” se folosește și adverbial, cu sensul «l'année dernière», exact ca rom. *an* «an» și «anul trecut». Această utilizare este bine cunoscută și în italiană. La Cappuccini-Migliorini citim: „Il popolo di Toscana e d'altri luoghi dice comunemente *anno per l'anno passato: Lo vidi anno*”, iar la Battisti-Alessio: „nel significato di «anno scorso» concordano l'it. *anno*, anche nei dialetti centr. e sett., e il rumeno *an*”; cf. și calabr. *annu*. De altfel, deja în latină *anno* e atestat cu această funcție.

5.1. Înseamnă toate acestea că semnalarea unor asemenea fenomene paralele este inutilă și, de aceea, fără sens? Cu siguranță, nu. În cercetarea „balcanismelor” și a uniunii lingvistice balcanice chiar trebuie să se înceapă cu stabilirea unui inventar cât mai cuprinzător al fenomenelor paralele, chiar și al celor numai aparente. Aceasta este însă numai prima fază, necesară, a cercetării, care nu conduce în sine la nici o concluzie, nici chiar cu privire la natura acestei uniuni

⁷ Cf. A. Stefenelli, *Die Volkssprache in Werk des Petron im Hinblick auf die romanischen Sprachen*, Viena/ Stuttgart, p. 24–25.

⁸ M. Bartoli, *Introduzione alla neolinguistica*, Geneva, 1925, p. 86.

⁹ În vorbirea populară din Moldova de sus, pe care o cunosc direct, *an* adverbial se folosește oarecum diferit, adică numai în construcții cu un determinant, precum *an-iarnă* „în iarna trecută”, *an-vară* „în vara trecută”, *mai an* „în urmă cu câțiva ani” (și, bineînțeles, în *anșarf* „în urmă cu doi ani”). Altfel, se folosește *în-an*, mai bine zis *f-an*, cu o ușoară nazalizare a lui *i*, care formează aproape un diftong cu *a*.

lingvistice. În următoarea fază trebuie să se verifice care dintre aceste fenomene sunt într-adevăr concordante, pentru a le delimita de cele care au fost considerate ca atare în mod eronat sau pe baza unei cercetări superficiale. În felul acesta uniunea lingvistică va deveni un construct lingvistic obiectiv în plan descriptiv. Dar și această fază, care se petrece în plan strict descriptiv, nu permite nici o concluzie dincolo de acest plan, privind explicarea și justificarea uniunii lingvistice. Pentru a se aduce o contribuție semnificativă în acest scop, trebuie mai întâi să se stabilească o bază istorică adecvată prin delimitarea „externă” a isoglozelor care formează uniunea lingvistică. Dacă e vorba de un „balcanism” din română, înseamnă că, înainte de a urma alte căi, faptele respective trebuie să le căutăm mai întâi în latină și în limbile romanice. Sub raport istoric, româna este, în primul rând, o limbă romanică și abia apoi o „limbă balcanică” și, de aceea, trebuie să se ia mai întâi în considerație cadrul latin-roman. Nu este vorba aici de o idee preconcepțată sau de „latinomanie”. Este vorba numai de o măsură de prevedere de ordin metodologic, nu numai în cazul „balcanismelor”, ci și în multe alte cazuri, pentru a evita riscul de a considera împrumuturi sau inovații proprii fapte probabil moștenite și transmise în mod direct. Multe dintre „balcanisme” din română a r p u t e a să fie trăsături moștenite din latină sau „romanisme”, și atunci uniunea lingvistică balcanică ar putea să-și găsească măcar în parte explicația sa istorică prin latino-romanică.

5.2. Pe baza exemplurilor analizate¹⁰ credem că putem afirma că latino-romanica a fost un ingredient important al uniunii lingvistice balcanice și că, privite istoric, numeroase „balcanisme” sunt latinisme sau – probabil, mai bine – „romanisme”, adică nu sunt inovații ale romanicei balcanice sau numai ale românei (care, de altfel, nici n-ar trebui să lipsească), ci sunt pur și simplu inovații romanice din perioada latinei vulgare. Nu puține dintre aceste romanisme ar putea fi, la rândul lor, „grecisme”, dar nu grecisme specific balcanice de dată recentă, ci grecisme pătrunse în așa-numita latină vulgară, care, din acest motiv, apar nu numai în română, ci și în alte limbi romanice. Se înțelege că și romanismele de felul celor discutate aici sunt – în calitate de părți constitutive ale uniunii lingvistice balcanice – „balcanisme”, dar nu în sensul balcanismelor specific istorice.

¹⁰ Cf., în special, E. Coșeriu, *¿ Arabismos o romanismos ?*, în „Nueva Revista de Filología Hispánica”, XV, 1961, p. 4–22, *'Tomo y me voy'. Ein Problem vergleichender europäischer Syntax*, în „Vox Romanica”, 25, 1966, p. 13–55; *Semantisches und Etymologisches aus dem Rumänischen*, în *Verba et Vocabula (Festschrift Gamillscheg)*, München, 1968, p. 135–145.

ADDENDA*

- Limbă și folclor din Basarabia*, în „Revista critică”, Iași, XIV, 1940, nr. 1–2, p. 159–173.
- Material lingvistic basarabean*, în „Arhiva”, Iași, XLVII, 1940, p. 93–100.
- La lingua di Ion Barbu (con alcune considerazioni sulla semantica delle lingue 'imparate'*, în ASGM, I, 1949, nr.2, p. 47–53.
- Sobre il futuro romance*, în RBF, III, 1957, 1, p. 1–18.
- Critique de la glottochronologie appliquée aux langues romanes*, în „Actes du Xe Congrès International de Linguistique et Philologie romanes”, Paris, 1965, p. 87–95.
- 'Tomo y me voy'. Ein Problem vergleichender europäischer Syntax*, în VR, XXV, 1966, p. 13–55.
- Greaca Romanica*, în vol. *Serta Romanica. Festschrift für Gerhard Rohlfs zum 75. Geburtstag*, Tübingen, 1968, p. 45–57.
- Semantisches und Etymologisches aus dem Rumänischen*, în vol. *Verba et Vocabula. Ernst Gamillscheg zum 80. Geburtstag*, München, 1968, p. 135–145.
- Essai d'une nouvelle typologie des langues romanes*, Sinaia, 1971 (varianta prescurtată, sub titlul *Typologie des langues romanes*, în „Cahiers d'études romanes”, Toulouse, IX, 1997, p. 217–251).
- Das Problem des griechischen Einflusses auf das Vulgärlatein*, în vol. *Sprache und Geschichte. Festschrift für Harri Meier zum 65. Geburtstag*, München, 1971, p. 135–147.
- Lateinisch-romanisch VAS 'Schiff'*, în RRL, XX, 1975, nr. 5, p. 469–475.
- Rum. prat ein 'ghost word'? Mit einem Zeugnis von Martin Opitz*, în ASNS, 214, 1977, p. 89–93.
- Hervás und das Substrat*, în SCL, XXIX, 1978, nr. 5, p. 523–530.
- Das sogenannte 'Vulgärlatein' und die ersten Differenzierungen in der Romania*, în R. Kontzi (ed.), *Zur Entstehung der romanischen Sprachen*, Darmstadt, 1978, p. 257–291.
- 'Tenir Dieu par les pieds'*, în vol. *Mélanges d'études romanes offerts à Leiv Flydal*, în „Revue romane”, numéro special, XVIII, 1979, p. 34–44.
- 'Ein Weib ist ein Weib', afr. femme que femme, rum. femeia ca femeie*, în vol. *Festschrift für Kurt Baldinger zum 60. Geburtstag*, Tübingen, 1979, p. 266–282.

* Cuprinde lucrări ale lui Eugeniu Coșeriu referitoare la limba română sau având legătură cu tematica volumului de față.